

"KOHTA TAITAA MUUTTUA SÄÄNNÖSTELYN ALAISEKSI SEKIN, ETTÄ KENELLE KIRJOITTAÄ"

KOTIRINTAMAN NAISTEN SUHTAUTUMINEN VALTION SÄÄDÖKSIIN,
TIEDOTUKSEEN JA SODANKÄYNNIN MOTIIVEIHIN JATKOSODAN
AIKAISISSA KIRJEISSÄ

IIDA HALLIKAINEN

PRO GRADU -TUTKIELMA | FILOSOFIAN, POLIITTISEN HISTORIAN JA VALTIO-OPIN LAITOS
POLIITTINEN HISTORIA, TURUN YLIOPISTO 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

HALLIKAINEN IIDA, ”Kohta taitaa muuttua säännöstelyn alaiseksi sekin, että kenelle kirjoittaa” – Kotirintaman naisten suhtautuminen valtion säädöksiin, tiedotukseen ja sodankäynnin motiiveihin jatkosodan aikaisissa kirjeissä

Pro gradu -tutkielma, 129 s.

Poliittinen historia

Toukokuu 2020

Posti kuljetti jatkosodan 25.6.1941–19.9.1944 aikana noin miljardi lähetystä. Kirjeistä muodostui ainoa säännöllinen yhteydenpidon väline kotirintaman ja rintaman välillä. Kirjoittamisen tapoja sääteli valtion ohjeistus ja sitä valvova sensuuri, sekä kirjoittajien itsesensuuri.

Tutkielmassa tarkastellaan narratiivisen analyysin keinoin sitä, miten kotirintaman naiset ilmentävät vuosina 1942–1943 rintamalle ja ulkomaille kirjoitetuissa kirjeissä suhtautumistaan vallitsevien politiikan linjojen perusteella toteutettuihin säädöksiin, sodan syihin ja kotirintaman tiedotukseen ja sensuuriin. Lisäksi tutkielman tarkoituksena on osoittaa, että kotirintaman naiset eivät olleet homogeeninen ryhmä, vaan yksilöitä, jotka ajattelivat ajan yhteiskunnan normeja ja elämää eri tavoilla. Tutkielma sijoittuu uuden sotahistorian kokemushistorian piiriin.

Pääasiallisena lähdeaineistona käytetään tutkielman tekijän hallussa olevaa sota-ajan kirjekokoelmaa, yksityistä kirjekokoelmaa ja Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta hankittuja kirjekokoelmia. Kirjeitä ovat kirjoittaneet 13 erilaista kotirintaman naista, jotka asuivat eri puolilla Suomea. Kirjeenvaihtoa määrittää kirjeiden henkilökohtaisuus, mutta niistä on löydettävissä myös paljon yhtäläisyyksiä.

Lähestyn naisten kokemuksia kirjeistä esiin nousevien teemojen avulla. Näitä ovat sodankäynnin motiivit, kuten pyhä tehtävä, Jumalan rangaistus, uuden ja paremman isänmaan rakentaminen ja vihollisen hyökkäys. Valtion säädöksistä esiin nousevia teemoja ovat tanssikielto, irtosuhteet, sankarihautajaiset ja kuoleman kokemus, alkoholinkäyttö ja säännöstelypolitiikka. Lisäksi perehdytään kaupungin ja maaseudun eroihin ja sota-ajan sukupuolikulttuuriin.

Tutkitun aineiston perusteella voi todeta, että naiset eivät lottia lukuun ottamatta juuri noudattaneet sensuurimääräyksiä. Kirjeissä esiintyy sodan syiden kyseenalaistamista, synkkiä ajatuksia, suoraa puhetta irtosuhteista ja turhautumista valtion säädöksiin siltä osin, kuin ne koskettivat naisten arkea. Naiset näkivät valtion kansana ja isänmaana. Vastoin aiempaa käsitystä he kertoivat mielipiteistään avoimesti ja osa jopa käsitti olevansa vapaita määräämään itsestään ja elämästään. Erityisesti tuntemattomien kirjoittajien rooli syvällisemmässä ajatustenvaihdossa kirjoittajan ja vastaanottajan välillä korostui. Vastoin aiempaa käsitystä kirjeet osoittavat, että kotirintamalta ei kirjoitettu ainoastaan arkisia asioita.

Avainsanat: Sota-ajan kirjeet, kokemushistoria, naistutkimus, kotirintama, politiikka, sensuuri, tiedotus, jatkosota.

Kotirintaman kätkeytävät äänet

Nainen istui ullakolla piironginlaatikon ääressä ja luki vuosi sitten saamiaan kirjeitä. Hiljalleen hän alkoi kuvailla uudelle kirjepaperille tarinaa eletyistä hetkistä kynttilän pehmeän liekin piirtyessä vanhan hirsitalon seinälle. Sotilaiden itsestään lähettämät kuvat loivat häneen lempeän katseen ikkunalaudalta, johon nainen oli asettanut kuvat nojaamaan. Avoimesta ikkunasta kuuluvan käen laulua säesti kaukaa kuuluva kumina, joka vei naisen ajatukset ystävänsä luo kauas Karjalaan. Tuo nainen istui hevosen vetämällä kärryillä lukuisten muiden kanssa, jotka olivat kietoneet itsensä kerrostettuihin vaatteisiin ja ottaneet mukaansa kaiken, mitä kotoa lähtiessään ehtivät. Kaukaa kuuluva jylinä toi tahtia, kun hevosen vetämät rattaat poukkoilivat soratien kuopissa. Naisen jalkojen välissä ollut pieni, pellavapäinen poika katsahti taivaalle ja kysyi äidiltään kaupungissa asuvan tätinsä kohtalosta. Äiti ei tiennyt tädistä, joka istui vielä hetki sitten taivaisiin kohonneen kerrostalon romahtaneilla raunioilla. Nainen katsoi vastapäätä seisovan kellertävän talon ikkunoita, joita peittävien pimennysten takaa piirtyi ikkunaan varovainen, kynttilän tanssiva kajo. Kaikkialla kaupungissa oli pimeää ja hiljaista. Vain jostakin ylhäältä kuuluvat lentokoneen äänet loivat kaupunkiin kavahduttavan kaikunsa. Nainen nousi, puristi sylissään olevia kirjeitä rintaansa vasten ja jätti pimeässä hapuillen kädessään olevan kirjeen läheisen postin ovelle. Postia odotti pienessä maaseudun kylässä asuva nainen, joka istui yksin radion ääressä. Radio soitti hiljaista musiikkia naisen kirjoittaessa, kun melodian keskeytti välitiedotus Helsingin pommituksista. Nainen nousi ja otti muutaman varovaisen tahdin. Kyynel valui hänen poskelleen. Toista sotaa oli kestänyt jo kuukausia ja rauha oli vuosien päässä. Hiljainen torvisoitto säesti naisen askellusta, kun hän puristi kaulassaan roikkuvaa ristiä. Kaikki oli tässä. Ja tuohon pieneen, häivähtävään hetkeen hän uskoi kaiken toivonsa.

Iida Hallikainen 6.5.2020

Prologi

Olin 11-vuotias, kun vuonna 2005 luin ensimmäisen kerran naisten jatkosodan aikana rintamalle kirjoittamia kirjeitä. Istuin tuolloin isoäitini, Tuula-mamman, lapsuuden kotitalon pirtin sohvalla Muurikkalassa. Isoäitini avasi lipaston laatikon ja näytti minulle kasan vanhoja kirjeitä. Hänen iso kotitalonsa oli huonon kuntosaa vuoksi hiljattain purettu ja pystyyn oli jätetty vain yksinäinen pirttihuone ja vanha navetta. Isoäiti kertoi, että kirjeet olivat löytyneet ullakolta ja ne oli heitetty maahan poltettavaksi. Hän oli ehtinyt pelastaa ja kuivattaa kirjeet, jotka oli jatkosodan aikana lähetetty hänen enolleen. Muistan lukeneeni kirjeitä ja miettineeni, miksi ne oli piilotettu ullakolle ja miksi kukaan ei tiennyt niiden olemassaolosta. Rakastin lapsena tarinoiden kirjoittamista. Kirjeissä yhdistyivät tarinallisuus ja kauniit kuvaukset, mutta ennen kaikkea niissä kiehtoi mystisyys. Tuntui kutkuttavalta ja kielletyltä ajatella, että joku oli kirjoittanut ja lukenut kahdenväliseksi tarkoitettua, samaa käsissäni olevaa kirjettä yli 60 vuotta sitten.

Olen lukenut isoäidin löytämiä kirjeitä tuosta hetkestä lähtien. Tiesin aina, että isoäidin löytämät kirjeet eivät olleet yhdentekeviä ja halusin jollain tavalla tuoda julki niitä kirjoittaneiden naisten ajatukset. Kirjeet synnyttivät myös lapsena heränneen kiinnostukseni sotahistoriaan. Toisin kuin lapsen mielellä on tapana ajatella, kirjeissä ei aina ole hienoja, salaisuuksia paljastavia tarinoita. Usein kirjeistä puuttuu osia, niissä kerrotaan vain arkisia asioita ja teksti on vaikealukuista. Vähän kuitenkin tiesin, kun kirjeitä myöhemmin analysoidessani minulle selvisi, miten erilaisia ja historiankirjoituksessa varjoon jääneiden naisten ääniä tulisin kirjeistä löytämään. Samainen kokemus sai minut etsimään lisää kirjeaineistoa arkistosta ja yksittäisiltä ihmisiltä.

Kotirintaman kätkeyt äänet -teksti on itse kirjoittamani narratiivi, jonka tarkoitus on avata tämän tutkimuksen aihetta, sota-ajan kirjeiden kirjoitustapaa ja omaa intohimoani kirjoittamiseen. Toivon, että jo sen lukiessasi pääset osaksi sitä maailmaa, jossa kirjeiden naiset elivät. Miksi naiset kirjoittivat kirjeitä? Miten he suhtautuivat sodankäynnin motiiveihin, tiedotukseen ja valtion säädöksiin? Entä miksi kotirintaman monet hiljaiset äänet ovat jääneet historiankirjoituksessa unohduksiin, vaikka Suomen sota-ajan tutkimusta on tehty valtava määrä?

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimusaineisto ja aikarajaus.....	4
1.2 Naisten esittely ja tutkimuseettiset näkökulmat.....	9
1.3 Narratiivinen analyysi kirjeiden kokemusmaailman ilmentäjänä.....	13
1.4 Sodan psykohistoriaa ja tunnetutkimuksen narratiivisia näköaloja.....	17
1.5 Tutkielman suhde aiempaan traditioon.....	26
2. Kirjeiden kirjoittamisen monet ulottuvuudet.....	31
2.1 1940-luvun Suomi kirjeitä ympäröivänä todellisuutena.....	31
2.2 ”Sinä sittenkin muistat minua ja rakastat” – Kirjeet elämän merkityksen luojina.....	33
2.3 Sensuuri, tiedotus ja propaganda.....	38
2.4 ”Vai ovat ne tykänneet leikata niitä minun kirjeitäni” – Suhtautuminen sensuuriin ja tiedotukseen.....	44
3. Kotirintama ja naiseus.....	49
3.1 ”Olisin ikuisesti ollut sinulle hyvä ja uhrautuvainen vaimo” – Sota-ajan sukupuolikulttuuri.....	49
3.2 ”Onhan Helsinki aina ollut minulle jonkinmoinen Mekka” – Maaseudulla ja kaupungissa.....	56
3.3 ”Tunsin itseni niin mitättömäksi, kun luin kirjeesi” – Merkityksen etsimistä kotirintamalla.....	60
4. Sota politiikan välineenä.....	64
4.1 ”Kerran on Suomen kansan osaksi annettu tällainen tehtävä” – sota pyhänä tehtävänä.....	67
4.2 ”Antaako rakas Isämme meille koskaan rauhaa” – sota koettelemuksena.....	70
4.3 ”Sotakin voi jotain rakentaa, jos hajottaakin” – sota uuden rakentajana.....	73
4.4 ”Ainoastaan muistot jäljellä, joita ei voi ryssäkään riistää” – sota vihollisen syynä.....	76
4.5 ”Helsingissä piileskelevät herrasmiehet” – sota päättäjien syynä.....	80
5. Suhtautuminen valtion säädöksiin.....	83
5.1 ”Me täällä olemme niin paatuneita, että tanssimme” – Tanssikieltoa uhmataa.....	83
5.2 ”En minä sentään joka lauantai heilaa vaihda” – Irtosuhteita vastoin moraalialla.....	87
5.3 ”Juhlimme hiukan alkoholin voimalla” – Alkoholi pakokeinona ja paholaisena.....	91
5.4 ”Kaikki vähitellen muuttuu korvikkeeksi” – Säännöstely turhauttaa.....	96
5.5 ”On onnellinen, joka pääsee nuorena pois tästä pahasta maailmasta” – Sankari- ja siviilikuolemien ristiriitaisuus.....	100
5.6 ”Meidän kotimme on täällä Karjalassa” – Marjatan kokemus evakkoon lähtemisestä ja sotalapsen poissaolosta.....	106
6. Aineistoanalyysin yhteenveto: Naisten näkemykset tutkimuksessa tehtyjen havaintojen näkökulmasta.....	110
7. Johtopäätökset.....	114
Lähteet.....	123

1. Johdanto

”Olin päivälypsyiltä tulossa poikien kanssa kun temähti ja koneet jyrräs. kyllä me pelästyttiin. Siitä se alko. Pimennykset piti laittaa ikkunoihin ja koneet jyrräs päällä yhtenä. Eräänä päivänä tuli Tompon Saska meille, minä ompelin lakanoista suojavaatteita kun alko taas koneet hurrata. Saska juoksi poikien kanssa mettään, minä kannoin Aimoa sylissä ja sanoin, että minä kylläkin jään tämän lapsen kanssa sodan jalkoihin.--”¹

25.6.1941–19.9.1944 käytyyn jatkosotaan nivoutuu paljon politiikkaa ja propagandaa. Kotirintaman ihmiselle sota oli kuitenkin ennen kaikkea erilaisia tunteita ja arkielämää. Valtio pyrki hallitsemaan ihmisten tunteita sensuurin, säädösten ja ohjeistusten avulla, mutta samalla ihmisten tunteet purkautuivat kirjeiden suljetussa tilassa vastoin yleisiä määräyksiä. Edeltävä kuvaus on ote isoisoäitini 1980-luvun alussa kirjoittamista muistelmista, joista suurin osa käsittelee hänen sotakokemuksiaan äitinä, vaimona ja kansakoulun opettajana. Vuosikymmeniä sodan jälkeen kirjoitettu muisto kuvastaa sitä, miten tavalliselle ihmiselle sota ei välttämättä ollut politiikkaa ja propagandaa, vaan särjettyjä ja traumaattisia arjen hetkiä, jotka olivat käsin kosketeltavissa vielä vuosikymmeniä sodan päättymisen jälkeen.

Ihmisen muistijäljillä on kuitenkin ajan kuluessa tapana muuttua, unohtua tai jopa hävitä kokonaan. Muistiin jäivät oman elämän ja sitä ympäröineen todellisuuden hetket, jotka on koettu erityisen traumaattisina tai mieleenpainuvina. Lisäksi historian esityksillä on kaikkina aikoina ollut legitimaatiotehtäviä: menneisyyttä hallitaan muistamalla se itselle mieluisalla tavalla². Tämän vuoksi esimerkiksi muistelmista voi olla vaikeaa löytää tiettyyn hetkeen kietoutuneita yksityiskohtia, kirjoittajan vuosikymmenien takaisia mielipiteitä tai tarkkoja ajatuksia esimerkiksi ajan yhteiskunnasta. Rintamakirjeet puolestaan avaavat tutkittavassa ajankohdassa koetun yksityisen maailman, joka on tunteiden ja traumojen sävyttämä, mutta jossa erilaiset narratiivit muodostavat dialogeja, joihin kietoutuu lukematon määrä ajan kulttuurin, politiikan ja propagandan sävyttämiä konventioita. Hetkessä kirjoitetut kirjeet ovat nekin jäsenneltyä ja karsittuja, mutta tarjoavat tarkasteltavaksi välähdyksiä erityisestä hetkestä eletystä, kirjoittajien kahdenvälisestä maailmasta.

¹ Tyyne Hallikaisen muistelmat 1980-luvun alku, 5.

² Hentilä 2018, 10.

Pyrin ymmärtämään kirjeiden naisten ajatuksia tutkimuskysymysten avulla. Miten kotirintaman naiset ilmentävät vuosina 1942–1943 kirjoitetuissa rintamakirjeissä suhtautumistaan vallitsevien politiikan linjojen perusteella toteutettuihin säädöksiin, sodankäynnin motiiveihin ja kotirintaman tiedotukseen ja sensuuriin? Millaisiin eri teemoihin naisten mielipiteet kietoutuvat kirjeissä? Millaisilla motiiveilla oikeutetaan tai kyseenalaistetaan sodankäyntiä? Entä millaisia sodan poikkeustilassa purkautuneita tunteita nousee esiin kirjeissä ja miten ne näkyvät esimerkiksi suhtautumisessa valtion määräyksiin? Näihin kysymyksiin keskityn, kun analysoin eri ammatissa ja siviilisäädössä olevan kolmentoista naisen maaseudulla ja kaupungissa kirjoittamia kirjeitä.

Tutkimuskysymykset ovat mielekkäitä paitsi sota-ajan ihmisen kokemusmaailman ja elämän ymmärtämisen kannalta myös siksi, että ne voivat antaa suuntaviivoja ajan ihmisten ajatuksista ja tunteista. Rintamakirjeitä on tutkittu paljon miessotilaiden näkökulmasta ja jonkin verran myös kotirintaman näkökulmasta. Kotirintaman naisten rintamakirjeistä välittyviä ajatuksia ajan yhteiskunnasta, sodankäynnin motiiveista ja valtion säädöksistä ei kuitenkaan ole tutkittu aiemmin tällä näkökulmalla. Sota-ajan poikkeustilaan liittyvä ihmisten arjen ja mielialojen kontrollointi näkyy kirjeiden yksityisessä ja kahdenvälisessä tilassa siten, että tiettyjä mielipiteitä ja tunteita on voinut sanoittaa pelkästään kirjeissä. Sota saattaa korostaa ja nostaa esiin tiettyjä tunteita, mutta pohjimmiltaan nämä tunteet ja mielipiteet juontuvat silti syvemmältä ajan yhteiskunnan ja kulttuurin historiasta.

Keskeisinä käsitteitä tutkimuksessani ovat kotirintaman naiset, kirjeiden naiset, valtio, valtion politiikka, tiedotus ja politiikkaan ja tiedotukseen kytkeytyvä propaganda. *Kotirintaman naisilla* tarkoitan ammatiltaan, siviilisäädyltään, iältään ja ajatuksiltaan eroavia kotirintamalla vuosina 1942–1943 asuneita ja toimineita naisia. Tähän määritelmään kuuluvat myös kotiutetut lotat. Painotuksena on se, että kotirintaman naiset eivät ole ainoastaan ajan kuvaan sopivia äitejä ja vaimoja, vaan erilaisia ja eri tavoin ajattelevia yksilöitä. *Kirjeiden naiset* eroavat kotirintaman naisista siten, että kotirintaman naiset ovat rakentaneet itsestään kirjeisiin sisäisen tarinansa avulla karsitun ja valikoidun ulkoisen kertomuksen. Sen perusteella vastaanottaja voi arvioida häntä vain kirjoittajan valikoimaista näkökulmasta. Kirjeen naisen luoma kuvaus ei voi koskaan olla täysin

totuudenmukainen ja puolueeton kuvaus yksilöstä, vaan se on aina yksilön itsensä säätelämä narratiivi.

Puhuessani *valtiosta* viitataan kirjeiden tutkimusajankohdan, eli vuosien 1942–1943 valtionjohtoon, sekä Suomeen kansakuntana. Tammikuussa 1941 pääministeri Johan W. Rangell muodosti uuden hallituksen. Tuolloiseen sotakabinettiin, eli todellista ylintä päätösvaltaa käyttäneeseen sisärenkaaseen, kuuluivat muun muassa presidentti Risto Ryti, ylipääällikkö Mannerheim, tämän luottomies Erik Heinrichs, valtiovarainministeri Väinö Tanner, pääministeri Rangell ja ulkoministeri Rolf Witting³. Maaliskuussa 1943 uuden hallituksen muodosti pääministeri Edwin Linkomies. Uudeksi ulkoministeriksi nousi Henrik Ramsay ja myös muita ministereitä vaihtui.⁴ Valtio-käsitteen paino on tutkimuksessani maskuliininen, sillä suurin osa päättäjistä, aikalaiskielellä ”herroista”, oli miehiä. Lisäksi valtiosta puhutaan kirjeissä nimenomaan *isän*maana. Käytän päättäjien sijaan valtio-käsitettä, sillä kirjeiden naiset eivät juuri puhuneet päättäjien roolista, vaan heille valtio oli pääasiassa abstrakti ja jopa pyhä asia, joka oli vaikeasti määriteltävissä ja nähtävissä.

Valtion politiikka -käsitteellä on monia erilaisia määritelmiä, mutta tarkoitan valtion politiikalla ennen kaikkea jatkosodan vuosien 1942–1943 aikaisia *valtion säädöksiä*, joilla pyrittiin itsenäisyyteen, valtion sisäisen ja ulkoisen turvallisuuden säilyttämiseen ja Suomen jälleenrakennukseen. Näihin liittyviä poliittisia säädöksiä olivat esimerkiksi kansalaisia rajoittavat ja kotirintaman toimintaa aktivoivat säädökset, sodan syiden perustelu, sensuuri, sekä kansalaisten mieliala- ja moraalintarkkailu. Vaikka politiikka on laaja-alainen ja monisyinen käsite, se ilmenee näin rajattuna nimenomaan kirjeiden naisten kirjoituksissa. *Tiedotuksesta* puhuttaessa viitataan valtion virallisiin tiedotuksiin sotatilanteesta ja kotirintaman elämään liittyvistä asioista, joita välitettiin tiedotusvälineiden, kuten lehdistön ja radion välityksellä. Tiedotusta hallinnoi Valtion tiedotuslaitos, jonka päämääränä oli varmistaa *propagandan* toteutuminen. Propaganda oli valtion määrittelemä tiedon hallinnointikeino. Se oli tarkoitushakuisesti valikoitua ja painotettua informaatiota, josta osa saattoi olla myös epätotuudenmukaista. Propagandalla pyrittiin muun muassa perustelemaan ja oikeuttamaan sodan päämääriä, sekä lujittamaan kansalaisten positiivista uskoa ja mielialoja.

³ Hentilä 2009, 195–196.

⁴ Rantanen 2015, 201.

Hypoteesini on, että naiset reagoivat negatiivisesti valtion säädöksiin silloin, kun ne koskettavat heidän sota-ajan arkielämäänsä, kuten tanssimista, alkoholin käyttöä, irtosuhteita ja säännöstelyä. Sävyeroja voi näkyä etenkin siinä, onko kirjoittaja koulutettu ja työssä käyvä kaupunkilainen, vai maaseudulla asuva piika tai maatalon emäntä. Oletan naisten tyytyvän valtion säädöksiin olosuhteiden pakosta, mutta toisaalta näkevän ne myös valtion liiallisena puuttumisena ihmisten yksityiselämään. Monet naishaastateltavat ovat aiemmissa sota-aikaa koskevissa tutkimuksissa kertoneet eläneensä hetkessä ja toimineensa vastoin yleisesti hyväksyttyjä tapoja, sillä huominen oli epävarma. Sota-ajan hetkessä eläminen saattaa kirjeissäkkin asettaa naiset tilaan, jossa he uskaltavat kyseenalaistaa omat aiemmat näkemyksensä sekä ajan yhteiskuntakäsitykset. Kansakunnan olemassaoloa uhkaava vaara ja elämän epävarmuus voi toisaalta vaikuttaa myös niin, että naiset vaikenevat ja kokevat kyseenalaistamisen tuomittavana toimintana, jollaisena se ajan julkisessa keskustelussa nähtiinkin. Kirjeiden henkilökohtainen ja kahdenvälinen tila saattaa kuitenkin näyttäytyä naisille nimenomaan mahdollisuutena purkaa tunteitaan ja mielipiteitään vastoin yleisesti hyväksyttyä ajattelutapaa. Ajan yhteiskunnan ja omien käsitysten kyseenalaistaminen ei siis ole lähtökohtaisesti väistämätöntä, mutta kirjeet tarjoavat siihen turvallisemman mahdollisuuden.

Taustoitan tutkimuksessani ensin sota-ajan kirjeenvaihdon merkitystä suomalaisille ja pohdin naisten reaktioita jatkosodan ajan sensuuriin ja tiedotukseen. Tästä siirryn käsittelemään ajan naiskuvaa, sukupuolirooleja ja maaseudun ja kaupungin eroja. Lisäksi tarkastelen kotirintaman ja rintaman eroja naisten kokemusten avulla. Näiden jälkeen analysoin eri näkökulmista sodankäynnin motiiveja politiikan välineenä, josta siirryn käsittelemään naisten suhtautumista valtion asettamiin erilaisiin sota-ajan säädöksiin. Lopuksi pohdin, miten naisten näkemykset suhteutuvat tutkimuksessa tehtyihin havaintoihin ja vahvistavatko tai muuttavatko nämä havainnot aiempien tutkimusten johtopäätöksiä.

1.1 Tutkimusaineisto ja aikarajaus

Ensikäden lähdeaineistoni käsittää eri henkilöille naisilta suunnattuja kirjeitä vuosina 1942–1943. Autenttisuuden takia kaikki kirjeiden lainaukset esitetään tutkimuksessa alkuperäisissä kirjoitusasuissaan kirjoitusvirheitä myöten. Päädyin alun perin tutkimaan kirjeitä, kun isoäitini löysi enolleen suunnattuja rintamakirjeitä Michikkälän Muurikkalassa sijaitsevan kotitalonsa ullakolta, kun taloa purettiin 2000-luvulla.

Tutkittuani kirjeitä kandidaatin tutkielmaani varten vuonna 2018 selvisi, että 38 kirjeen kirjoittajista kaikki neljä naista olivat naimattomia, joista osa oli tuntemattomia muualta Suomesta. Tämä on muuhun säilyneeseen rintamakirjeaineistoon suhteutettuna poikkeavaa, sillä moni talvi- ja jatkosodan ajalta säilynyt kirjeaineisto on käsittänyt avioparien, perheiden ja sotilaiden välistä kirjeenvaihtoa. Tämä ei tarkoita, etteikö kirjeitä olisi kirjoitettu naimattomille naisille, mutta yleensä kirjeiden omistaja on valinnut säilytettävistä kirjeistä merkityksellisiksi nimenomaan ne kirjeet, jotka ovat olleet fyysisesti läheisten ihmisten kirjoittamia. Oma oletukseni on myös se, että monet sota-ajan poikkeustilassa kirjoitetut kirjeet saattoivat ajan kulttuuriin suhteutettuna jälkeenpäin hävettää, varsinkin, jos niitä oli kirjoitettu ”riiausmielessä” naimattomille naisille.

Isoäitini löytämän kirjeaineiston pohjalta heräsi ajatus aineiston kartuttamisesta nimenomaan kotirintaman naisnäkökulmasta. Hyödynsin tätä ajatusta vieraillessani Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistossa, jonka käsikirjoituskokoelma on yli 40 000 kirjeellä ja postikortilla Suomen suurin. Kokoelman kirjeistä osa on talvi- ja jatkosodan aikaista kotirintaman ja rintaman välistä kirjeenvaihtoa, mutta kirjeaineiston tarkka määrä ei ole tiedossa. Seuloin jatkosodan ajan kirjekokoelmaa arkistotyöntekijän avustuksella rajaamalla kirjeet ensin vuosiin 1942–1943, jonka jälkeen etsin nimenomaisesti kirjeitä, jotka oli suunnattu kotirintaman naisilta rintaman miehille tai naisille. Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston tietokannassa nimenomaan sota-ajan kirjeaineiston luonnetta on kuvattu aiemmin vain kokoelman numerolla. Tämä on johtanut siihen, että moni tutkija on ennen minua etsinyt kirjeitä pelkällä satunnaisotannalla. Tällä tavoin on onnistuttu löytämään lähinnä sotilaiden, perheiden ja avioparien keskinäistä kirjeenvaihtoa, koska kyseistä aineistoa on säilynyt eniten.

Aineiston merkitsemistapaa oli kuitenkin viimeisen vuoden sisällä muutettu arkiston tietokannassa. Lisäksi arkistoon oli luovutettu uutta sota-ajan kirjeaineistoa. Uuden merkitsemistavan ansiosta tietokannasta löytyi muutamia satoja kokoelmia, jotka oli merkitty myös kirjeiden vastaanottajan perusteella. Päättelimme arkistotyöntekijän kanssa, että jos kirjeiden vastaanottajaksi on merkitty mies, hänen vastaanottamansa kirjeaineisto on todennäköisemmin lähtöisin kotirintamalta. Tällä tavoin rajattuna onnistuin löytämään muutaman kokoelman, joiden vastaanottaja oli mies. Toisena kriteerinä oli se, että miehelle kirjoittaneen ihmisen täytyi olla kotirintaman nainen. Otin huomioon myös naisvastaanottajat, joita kuitenkin oli muuhun kirjeaineistoon suhteutettuna vain muutamia. Onnistuin löytämään sekä yhdelle rintamamiehelle että

yhdelle lotalle kotirintaman naisilta suunnattuja kirjeitä. Näistä rintamamiehelle suunnattuja kirjeitä on 5 ja lotalle suunnattuja kirjeitä 15 kappaletta. Rannalle suunnattuun kirjeaineistoon kuului muutama mieskirjoittaja. Eerolalle suunnattuun kirjeaineistoon kuului kirjeitä myös muilta vuosilta, sekä muutamia pelkästään rintamalta kirjoittaneita lottia. Nämä kirjeet olen rajannut pois, sillä ne eivät olleet tutkimuskysymysteni kannalta relevantteja. Tärkeä valikointiperuste oli myös se, että kirjeiden kirjoittajat eivät kuuluneet vastaanottajan perheeseen. Tarkoitus ei ollut rajata naisia siviilisäädyn tai yhteiskuntaluokan mukaan, sillä tavoitteena on ymmärtää mahdollisimman laajasti erilaisten naisten ajatuksia ja kokemuksia.

Kirjeaineistojen pohjalta tehtyjen huomioiden perusteella toivoin löytäväni vielä lisää isoäitini pelastamien kirjeiden kaltaista aineistoa, jota kukaan muu ei vielä itseni lisäksi ollut päässyt tutkimaan. Kirjoitin sosiaaliseen mediaan etsiväni samoilla kriteereillä vuosina 1942–1943 kotirintaman naisten kirjoittamia kirjeitä. Minuun otti yhteyttä muutama ihminen eri puolilta Suomea, joista Virolahtelaisen Taina Koskisen os. Kiiskin hallussa oleva kirjeaineisto vastasi tutkimusnäkökulmaani. Kirjeaineisto käsittää Marjatta-äidin vuosina 1942–1946 Ruotsiin kirjoittamia kirjeitä. Hänen tyttärensä Seija oli Ruotsissa sotalapsena. Marjatan perhe on kotoisin vielä sota-aikana Virolahden kuntaan kuuluneesta Kiiskilahdesta, josta he lähtivät evakkoon Virolahden länsiosiin. Marjatan kirjoittamat suomenkieliset kirjeet ovat säilyneet, koska ne ovat palautuneet ajan myötä Tainalle. Muuhun kirjeaineistooni verrattuna kirjeiden erityinen piirre on myös se, että niistä osa on sensuroitu. Pitkiä kirjeitä on kaikkiaan 22 kappaletta, joista 10 on kirjoitettu vuosina 1942–1943. Hyödynnän joitakin myöhemmin kirjoitettuja kirjeitä luomaan kontrastia tutkimuskohteena olevien vuosien huomioille.

Lopulta koko tutkittavaa kirjeaineistoani määrittäväksi erityispiirteeksi muodostui se, että kirjeitä kirjoittaneet naiset eivät kuuluneet kirjeiden vastaanottajan perheeseen, vaan korkeintaan tämän tuttavapiiriin. Tämä valintakriteeri perustuu aiemmissa kirjetutkimuksissa tehtyihin huomioihin, joiden mukaan perheiden keskinäisestä kirjeenvaihdosta löytyy vain hyvin harvoin kirjoittajien ikäviä ajatuksia tai tyytymättömyyttä. Kirjoittajien vaikeneminen on yleensä perustunut siihen, että perhettä tai läheisiä ei haluttu huolestuttaa omilla murheilla. Myös valtio velvoitti kirjoittamista koskevalla ohjeistuksellaan ihmisiä vaikenemaan ikävistä asioista. Päättelin, että koska isoäitini enolle osoitettuja kirjeitä kirjoittaneet naiset eivät kuuluneet miehen perheeseen

ja kirjoittivat ikävistä asioista, sama avoimempi kirjoitustapa saattaisi päteä myös muuhun vastaavaan kirjeaineistoon. Tämä oletus osoittautui oikeaksi.

Koska käsittelen tutkimuksessani kotirintaman naisia, myös maaseudun ja kaupungin erot on otettava huomioon. Ajalle ominaista oli, että moni palkkatyöhön haluavana nainen muutti kaupunkiin, mikä näkyy myös tutkimissani kirjeissä. Monessa aiemmassa tutkimuksessa on havaittu, että varsinkin sota-aikana maaseudulla oltiin tyytyväisempiä elämään kuin asutuskeskuksissa. Maaseutujen omavaraisuus sai kaupunkilaiset katkeriksi elintarvikeongelmistaan ja maaseutuväestön elintarvikemyynti salakaupassa loi vastakkainasettelua kaupunki- ja maaseutuväestön välille.⁵ Kirjeaineiston valintaperusteena ei ollut se, missä päin Suomea kirjoittaja asui, mutta olen ottanut kirjoittajan asuinpaikan huomioon tutkimuksessa. Asuinpaikkojen erojen huomioon ottaminen perustuu oletukseeni siitä, että kaupungin ja maaseudun ajattelutavoissa on nähtävissä eroja esimerkiksi säännöstelypolitiikkaa, alkoholinkäyttöä ja tanssikulttuuria koskevissa teemoissa.

Tarkoitukseni ei ole yleistäen esittää, että tutkimusta varten valikoitunut aineisto välittäisi universaalin totuuden kaikista jatkosodan aikaisten kotirintaman naisten ajatuksista ja kokemuksista. Ihmisten kokemukset ja tunteet ovat aina yksilöllisiä, eikä tutkija voi koskaan ottaa tutkittavan kohteen tunteita ja kokemuksia omakseen. Kirjeiden sota-ajan hetkessä kirjoitetusta sisällöstä on kuitenkin löydettävissä sellaisia pilkahduksia sota-ajan arjesta ja kirjoittajien ajatuksista, jotka ovat saattaneet unohtua myöhemmästä elämänkertatutkimuksesta tai historiankirjoituksesta. Vaikka kirjeet ovat henkilökohtaisia kokemuksia, Erkka Pehkonen on tehnyt tärkeän huomion kirjeiden narratiivisesta luonteesta. Kirjeitä koskevan tutkimuksen yleistäminen on rajallista, mutta kirjeaineiston kulttuuriset ja diskursiiviset kytkennät vaikuttavat tekstien merkitysten syntymiseen, ja ammentavat samoista historiallisista narratiivisista resursseista. Tämän vuoksi kirjeaineistolla on myös runsaasti yhtäläisyyksiä, joiden valossa tutkimuksessa tehtyjen tulkintojen osuvuutta voi arvioida.⁶ Tutkittavan kirjeaineiston tarkoitus onkin antaa suuntaviivoja ajan yhteiskunnan naisten ajatuksista ja kokemuksista. Kirjeissä mikro- ja makrotaso ovat tiiviisti kytköksissä, jolloin yhdelläkin tuotoksella on potentiaalia kuvata koko kulttuuria⁷.

⁵ Lehtinen 2006, 147.

⁶ Pehkonen 2013, 42.

⁷ Pehkonen 2015, 61–63.

Tutkimuksessani käytetyn aineiston määrää ei tulisi myöskään nähdä rajoittavana tekijänä. Monet ennen minua kirjeitä pro graduissaan tutkineet henkilöt ovat tutkineet vain muutamien henkilöiden välistä kirjeenvaihtoa. Tähän suhteutettuna tutkittava kirjeaineistoni on 13 kirjoittajallaan ja yhteensä 68 kirjeellään pro gradun mitassa varsin laaja. Lisäksi monet tutkimusaineistoni kirjeet ovat myös hyvin pitkiä, jopa 10 sivun mittaisia.

Aikarajaus vuosiin 1942–1943 on mielekäs siksi, että vuosina 1942–1943 rintamakirjeitä kirjoitettiin eniten koko sota-aikana, eikä sensuuri ehtinyt siksi puuttua kunnolla kaikkien kirjeiden sisältöön. Esimerkiksi pelkästään marraskuun 1941 kahden ensimmäisen viikon aikana tarkastettavia postilähetyksiä kulki 7,3 miljoonaa, joista vain 1,6 prosenttia tarkastettiin⁸. Toisaalta suureen kirjoituintoon vaikutti myös asemasotavaihe, joka mahdollisti sen, että kirjeiden kirjoittamiselle jäi enemmän aikaa. Lisäksi vuoden 1942 alkua synkensi ruokakriisi, jonka takia mielialatiedustelu pelkäsi esimerkiksi helsinkiläisten epäilevän maaseudun tuottajia mustasta pörssin hyödyntämisestä. Tuolloin mielialatiedustelussa tunnustettiin, että koska erityisesti naiset olivat yleensä salakaupan takana. Koska naisten osuus kotirintaman väestöstä oli suuri, oli mielialojen kohotukseen käytettävä tunteisiin vetoavia seikkoja. Siinä missä kesällä 1942 Suomessa vallitsi laajalti sotamenestystä koskeva positiivinen usko, näkyi vuoden 1943 tammi-helmikuun vaihteessa koettu Stalingradin tappio näkyi mielialojen synkentymisenä. Ihmisten mielialoista kirjallista materiaalia tuottanut, salainen Vapaus Isänmaa Aseveljeys -organisaatio eli VIA alkoi vähätellä murskaavia uutisia.⁹ Havaittiin, että mielialojen kehitys oli riippuvainen itärintaman tapahtumista ja suomalaisten keskuudessa heräsi sotaväsymystä. Vaikka sodasta oli tullut kansalaisten elämässä uusi normaali, asemasotavaihe turhautti ihmisiä, talvien ruokakriisit kuumensivat tunteita ja sodan lopputulos pelotti. Vuosien 1942–1943 hankala tilanne ja erityisesti sotaväsymys asettivat ihmiset tilanteeseen, jossa mielipiteet, turhautuminen ja negatiiviset tunteet kirjoitettiin paperille herkemmin. Epämiellyttävä sotatilanne sai monet ihmiset kyseenalaistamaan sodankäynnin motiiveja, valtion poliittisia linjauksia ja omaa paikkaansa ajan yhteiskunnassa.

⁸ Metsberg 2015, 37.

⁹ Kortelainen 2019, 69–93.

1.2 Naisten esittely ja tutkimuseettiset näkökulmat

Menneisyyden kirjeet ovat viestejä yksityisestä maailmasta, jota haluttiin varjella. Kirjeiden avulla jaettiin kokemuksia, tunteita ja tietoja. Ne ovat dialogia, edustavat pysyvyyttä ja ovat käsin kosketeltavia muistoja rakkaista ihmisistä.¹⁰ Tutkija joutuu erityisesti julkaisematonta materiaalia tutkiessaan pohtimaan tutkimuksen eettisyyttä sekä suhdettaan menneisyyden ihmisiin. Hänellä on myös valta päättää, mitä kirjeaineistosta pääsee julki ja miten hän tutkimustulokset ilmaisee.¹¹ Koska sodan fyysisten rasitusten ja henkisen kuormituksen alaisena ihmisten tekemät teot ja sanomat asiat voivat jälkikäteen vaikuttaa epämiellyttäviltä, ihminen saattaa myöhemmin myös karttaa tuon ajan merkityksiä identiteetikerronnassaan.¹² Kirjeet on lähtökohtaisesti tarkoitettu kahden ihmisen väliseksi, julkaisemattomiksi teksteiksi, jonka takia kirjoittajien yksityisyydensuojaa kunnioitettava. Lisäksi tutkijan on tunnustettava oma tunnesiteensä aineistoon tulkintojen ja tutkimuksen tekoon vaikuttavana tekijänä.

Olen ratkaissut kirjeiden yksityisyyden suoja ja omaa tunnesidettäni koskevan problematiikan antamalla kirjeiden kirjoittajille peitenimet vuosina 1940–1949 suosituimpien miesten ja naisten etunimien mukaan¹³. Erkkä Pehkonen on korostanut, että anonymiteetin takaaminen lisää myös tutkijan objektiivisuutta, kun hänen ei tarvitse miettiä, sopiiko tehty tulkinta suvun tarinaan tai miellyttääkö tulkinta kolmansia osapuolia¹⁴. Tällä tavoin kunnioitan menneisyyden ihmisiä ja heidän yksityisyyden suojaansa, sekä heidän oikeuttaan omiin tunteisiinsa ja ajatuksiinsa. Kirjeiden nimistä ainoastaan Kansanperinteen arkistosta löydettyjen kirjeiden vastaanottajien nimet ja yksityisen kirjeaineiston omistajan nimi on säilytetty alkuperäisinä aineiston löydettävyyden vuoksi. Lisäksi on huomautettava, että vaikka Olavi on isoäitini eno, en tiedä hänestä juuri mitään, sillä Olavi kuoli 1960-luvulla. Myöskään yhtäkään Olavin kirjoittamaa kirjettä ei ole säilynyt nykypäiviin. Siten en näe perhesidettä tutkimuksen tekoa rajoittavana tekijänä. Tiedostan kuitenkin tutkijana tunnesiteen muodostumisen kirjeiden naisiin, eikä omaa tunteellisuutta ei voi sivuuttaa. Suhtautumalla tutkittavaan aineistoon kriittisesti ja käsittelemällä naisten huomioita ennen kaikkea kirjeissä esiin

¹⁰ Tikka, Taskinen & Nevala-Nurmi 2015, 6.

¹¹ Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen & Vehkalahti 2011, 24.

¹² Pehkonen 2015, 71.

¹³ Verkkopalvelu.vrk.fi. Nimipalvelu. Suosituimmat etunimet vuosikymmenittäin.

<https://verkkopalvelu.vrk.fi/nimipalvelu/nimipalvelu_etunimitop.asp?vuosi=6&L=1> [sivu luettu 1.4.2020]

¹⁴ Pehkonen 2013, 41.

nousevien teemojen avulla, olen pyrkinyt minimoimaan omien tunteideni vaikutuksen kirjeistä tehtyihin tulkintoihin.

Profilointi

Olen rakentanut naisille kirjeiden pohjalta karkeat ja suuntaviivoja antavat profiilit. Profiilien avulla pyrin tekemään tutkimukseni mahdollisimman läpinäkyväksi, jotta lukija voi palauttaa mieleensä esimerkiksi tiettyä kirjeen otetta koskevan kirjoittajan taustan ja näin arvioida myös itse otteen motiiveja. Kirjeet mukailevat naisten ulkoista kertomusta, eli sitä kuvaa, jonka he ovat halunneet luoda itsestään ja ajatuksistaan sisäisen tarinansa avulla kirjeen vastaanottajalle. Profiili on siis tulkinta, joka on tehty kirjeissä esitetyn narratiivin pohjalta. Profiileilla ei ole tarkoitus luoda yleistävää kuvaa ajan naisista, vaan ennen kaikkea osoittaa, että kotirintaman naisjoukko ei ollut yhtenäinen ja homogeeninen ryhmä. Kotirintama koostui erilaisista ja eri tavalla ajattelevista yksilöistä. Tällä tavoin pyrin ymmärtämään myös heidän ajatuksiaan ja toimintaansa esimerkiksi naisten siviilisäätystä, asuinpaikkaa ja ammattia koskevissa sävyeroissa. Profiileja ei pidä ymmärtää täysin totuudenmukaisina kuvauksina henkilöistä, sillä en tunne naisia, eivätkä he ole itse voineet lukea henkilökuviaan. Lisäksi kirjeissä naiset kertovat itsestään vain sen, mitä haluavat vastaanottajan tietävän. Siksi onkin mielekästä puhua nimenomaan kirjeiden naisista.

Profiilit on jaettu kirjeaineiston vastaanottajan ja aineiston säilytyspaikan perusteella kolmeen kategoriaan, joista ensimmäinen käsittää isoäitini enon saamat kirjeet, toinen Taina Koskisen äidin Ruotsiin lähettämät kirjeet ja kolmas Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta hankitut, Eino Rinteelle lähetty kirjeet sekä lotta Irja Eerolalle lähetty kirjeet. Profiilien jakaminen vastaanottajien mukaan helpottaa arvioimaan lähettäjän ja vastaanottajan välisen suhteen vaikutusta kirjeistä tehtyihin tulkintoihin. Myös aineiston säilytyspaikalla on merkitystä, sillä yksityiset kokoelmat on haluttu säilyttää sukujen hallussa, kun arkistoihin luovutetut aineistot on koettu sellaisiksi, että ne on haluttu jakaa yleiseen tutkimuskäyttöön. Usein kirjeaineiston tunnearvo ja toisaalta läheisen kirjoittajan yksityisiksi tarkoitettut ajatukset ovat vaikuttaneet siihen, ettei aineistoja ole haluttu luovuttaa arkistoihin. Erityisesti yksityisiä aineistoja tarkasteltaessa merkittävää on se, että niitä ei ole vielä aiemmin päästy tutkimaan. Arkistolähteet sen sijaan ovat myös muiden tutkijoiden käytettävissä.

En ole pystynyt selvittämään kirjeiden naisten tarkkaa ikää, mutta olen pyrkinyt arvioimaan ikäjakaumaa kirjeistä esiin nousevien huomioiden perusteella. Olavin serkku Leena on kirjeaineiston nuorin nainen, sillä hän puhuu itsestään nuorena. Sota-aikana nuoriksi miellettiin alle 21-vuotiaat naiset ja nuoruuden myöhempi ikävuosi sijoittui 21–28 ikävuoteen¹⁵. Koska Olavi oli sota-aikana noin 30-vuotias ja ajalle ominaisesti naisella oli tapana naida itseään vanhempi tai vähintään saman ikäinen mies, oletan hänelle kirjoittaneiden muiden naisten olevan noin 30-vuotiaita. Lisäksi he puhuvat itsestään välillä ”vanhoina” naisina. Marjatta on ollut sota-aikana keski-ikäinen eli noin 40-vuotias, sillä hänellä on viisi lasta, joista osa on lähes täysi-ikäisiä. Eino Rannalle kirjoittaneet naiset ovat iältään luultavasti alle 30-vuotiaita, sillä he perustelevat joitakin tekemisiään nuoruuden tyhmyydellään. Lotta Irja Eerolalle kirjoittavat naiset ovat todennäköisesti yli 30-vuotiaita tai hieman alle 30-vuotiaita, sillä moni heistä paheksuu nuorien lottien toimintaa rintamalla.

Jatkosodan aikana noin 30-vuotias Olavi työskenteli perheensä maatilalla Itä-Suomessa ja palveli korpraalina itärintamalla. Hänelle kirjeitä kirjoitti neljä naista.

***Leena** on Olavin nuori serkku. Hän on nainen, joka harrastaa kiellettyjä tansseja ja puhuu huolettomasti miesten tapailusta. Leena on maatilatöiden vuoksi kiireinen. Hän on turhautunut siihen, että sota on vienyt häneltä vapaa-ajan. Leenalle sota ei ole pelkästään surua ja menettämistä, vaan nuoruuden huvien vähentymistä ja toisaalta kirjeystävien ja riiuksen tarjoamia mahdollisuuksia.*

***Anneli** on maatilatöiden takia kiireinen nainen, joka mieltää itsensä vanhaksi eikä mielellään käy tansseissa tai muissa huvituksissa. Hän viettää paljon aikaa naisystäviensä kanssa ja esittää mielipiteensä Olaville välillä hyvin suorasanaisesti. Anneli tuntee Olavin heidän romanttisen suhteensa vuoksi ja hänellä on tiukkaan moraaliin ja realismiin nojautuva näkökulma maailmasta. Etenkin alkoholinkäyttö on Annelille hyvän moraalin vastaista ja sotatilassa tämä näkökulma vain vahvistuu.*

***Tuula** on Olavin tuntematon kirjeystävä ja he ovat ystävyytensä merkiksi vaihtaneet myös kuvat keskenään. Hän on yksinäinen nainen, joka käy kamppailua yksinäisyyttä vastaan. Tunteiden piilottelu ja pelko miesten ilkkumista kohtaan vaikuttavat hänen itsesensuuriinsa. Tuulan ja Olavin kirjeenvaihto on ystävyyttä sodan myllerryksen keskellä, jossa he tarjoavat tukea toisilleen arkisia asioita koskevien keskustelujen muodossa. Tuula kertoo kirjeiden luovan hänen elämänsä merkitystä sodan synkkyiden keskellä.*

¹⁵ Peltokorpi 2011, 60–62.

Helena on Olavin tuntematon kirjerakkaus, jonka kirjeitä on säilynyt kaikista eniten. Olavi ja Helena ovat tutustuneet kirjeiden välityksellä ja Helenan hevosen, Urpon, kautta, joka Olavilla on hoidettavanaan rintamalla. Helena on yksinäinen ja sanojensa mukaan ”vapaa nainen”, joka kertoo pelottomasti mitä ajattelee. Hänellä ei juurikaan ole naisystäviä, eikä hän muutoinkaan välitä ihmisten seurasta. Helena on ollut yksin jo ennen sotaa, mutta hän on rakastunut kirjeiden välityksellä Olaviin, vaikka he eivät ole koskaan tavanneet. Helena on romanttiseen rakkauteen uskova maanviljelijän vaimo, joka asettaa käsityksensä nuoruudesta ja riihuudesta kyseenalaiseksi sodan poikkeustilassa.

Toiseen kategoriaan kuuluva Marjatta kirjoitti sotakirjeensä Ruotsiin sotalapseksi lähetetyn tyttärensä Seijan sijaisperheelle. Marjatta ei ole koskaan tavannut tyttärensä sijaisperhettä, mutta nimittää näitä rakkaiksi ystävikseen.

Marjatta on omien sanojensa mukaan Karjalasta, eli nykyään Venäjälle kuuluvasta Virolahden Kiiskilahdesta. Hän on lähtenyt perheensä kanssa evakkoon Virolahden länsiosiin. Hänen aviomiehensä on kaatunut talvisodassa vuonna 1940 ja heillä on viisi yhteistä lasta, joista Seija on nuorin. Sisaruksista osa on jo lähes täysi-ikäisiä, Seija on alle 5-vuotias. Seija on lähetetty sotalapsena Ruotsiin. Marjatta ikävöi kovasti kotiinsa Karjalaan, johon uskoo vielä pääsevänsä takaisin. Hän puhuu kirjeissään avoimesti venäläisten julmuudesta eikä säästele myöskään sanojaan arvostellessaan valtion säännöstelyä ja sensuuria.

Kolmanteen kategoriaan kuuluvat sotilas Eino Rannalle ja lottia Irja Eerolalle osoitetut kirjeet. Ranta on kotoisin Tampereelta ja Eerola Hämeenlinnan alueen Luolahdesta. Molemmille osoitetut kirjeet on lähetetty rintamalle tai luettu kotona loman aikana. Esittelen ensimmäisenä Eino Rannan kirjeystävät.

Kaarina on tamperelainen kaupunkilaisnainen, jonka kanssa Eino on seurustellut. Kaarina on kirjeensä perusteella sota-ajan hetkessä elävä nainen, joka pitää miehen moraalin hairahduksia syynään. Tästä huolimatta Kaarina pitää itse juhlimisesta ja alkoholin käytöstä, vaikka se ei ole sota-aikana hyväksyttävää. Hän toivoo, että hänen ja Eino suhde etenisi vakavampaan suuntaan.

Liisa on tamperelainen Eino entinen seurustelukumppani, josta on sota-aikana tullut toimistossa työskentelevä ”virkanainen”. Hän käyttää vapaa-aikansa esimerkiksi juhlimiseen ja Helsingissä vierailuun. Liisa ansaitsee omien sanojensa mukaan poikkeuksellisesti itse rahansa ja käy sisäistä kamppailua varsinkin sota-ajan avioitumiskuumeen suhteen. Hän on vieläkin rakastunut hänet jättäneeseen Einoon, mutta ajattelee, että hänenkin täytyisi naisena mennä järkeviin naimisiin, kun kaikki muutkin tekevät niin. Liisa kamppailee sekä sota-ajan yksinäisyyden että synkän mielentilansa kanssa.

Lotta Irja Eerolan kirjeystäviin kuuluu kaikkiaan 6 naista, jotka ovat olleet hänen kanssaan samaan aikaan lottakomennuksella Karjalan, Keski-Suomen ja Lapin alueella. Kirjeiden naisista osa on kirjoittanut niin vähän, että profiloin heidät samassa kuvauksessa.

***Ritva** on kirjeitä eniten kirjoittanut lottaystävä, joka on kotiutettu kotiinsa Järvenpäähän. Hän viettää aikaa myös Helsingissä, joskaan ei selviä, asuuko siellä hänen sukulaisiaan, vai onko hänellä siellä toinen koti. Ritva kaipaa paljon rintamalle, sillä tuntee itsensä mitättömäksi, kun osa hänen ystävistään palvelee rintamalla isänmaata. Hän kuitenkin toimii lottavapaaehtoisena kotirintamalla ja kestitsee esimerkiksi lomautettuja tai paikallisia sotilaita. Ritva on syvästi uskonnollinen nainen ja luottaa Jumalan johdatukseen kaikissa elämän suurissa käännteissä.*

***Lempi** on Kemijärvellä asuva maatalon emäntä, joka tuntee monet Irjalle kirjeitä lähettäneet lotat. Hän on menettänyt ainoan, pienen lapsensa kulkutaudille ja hakee turvaa Jumalasta. Lempi kamppailee myös itse sairauksien ja esimerkiksi alipainon kanssa, sekä pitää itseään syntisenä ja hukassa olevana naisena.*

***Annikki ja Pirjo** ovat Lappiin Kemijärvelle komennukselle määrättyjä lottia, jotka auttavat Lempiä tämän maatalon töissä. Annikki on kiintynyt Lappiin ja sen erilaiseen luontoon, mutta Pirjo kaipaa kotiseutuaan. Hän kertookin, että ei voi aina lähteä lottakomennukselle, koska hänen täytyy auttaa Lempiä.*

***Eila** on lottakomennukselta kotiinsa Joensuuhun kotiutettu lotta. Hän on joutunut jättämään rintaman lottatyöt maatalan suuren työmäärän vuoksi. Myös Eila potee huonoa omaatuntoa siitä, että hänen lottaystävänsä ovat töissä rintamalla, kun hän saa omien sanojensa mukaan nauttia helposta elämästä siviilissä.*

***Maria** on lottavanhimmainen. Marialla on vain harvoin lomaa ja hän joutuu huolehtimaan uusien lottien koulutuksesta ja kurinpidosta. Hän on huolissaan etenkin uusien lottien moraalista ja harmittelee rooliaan muiden lottien ”ilonpilaajana”. Maria paheksuu varsinkin irtosuhteita ja harmittelee, että nuorten lottien huono moraalipiilaa ”kunnollisten” lottien maineen.*

1.3 Narratiivinen analyysi kirjeiden kokemusmaailman ilmentäjänä

Sota-ajan kirjeitä tutkinut Sonja Hagelstam on tehnyt osuvan huomion siitä, että kirjeissä käydään dialogia. Mihail Bahtin määrittelee dialogin kommunikaatiotavaksi, joka kuvastaa ihmisen tapaa olla maailmassa. Kirjediologi on siis tapahtumaa tai toimintaa, jonka avulla kirjoittaja voi tarkastella omia ajatuksiaan tai tunteitaan. Kirjekokoelmat ja niissä käydyt vuoropuhelut muodostavat eräänlaisia jatkokertomuksia tai päiväkirjaa muistuttavia kokonaisuuksia, jotka sisältävät runsaasti henkilökohtaisia kokemuksia,

tunteita ja kuvauksia elämästä sodan aikana.¹⁶ Tätä narratiivista kerrontatapaa valaisee Vilma Hänninen tutkimuksessaan *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Hännisen tutkimus sijoittuu narratiivisen minäpsykologian sukuhaaraan, eli sen kiinnostuksen kohteena on ensisijaisesti tarinallinen ajattelu: miten ihminen tulkitsee elämäänsä hyödyntäen kulttuurin tarjoamia tarinallisia malleja.¹⁷ Kirjeiden dialogisuutta ja kerronnallisuutta kuvaa ote Helenan Olaville lähettämästä kirjeestä:

*”Pyhä iltana olit kirjoittanut samat ajatukset mitkä askartelivat täällä mielessäni samaan aikaan. Aloin niitä pukea sanoiksi ja lähettää sinulle.--”*¹⁸

Dialogisuutta otteessa korostaa vastaanottajan ajatuksiin reagointi ja edellisiin kirjoituksiin ja keskusteluihin viittaaminen. Ajatusten pukeminen sanoiksi puolestaan kertoo siitä prosessista, jossa kirjoittaja jäsentää, poistaa, lisää, karsii ja luo kokemastaan itselleen ja toiselle ymmärrettävän tarinan. Kirjoittajaa askarruttavat ajatukset kuvaavat kirjoittajan keskustelua itsensä kanssa ennen kirjoittamista ja kirjoittamisen aikana. Hännisen mukaan yksilön elämäntarinan tuottaminen on samankaltaista kuin kaunokirjallisten tarinoiden tuottaminen. Kummassakin on kyse luovasta prosessista, joka toteutuu tietyssä sosiaalisessa kontekstissa ja ammentaa aineksia aiemmasta kulttuurisesta traditiosta. Siten yksilö on sekä kulttuurin tuottaja että tuottaja.¹⁹ Tämä näkökulma avaa historian tutkimuksen kannalta hedelmällisen tavan lähestyä kirjeiden maailmaa narratiivisen analyysin avulla. Tutkijana analysoin ja rekonstruoin kirjeiden ja niitä ympäröivän ajan maailmaa ja kulttuuria. Samalla käyn myös itse dialogia tutkittavan aineiston kanssa.

Koska kirjeiden kirjoittajien kertomukset itsestään ovat lähtökohtaisesti yksityisiksi tai kahdenvälisiksi tarkoitettuja, on mielekasta puhua sisäisen tarinan ja ulkoisen kertomuksen käsitteistä. Sisäisessä tarinassa on Hännisen mukaan kyse prosessista, jossa yksilö tulkitsee tilanteensa tarjoamia mahdollisuuksia ja rajoja sekä elämänsä tapahtumia sosiaalisesta tarinanvaihdosta omaksumiensa tarinallisten mallien avulla. Sisäinen tarina ohjaa ihmisen toimintaa oman elämän draamassa, ja kertomalla tarinaansa yksilö kykenee jakamaan kokemuksiaan, saamaan jäsenyyksilleen sosiaalista vahvistusta, refleктоimaan kokemustaan ja sen sosiaalisia vaikutuksia. Narratiivi muodostuu historiallisesti kehittyneiden elämäntilanteiden ja tarinoiden ehdoilla eli on historiaan ankkuroitunut ja

¹⁶ Hagelstam 2011, 301–302.

¹⁷ Hänninen 1999, 19.

¹⁸ Helena Olaville 11.12.1942.

¹⁹ Hänninen 1999, 15.

historiaa tuottava prosessi.²⁰ Sisäinen tarina on tarkoitettu yksilöä itseään varten, mutta hänen sisäinen tarinansa näkyy ulkoisessa kertomuksessa, eli kommunikaatiossa toisille.²¹ Näin ajateltuna esimerkiksi Helena on tulkinut askarruttavia ajatuksiaan hänen ja Olavin sosiaalisesta tarinanvaihdosta omaksumiensa tarinallisten mallien avulla. Ajatukset ovat sosiaalisessa kanssakäymisessä, kirjeenvaihdossa, rakentuneet osaksi hänen sisäistä tarinaansa eli käsitystä itsestään ja toiminnastaan omassa ajassa ja kulttuurissaan. Sama sisäinen tarina ja sosiaalinen kanssakäyminen tuottavat hänen ulkoiseen kertomukseensa sisältöä, jonka avulla hän reflektoi kirjeessä omia ajatuksiaan ja ennakoii Olavin ajatuksia, tunteita ja reaktioita. Seuraavassa otteessa Helena kuvaa odotuksiaan Olavin reaktioista ja kertoo, millaisia hänen omat ajatuksensa samasta asiasta ovat:

”Luulen etteivät ajatuksesi ja arvostelusi kulje Matin ajatusten mukaisesti ja minun samoin en voi Matille yhtään + pistettä lahjoittaa.”²²

Traumaattiset elämäntapahtumat ja -kokemukset narratiivisessa analyysissä

Tutkimieni kirjeiden sisällä on monia erilaisia ajan ja paikan käsitteitä. Monesti kirjoittajat palaavat muistoissaan turvalliseen ja hyvään menneisyyteen tai siirtyvät pois toiveikkaan tulevaisuuden kuvitelmiin. Nykyhetki on paikkana epämiellyttävä, sillä se kietoutuu sotaan. Häilyvä, kirjeen kirjoitusajankohdan nykyhetki näkyy kirjeissä lähes pelkästään arkisina tilanteina, kuten kotitöinä tai kuvauksena siitä, miten kynttilän rauhoittava liekki piirtyy makuukamarin seinälle. Kirjoittajat poistuvat mielellään nykyhetkestä, sillä se on traumaattinen. Merja Laitinen ja Tuula Uusitalo määrittelevät traumaattisen tapahtuman tilanteeksi, jossa ihminen kokee sietämätöntä pelkoa, turvattomuutta ja kauhua. Tällainen tapahtuma voi heidän mukaansa olla esimerkiksi sodan, terrorin tai kidutuksen kokeminen. Traumaattisen kokemuksen tunnusmerkki on, että se muuttaa pysyvästi ihmisen elämän ja aikakäsityksen: traumatisoituneet ihmiset saattavat puhua ajasta ennen ja jälkeen tapahtuman.²³ Seuraavat otteet Helenan kirjeistä kuvaavat näitä trauman tunnusmerkkejä:

”Ainainen suru ja sodan aiheuttamat huolet tekevät melkein jokaisesta ihmisestä toisen. Kohta ei taideta tuntea itse itseämme.--”²⁴

²⁰ Hänninen 1999, 22–23.

²¹ Hänninen 1999, 48.

²² Helena Olaville 12.5.1943.

²³ Laitinen & Uusitalo 2008, 107–108.

²⁴ Helena Olaville 19.11.1942.

”--Sinähän olet luvannut tulla vasta sodan loputtua, vaikka kaiken talvea olen kuvaillut, että palmusunnuntaina yhdessä palmustettaisiin. Nyt tyydyttävä vain utuiisiin unelmiin ja tuulen punomiin tupiin.”²⁵

Traumaattisista kokemuksista on mielekästä puhua varsinkin tutkimieni jatkosodan kirjeiden ajassa, sillä vuosina 1942–1943 kirjoitettujen kirjeiden ajassa sotaa oli kestänyt jo kolme vuotta, joskin ajanjaksoon mahtui myös välirauha. Tutkimillani henkilöillä on tapana puhua nimenomaan ajasta ennen sotaa ja ajasta sodan jälkeen. Heidän käyttämiään synonyymejä ajalle ennen sotaa ovat yleensä muistot ja ajalle sodan jälkeen tulevaisuus, rauha tai kuvitelmat. Pelko siitä, miten sota muuttaa ihmistä, esiintyy vähintään epäsuorasti useissa kirjeissä. On myös tiedostettava, että vaikka 1940-luvulla järkytyksen, sokin ja suunniltaan menemisen käsitteet tunnettiin, eivät hetkessä eläneet ihmiset ole mitä luultavimmin ymmärtäneet käsittelevänsä traumaa, vaan ennemminkin sotaa tai ikävää nykyhetkeä. Ei voida myöskään yleistää, että kaikki ihmiset olisivat kärsineet sotatraumasta, sillä ajan yhteiskunta oli nykypäivään verrattuna myös psykologisesta näkökulmasta erilainen. Huomion arvoista onkin se, miten sodan traumaattisuus näkyy naisten suhtautumisessa valtion politiikkaan ja määräyksiin.

Laitinen ja Uusitalo puhuvat käsitteestä *traumanarratiivi*, jota he käyttävät kuvaamaan episodisia ja fragmentaarisia kuvauksia traumaattisista elämäntapahtumista. Traumanarratiivin rakentuminen eroaa luonteeltaan tavallisesta narratiivista. Se voi olla ilmeeltään katkelmallinen ja sisältää sisäistä epäloogisuutta. Ihminen jäsentää traumanarratiivissa omalla erityisellä tavallaan tapahtumia, jotka ovat hänelle merkityksellisiä.²⁶ Kirjeitä tutkittaessa on kuitenkin muistettava, että kirjeiden osapuolet jakavat trauman. Siksi traumanarratiivia ei jäsennä vain kirjoittaja, vaan myös kirjeen vastaanottaja. Traumaattinen elämäkokemus rakentuu merkitykselliseksi sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, dialogissa. Traumanarratiivi on siis tutkittavien sota-ajan kirjeiden tapauksessa yhdessä, jopa yhteiskunnallisesti rakennettu ja koettu, vaikka se sisältääkin myös yksilölle itselleen merkityksellisiä tapahtumia.

Traumaattisissa tapahtumissa kertomukset jäävät usein sekaviksi, keskeneräisiksi ja kaoottisiksi, jonka takia traumanarratiivi voi jäädä vain pyrkimykseksi jäsentää elämää mielekkäällä tavalla. Jos ihminen saa mahdollisuuden kertoa tarinaansa uudelleen, siitä

²⁵ Helena Olaville 11.4.1943.

²⁶ Laitinen & Uusitalo 2008, 111–112.

voi vähitellen muokkautua ymmärrettävä. Asiat, joita narratiivi koskee, voivat kuitenkin olla niin vaikeita, ettei ihminen pysty tuottamaan niitä ulos millään tavalla.²⁷ Sama asia on näkynyt vuosikymmeniä myöhemmin, kun sodasta selviytyneille on tehty haastatteluita. Monet ovat kieltäytyneet muistelemasta kokemusta tai puhumasta siitä, sillä kokemus on niin vaikea ja epämiellyttävä. Ajatusten kaoottisuutta kuvaa osuvasti kirjeessään Ritva:

*”Monesti iltaisin kun syventyy vielä sängyssä kertaamaan kaikkea juuri elettyä, niin kaikki on yhtenä sekavana sotkuna mielessä. Muistan millainen tunne oli kun seisoi sillä autiolla lavalla sysimustassa yössä seuraten tuota valtavaa murhenäytelmää. Tunsin aivan hyytävää kylmyyttä ja hätää.”*²⁸

Kirjeiden tasolla traumasta kärsivät ihmiset saattavat muistella sitä päivien tai viikkojen aikaviiveellä. He kertovat kokemuksistaan läheiselle ja valikoidulle ihmiselle, eivät tutkijalle tai terapeutille. Siten he ovat sota-ajan todellisuudessa saaneet mahdollisuuden rakentaa traumanarratiivin ymmärrettävämmäksi kokonaisuudeksi. Tässäkin mielessä kirjeet paljastavat erilaisen näkökulman sotakokemusten tutkimiseen. Tiivistäen luonnehdittuna narratiivisen metodini peruskäsitteinä toimivat sisäinen tarina, ulkoinen kertomus ja dialogi, joita määrittää sota-ajan poikkeustilan takia traumanarratiivi.

1.4 Sodan psykohistoriaa ja tunnetutkimuksen narratiivisia näköaloja

Sodan psykohistorian rooli kirjeiden tulkinnessa

Juha Siltala esittää, että sotaa ei voi psykologisestikaan selittää vain aggressiivisen potentiaalin purkamisella, vaan kokonaiskuva edellyttää myös sodan arkisten sopeutumiskeinojen ja ryhmäkoheesio tilannesidonnaista tarkastelua. Yksilön tapauksessa sotaissa käyttäytymistä ja irrationaalista itsetuhoisuutta on totuttu psykohistoriassa selittämään nimenomaan toimintaa edeltävällä traumalla. Itseä tai toisia uhraamalla traumaa uudestaan näyttämölle paneva henkilö pääsee teon kohteesta tekijäksi.²⁹ Jotkut kirjeiden naisista kuitenkin oikeuttivat vihollisen uhraamiseen liittyvän väkivallan sillä, että sodassa tehdyillä uhrauksilla rakennettiin uusi ja parempi kansakunta. Näin ajateltuna esimerkiksi vihollinen edusti vanhan ja heikomman Suomen olotilaa. Suomen tulevaisuuteen ei kuulunut heikkous, vaan kansan yksimielisyydestä

²⁷ Laitinen & Uusitalo 2008, 112.

²⁸ Ritva Irja Eerolalle 21.4.1942. SAK 490, Kper.

²⁹ Siltala 2006, 43–44.

kumpuava vahvuus. Moni nainen näki sotaan liittyvät uhraukset välttämättöminä, vaikka niitä myös kyseenalaistettiin sodan pitkittyessä. On kuitenkin korostettava, että suomalaisen propagandan viholliskuvaa ei tule verrata Neuvostoliiton tai natsi-Saksan vastaaviin. Vaikka vihollisesta maalattiin pahaa kuvaa, suomalaiset myös tiedostivat vihollisen ihmisyyden, mikä teki vihollisen käsittelystä ja kohtaamisesta hankalaa.

Sota-aikana kaikki sotilaat eivät olisi halunneet vuodattaa verta ja lähteä sotaan, mutta monet myös kokivat sotaan osallistumisen isänmaallisena ja kunniallisena tekona. Siltalan esityksen mukainen ajatus traumasta on olennainen tarkasteltaessa Suomen valtiollista olemusta ja kansallista traumaa. Jatkosodan ajan Suomi oli vasta hiljattain itsenäistynyt valtio, joka oli vuodesta 1809 vuoteen 1917 kuulunut osaksi Venäjän keisarikuntaa. Ajatus Venäjästä suomalaisten sortajana oli korostunut sekä 1800-luvun Suomen sortovuosia koskevassa keskustelussa, että vuoden 1917 itsenäistymisessä. Talvisodassa Suomi oli joutunut Venäjän hyökkäyksen kohteeksi. Kun jatkosota alkoi, Suomi ja suomalaiset eivät olleet enää uhreja, vaan hyökkääjiä yhdessä Saksan kanssa. Näin talvisodan traumasta kärsinyt Suomi pääsi teon kohteesta tekijäksi. Tämä on nähtävissä myös tutkittavien kirjeiden naisten viholliskuvassa.

Sotahistoriassa yhteisten merkitysten ja yksityisen kokemuksen symbolinen yhteys on avainasemassa, sillä sotaintoa kannattelee särötön toive yhteisestä tajunnasta, eli pelastavasta ykseydestä. Sotaväsymyksen taustalla puolestaan on näiden jaettujen merkitysten hiipuminen, jolloin keskiöön nousevat kansaa erottavat tekijät. Tällaisia voivat olla esimerkiksi sodankäynnin motiivien kyseenalaistaminen ja valtion säädöksiä, kuten tanssi- ja juhlimiskieltoa, vastoin toimiminen. Usko yhteisiin symboleihin ei kuitenkaan perustu vain ajatukseen eliitin toteuttamasta kansan manipuloinnista, vaan ylätyylisten sankaritarinoiden ja irrationaalisilta vaikuttavien myyttien voi nähdä olevan ihmisten tapa tehdä kokemuksiaan merkityksellisiksi ja säilyttää toivonsa kaaoksen keskellä. Tutkijan on siedettävä samassa teossa irrationaalisten ja rationaalisten tasojen rinnakkaiselo.³⁰ Mytologinen ajattelu ja merkitysten etsiminen näyttäytyvät kirjeiden naisten tavoissa tarkastella sodankäynnin motiiveja. Kirjeissä vaihtelevat irrationaalinen kuvitteellisuus ja rationaalinen suhtautuminen sodan arkeen. Sodalle haetaan merkitystä sekä vihollisen julmuudesta, että sodan rangaistuksenomaisesta ja ylikuonnollisesta luonteesta. Käsittelen asiaa syvemmin Sota politiikan välineenä -kappaleessa.

³⁰ Siltala 2006, 44.

Siltala korostaa, että 1900-luvun sotiin kiteytyvä julmuus selittyy ainakin osin sillä, että tuolloin oli tullut teknisesti mahdolliseksi mobilisoida koko kansa. Mobilisaatio puolestaan edellytti vastustajan demonisointia paremman tulevaisuuden lupauksessa. Kansanjoukkojen mobilisointi kuitenkin synnytti voimia, jotka olivat valtion kontrollin ulottumattomissa. Yhtenäisyys oli voimaa ja valtioiden voimaa alettiin arvioida sillä perusteella, kuinka täydellisesti ne pystyivät korvaamaan yksilöllisen itsesäilytyspyrkimyksen koheesion säilymisellä.³¹ Valtion kontrollin ulottumattomissa olevina voimina voidaan nähdä ne sota-aikana syntyneet yhteiskunnalliset ilmiöt, joita valtio pyrki kontrolloimaan siinä kuitenkaan onnistumatta. Erityisesti lotta-aatteessa näkyy se tapa, jolla yksilön identiteetti on korvattu valtiollisella identiteetillä. Sodan kansakuntaa rakentavat merkitykset ja esimerkiksi talvisodan yksimielisyys voitiin nähdä yhtenäisyyden synnyttäjinä. Tanssikiellon uhmaaminen, alkoholinkäyttö, irtosuhteet, säännöstelypolitiikkaan turhautuminen ja kuoleman uusi normaali kuitenkin synnyttivät sellaista moraalittomuutta, jota valtio pyrki välttämään.

Sodassa kansalaiset joutuvat kohtalonyhteyteen, jolloin ulkoinen vihollinen on usein keino luoda sisäistä yhteishenkeä kiel-, luokka- ja ryhmäintressien sijaan. Sotahistorian mikronäkökulmat luovat taisteluhistoriaan psykohistoriallisen näkökulman pelosta, tuskasta, ahneudesta ja julmuudesta.³² Erilaisiin teemoihin liittyvien reaktioiden yhtäläisyyksiä löytämällä pyrin asettamaan naisten ajatukset yleisempään kehykseen ja pohtimaan, missä määrin niillä voi kuvata yleisemmin kotirintaman kokemusmaailmaa. Pelkkää psykohistoriaa ei kuitenkaan tule nähdä määrittävänä tapana tehdä tutkimusta, sillä naisten kirjeiden tunteiden ja narratiivien taustalla on naisten näkemys todellisesta maailmasta, jossa omia ajatuksia punnittiin siinä määrin kuin ne olivat yksilön sisäisen ja ulkoisen tarinan muodostamisen kannalta olennaisia.

Tunteet ja narratiivi

Sota-aikana negatiivisia tunteita pyrittiin välttämään, sillä ne saattoivat murtaa mielen. Valtio halusi valaa uskoa ja onnistumisen tunteita kansaan, mutta ilon tunteita tuli välttää varsinkin kotirintamalla, jotta rintamalla olevien miesten taistelutahto ei heikentyisi. Sotilaiden ei myöskään haluttu ajattelevan, että heidät olisi unohdettu. Valtio katsoi

³¹ Siltala 2006, 48–49.

³² Siltala 2006, 66–67.

tunteiden aktivoituvan vaarallisesti sodan poikkeustilassa siten, että ihmisten moraalit heikkeni. Kun ihmisten tunteminen rajattiin kapeisiin kehyksiin, tunteet purkautuivat lähes väistämättä myös kirjeiden kahdenvälisessä tilassa. Lisäksi esimerkiksi sotilaat purkivat tuntojaan toisilleen alkoholin avulla. Tunteiden ilmaisuun vaikutti paljon se, kuka kirjeen vastaanottaja oli, mutta moni tutkimani henkilö tunsi tarvetta päästä purkamaan tunteitaan sensuurista ja valtion asettamista kirjoitusohjeista huolimatta.

Vilma Hänninen korostaa tutkimuksessaan tunteiden ja narratiivin yhteyttä. Hänen mukaansa emotiot juontuvat tilanteille ja tapahtumille annetusta tarinallisesta tulkinnasta. Tällä tavoin sisäisen tarinan muokkaamista voidaan pitää keskeisenä emotionaalisen itsesääntelyn välineenä. Ihmiset luovat tapahtuneelle selityksen antavia ”parantavia tarinoita”, jotka kantavat traumaattisen kokemuksen yli. Tarinankerronnan avulla ihminen voi vahvistaa itsetuntoaan, puolustaa tekojaan, kohottaa hallinnan tunnettaan ja vahvistaa kokemusta tapahtumien ymmärrettävyydestä. Näin toimimalla voidaan luoda toivoa paremmasta ja kokea puhdistumista kielletyistä tunteista. Kokemuksen jäsentäminen kulttuurisen tarinan muotoon antaa tapahtumille esteettisen ulottuvuuden ja asettaa yksityisen kokemuksen yleiseen kehykseen.³³ Hännisen esittämä kulttuurinen tarina näyttäytyy kirjeissä esimerkiksi siten, että naiset sitovat kokemuksensa sota-ajan iskelmien sanoituksiin, yleisiin käsityksiin ajan kulttuurisista ja yhteiskunnallisten normeista ja arkipäivän tapahtumista.

Kirjeiden kirjoittajat antoivat traumaattisille tapahtumille usein selityksiä esimerkiksi perustelemalla ikävää tapahtumaa rangaistuksena, joka tuli korkeammalta voimalta, Jumalalta. Kun näin perusteltiin, ettei ihminen ollut itsessään paha ja julma, vaan hänen tekonsa johtui pakosta, pystyttiin käsittelemään sodan tapahtumia. Jakamalla yksityisiä sotakokemuksia vastaanottajan kanssa kokemuksista tuli yhteisiä ja ne saivat laajemman kehyksen. Samalla traumoihin luotiin myös parantavia merkityssuhteita esimerkiksi kuvailemalla tulevaisuuden onnea tarinallisesti. Valtio käytti sensuurin, propagandan, lakien ja sanktioiden avulla sota-ajan yhteiskunnan ihmisten tunteisiin valtaa, jolloin nämä olivat keskenään valtasuhteessa. Eija Vartiainen määrittelee valtasuhteen epäsymmetriseksi suhteeksi, jossa toinen ei ole tullut tunnustetuksi toiseksi eli erilliseksi ja erilaiseksi, eikä myöskään samankaltaiseksi kuin subjekti. Vaikka osia vaihdettaisiin, valtasuhde ei koskaan kehity vastavuoroiseksi tai tasa-arvoiseksi kanssakäymiseksi ja

³³ Hänninen 1999, 70.

kohtaamiseksi. Alistettu rakentaa tässä suhteessa identiteettinsä samastumalla alistajansa voimaan ja tulkitsee usein valtaa käyttävän toimet oikeutetuiksi, vaikka alistaja aktiivisesti vahingoittaisi häntä.³⁴ Käytän sanaa valtio kuvaamaan niitä ihmisiä ja päättäjiä, eli ”herroja”, jotka olivat sota-aikana vastuussa poliittisista päätöksistä ja toimista.

Tunteiden kadottaminen osana sotatraumaa

On usein esitetty, että kirjeissä tunteita ja niihin liittyviä kokemuksia jätettiin kertomatta, koska tunteet ja kokemukset olivat liian kipeitä sanoitettaviksi. Sodan trauma saattoi kuitenkin vaikuttaa siihen, että jotkin tunteet yksinkertaisesti unohtuivat, eikä niitä osattu enää tuntea. Ute Frevert selittää, että psykologisen trauman seurauksena ihminen saattaa kadottaa kyvyn tuntea tiettyjä tunteita. Kun ihminen kokee vaikeasti käsiteltävän tapahtuman elämässään, syntynyt trauma saatetaan yhdistää tapahtumaan liittyvien tunteiden kieltämiseen. Yleensä tämän seurauksena koko emotionaalinen mekanismi ei vahingoitu, vaan tietyt tapahtumaan liittyvät tunteet, kuten ylpeys ja häpeä, vahingoittuvat.³⁵ Omassa kirjeaineistossani tunteista puhutaan avoimesti ja niiden syntyä ja seurauksia pohditaan. Tunteita myös kieltäydytään tuntemasta, tai kuvaillaan sodan traumaattisuutta ja tiettyjen tunteiden, esimerkiksi ilon tunteiden, katoamista:

”--Sitä tunnetta minkä ensi kohtauksemme synnyttää en osaa kuvitella. Yleensä en kuvittele en kuvaile paljoakaan asioita edeltäpäin, sillä teen ja toimin kaiken tuumimatta. Ei mikään ole muuttunut eikä mikään tuumien muutukaan.”³⁶

”--Luulen, että eilinen ilta oli elämäni traagisin, sillä aijoin tehdä itsemurhan, mutta Sven : hän sai otetuksi pistoolin pois kädestäni. Nyt tuntuu kaikki niin tyhjälle, niin kuolleelle – Tunnen itseni niin yksinäiseksi, niin vieraaksi täällä, missä ennen oli vain naurua ja iloa.”³⁷

Helenan tapauksessa tunteet liittyvät läheisesti ensitapaamisen pohtimiseen ja asioiden tekemistä helpottaa se, ettei niitä pohdi tai tunteile liikaa. Tämänkaltaisen toimiminen oli tyypillistä sota-ajan hetkessä elämisen mentaliteetille. Liisan kirjeen otteesta puolestaan näkyvät kasaantuneet traumat ja synkkyys. Hän kuvailee tarkasti sitä, miltä sodan aiheuttama elämänmuutos tuntuu ja miten ilon tunteet ovat korvautuneet yksinäisyyden ja tyhjyyden tunteilla. Traumalle tyypillisesti vastakkain kuvauksessa asettuvat

³⁴ Vartiainen 1999, 289.

³⁵ Frevert 2011, 21.

³⁶ Helena Olaville 29.10.1942.

³⁷ Liisa Einolle 21.11.1943. SAK 466, Kper.

menneisyys ja nykyisyys. Nainen ei osaa enää tuntea naurua ja iloa, jotka olivat ennen hänelle luonnollisia tunteita.

Kirjeiden tunnemaailmaa tutkittaessa on otettava huomioon, etteivät tunteet ole koskaan selkeä ja eheä kokonaisuus. Kirjeistä on karsittu monia tunteita, mutta toisaalta monet ovat voineet ajatella, että kirjeet ovat ainoita kohtaamisen tiloja, joissa kiellettyjä tunteita on hyväksyttävää käsitellä tietyn vastaanottajan kanssa. Toisen tunteita on vaikea tulkita ja niitä voi helposti ylitulkita. Voi myös olla vaikeaa ymmärtää toisen tunteiden vakavuutta. Frevert selittääkin, että tunteet ovat epävakaita ja häilyviä ja ihminen piilottaa ne usein sisäänsä. Siksi historioitsijan voi olla vaikea tulkita tai edes nähdä tutkimuskohteensa tunteita. Tunteet seuraavat usein biologisia kaavoja, joita voi olla mahdoton suhteuttaa sosiaalisiin tai poliittisiin tapahtumiin. Erottamattomana ihmisluonteen osana tunteet eivät antaudu historian tutkimukselle, vaan ovat itsessään ajattomia ja historioitsijan kadotettavissa.³⁸ Kirjeitä tutkiessani minun ei olekaan tarkoitus perehtyä tunteisiin pääasiallisena tutkimuskohteena, vaan tulkita kirjemaailmasta välittyvien tunteiden avulla kirjoittajan reaktioita ja niihin liittyviä narratiiveja. Sodan konteksti sisältää kuitenkin itsessään niin paljon tunteita ja niihin kietoutuneita merkityksiä, että tunteiden huomioonottamista on mahdoton välttää.

Sukupuoli, tunteet ja suomalainen yhteiskunta

Tunnetutkimusta ja 1940-luvun yhteiskuntaa käsiteltäessä on otettava huomioon tunteiden sukupuolittuneisuus ja kulttuurin vaikutukset tunteiden käsittelyyn. 1940-luvun yhteiskunnassa vallitsi vahva patriarkaalinen malli, jossa naista arvioitiin suhteessa mieheen. Mies oli tarmokas, työssäkäyvä ja ylivertainen sukupuoli suhteessa naiseen, joka puolestaan oli äidillinen ja perheestään huolehtiva. Tässä alisteisessa roolissa nainen oli sosiaalistettu hyväksymään asemansa sivustakatsojan roolissa.³⁹ Tutkimuksessani on kuitenkin huomion arvoista, että erityisesti sota-aikana maaseudun nainen oli tiukasti kiinni työnteossa ja oli tässäkin suhteessa itsenäisempi ja aktiivisempi, eikä vain alistettu toimija. Naisen alisteista roolia ei siis tule ylikorostaa. Visa Heinonen esittää, että perheelliseen sukupuolikäsitystä määrittivät vastinparit. Naiseuteen kiteytyvät yksityisyys, perhe, koti, kulutus, tunteet, uhrautuvaisuus ja subjektiivisuus. Mieskäsitykseen puolestaan kiteytyvät julkisuus, yhteiskunta, valtio, tuotanto, järki,

³⁸ Frevert 2011, 26.

³⁹ Kurki ja Pylkkänen 1984, 90–91.

itsekkyyks ja objektiivisuus. Ajalle tyypillisen kulttuurin mukaisesti perhe, koti ja kulutuksen sfääri määriteltiin ”järkevää” miestä ”tunteellisemmän” naisen alueeksi.⁴⁰ Kirjeissä miehen julkisuus näkyy siten, että esimerkiksi päättäjät rinnastetaan valtioon ja helsinkiläisyyteen nimenomaan miehinä. Nainen puolestaan alistuu usein siihen asemaan, johon yhteiskunta on hänet ”tuntevana” sukupuolena asettanut:

”Matti on nyt lomalla, lähti eilen Helsinkiin kuulemaan mahdollisuutta sinun lukukomalle pääsystä suhteen. --Olet kai jo saanut kirjapaketin, joka lähetettiin Rantalan Veikon mukana sunnuntai iltana. Kun nyt kerkiäisit ja jaksaisit tutkia vähän niitä Suomen lain ja parakrahvien ohjeita, niin luulen, ettei ne Helsingissä piileskelevät herrasmiehet kehtaa vallan suuria vaatia monia vuosia yhtämittaa sotarintamalla olevalta sotajermulta.”⁴¹

”Luettuani kirjeen valahti kyynel. Ei näin saa käydä, ei ainakaan minun osaltani, mutta jos Sinä niin tahdot. Sydämeni jää itkemään tietämättömänä kaikesta. --En ole sotainen enkä vihaa kantava, vaan rauhaa ja sovintoa rakastava.”⁴²

Otteissa näkyy selkeästi Heinosen esittämä vastakkainasettelu. Mies on kouluttautuva sukupuoli ja valtio koostuu herroista. Nainen puolestaan kamppailee omia tunteitaan vastaan ja on heikko, tunteva ja kyynelehtivä sukupuoli. Frevertin mukaan naisen kokemus omasta kunniaista oli vahvasti linkittynyt hänen sukupuoleensa ja seksuaalisuuteensa, kun taas vastaavasti miehen kunnia oli sosiaalisesti monimutkaisempi kokonaisuus, johon saattoivat vaikuttaa erilaiset loukkaukset sanallisista loukkauksista kasvoihin lyömiseen. Lisäksi naisen kunnia oli kerran loukatuksi tultuaan kadonnut ikuisesti, eikä sitä voinut enää palauttaa ennalleen.⁴³ Frevert korostaa myös, että stereotyyppiset odotukset tiettyä sukupuolta kohtaan eivät ainoastaan kuvaa sitä kuinka yksilö näkee ja tuomitsee tietyn käytöksen, vaan vaikuttaa myös siihen, kuinka sekä naiset että miehet kokevat ja näyttävät tunteensa. Naisen tapaan ilmaista tunteensa on erityisesti 1900-luvun yhteiskunnassa rinnastettu itkeminen, mikä puolestaan yhdistyy ajalle stereotyyppiseen kuvaan naisista heikkoina ja voimattomina olentoina.⁴⁴ Vaikka 1940-luvun yhteiskuntaan ja kulttuuriin kuuluikin ajatus miehestä sukupuolena, joka ei tuntenut heikkouden tunteita, näitä tunteita tunnettiin ja ne näkyivät kirjeissä, varsinkin kirjeenvaihdossa naisten kanssa.

⁴⁰ Heinonen 1999, 92.

⁴¹ Einon isä Einolle 13.7.1943. SAK 466, Kper.

⁴² Helena Urholle 10.11.1942.

⁴³ Frevert 2011, 87–88.

⁴⁴ Frevert 2011, 98.

Valtio hyötyi sukupuolittuneista tunteista kuitenkin myös muilla tavoin. Esimerkiksi haavoittuvaa naista ja koston ja vihan tunteisiin taipuvaista miestä hyödynnettiin sortovuosien Suomi-neito-propagandassa, jota Juha Ala kuvailee termillä raiskaufantasia. Sen mukaan sortovuosien valtiollinen tilanne nostatti julkisuuteen fantasian, jossa Suomi-neito joutui siveellisyysrikoksen uhriksi. Tässä raiskaufantasiassa paha mies, jolla viitattiin Venäjään, kolkutteli talojen ovia ja halusi raiskata viattoman Suomi-neidon. Raiskaufantasiassa yhdistyvät yhtäältä ahdistus Suomen kohtalosta ja toisaalta pelko omia sisäisiä petomaisuuksia kohtaan.⁴⁵ Vaikka Ala on tutkinut raiskaufantasiaa osana sortovuosia, samaa ajatusmallia voidaan soveltaa jatkosodan ajan yhteiskuntaan. Suomalaisessa yhteiskunnassa pelättiin etenkin sitä, että jokin vieras uhka, kuten venäläiset tai saksalaiset miehet, veisivät suomalaiset naiset ja riistäisivät näiden kunnian. Myös tutkittavissa kirjeissä näkyy, miten sodan pelätään lietsovan omia, kansan ”sisäisiä petomaisuuksia”, kuten moraalittomuutta, johon sisältyy esimerkiksi irtosuhteita tai naisten raiskaamista. Viholliskuvan avulla ahdistavat ajatukset oli kuitenkin mahdollista keskittää ulkopuoliseen syylliseen, mikä kääntyi myös valtion eduksi, sillä se saattoi kasvattaa sotilaiden taistelutahtoa.

Himon ja väkivallan tunteita pelättiin, sillä niiden ylivalta yhteiskunnassa merkitsi vanhan, laillisuuteen pohjautuvan siveellisen järjestyksen kääntymistä pääläelleen. Puheen siveellisestä rappiosta voi nähdä ilmentävän sellaista ryhmäfantasiaa, jonka avulla käsiteltiin valtiollisen minäkehikon uhanalaisuudesta aiheutuvaa psyykkisen hajoamisen tunnetta ja yritettiin torjua omien, hallitsemattomien viettien pääseminen valloilleen. Samalla symbolinen kielenkäyttö voi olla keino tuoda esiin sellaisia syvälle psyyken tiedostamattomaan osaan hautautuneita asioita ja fantasioita, joita ei ole mahdollista ilmaista suorasanaisesti.⁴⁶ Voi siis ajatella, että sota-ajan tunteet eivät aina olleet tunteita ainoastaan yksilöllisellä tasolla, vaan yksilöiden tunteet kietoutuivat monesti osaksi valtiollista olemusta. Siksi niiden kontrollointi propagandan ja lakien avulla oli niin tärkeää. Sukupuolittamalla tunteita ja propagandaa, sekä pukemalla kielteisiä tunteita symboleiksi, kuten viholliskuvaksi, mahdollistettiin mielialoja muokkaamaan pyrkivä propaganda. Kun kielteiset tunteet kohdistettiin viholliseen, pyrittiin samalla kohdistamaan huomio pois yhteiskunnan sisäisestä, moraalisesta rappiosta, joka uhkasi isänmaan puhtaista olemusta.

⁴⁵ Ala 1999, 155.

⁴⁶ Ala 1999, 155.

Romanttinen rakkaus tunteiden ilmentäjänä

Hempeä ja tunteellinen kerronta liittyvät kirjeissä sotatilan aiheuttamaan kokemukseen elämän rajallisuudesta ja hetkellisyydestä. 1940-luvulla massaviihhteessä vakiintui romanttisen rakkauden diskurssi, joka toimi myös kirjoittamisen kulttuurisena resurssina.⁴⁷ Romanttinen rakkaus näkyi kirjeissä paitsi romanttisena kerrontana ja pyrkimyksenä romantiikkaan tai flirttailuun, myös kaipuun ja yksinäisyyden tunteina. Valtio pyrki populaarikulttuurin avulla suuntaamaan ihmisten ajatukset pois sodan kurjuudesta. Se puuttui populaarikulttuurin propagandan ja sensuurin nimissä. Esimerkiksi elokuvien ja kirjojen sisältöä seurattiin tarkasti ja niihin pyrittiin luomaan myyttisyyttä, joka yhdisti kansaa. Päämaja organisoivat sotilaille viihdytystoimintaa ja suuntasi näiden ikävät ajatukset pois sodasta esimerkiksi radiolähetysten avulla. Niissä rakennettiin romanttisten unikuvien kaltaista todellisuutta kaukaisiin maihin.⁴⁸ Tästä toimintatavasta osoituksena on poikkeuksellisen suuri määrä romanttisia elokuvia ja unelmia ruokkivia radio-ohjelmia ja lehtikirjoituksia. Myös viihde sukupuolitettiin: miehille viihhteessä kuvattiin värisyttävää rakkaudennälkää ja naisen kaipuuta, naisten viihhteessä peilattiin eroa ja suhdetta mieheen, sekä odotusta ja toivoa⁴⁹. Valtio siis ohjasi ihmisten tunteita viihdeteollisuuteen, jota se pystyi paremmin kontrolloimaan. Samalla viihdeteollisuus ruokki ihmisten läheisyyden ja lämmön kaipuuta sodan yksinäisyyden ja synkkyyden keskellä. Romantiikka saattoi kuitenkin synnyttää myös pettymyksiä ja luoda kohtuuttomia ennako-oletuksia yhteiskunnassa, jossa ennen sotaa ei ollut välttämättä romanttisesta rakkaudesta puhuttu:

”--En enää haaveile mistään suuresta rakkaudesta, enkä ajattele mitään romantiikkaa, sillä sehän kuuluu vain hyvien ajanvieteteromaanien sivuille josta voi sopivasti lukea, kun kaipaa jotain sellaista.-- Minusta tuntuu jollain tavoin pahalle uskotella hänelle, että rakastan häntä juuri niin kuin hänkin minua, mutta kaikkihan tässä elämässä on valhetta, niin miksi minun pitäisi olla niin omantunnon tarkka.”⁵⁰

Liisa kipuilee otteessa odotusten ja todellisuuden kanssa. Hän on aikansa yhteiskunnalle tyypillisesti päättänyt tyytyvä taloudellisesti järkevään avioliittoon ja kertoo hakevansa romantiikkaa esimerkiksi ”ajanvieteteromaaneista”. Sodan kurjuuden keskellä romanttiset tunteet voidaan näin ajateltuna tuntea myös epäreiluiksi ja raastaviksi. Samassa kirjeessä Liisa kertoo rakastavansa Einoa, mutta tiedostaa, että tunne ei ole molemminpuolinen.

⁴⁷ Pehkonen 2015, 64.

⁴⁸ Pehkonen 2013, 97–98.

⁴⁹ Niiniluoto 1995, 240–241.

⁵⁰ Liisa Einolle 11.10.1943. SAK 466, Kper.

Otteesta välittyy myös turhautuminen yhteiskunnan moraalinormeja kohtaan. Vaikka Liisan kirjeen ote onkin melko synkkä, useissa kirjeissä romantiikkaa ilmennettiin runollisilla, viihdeteollisuudesta lainatuilla otteilla, sekä tarinoilla ja kuvitelmillä yhteisistä kohtaamisista:

”--Ja mitä nyt? Tahtoisin kanssasi mennä pari valssia keskellä myrskyävän aallokon. Niin tanssia jossain merellä, laivan kannella. Tai Viipurin lehtovaarassa, josta tuo muinainen murheeni oli lähtöisin. Niin tanssia sen muistoksi, etten enää murhetta tunne, vaikka juuri tämän illan lähes 10 vuotta sitten olen juhlamenoin viettänyt.”⁵¹

Molemmat kirjeiden naisista ovat naimattomia, mutta Helenalle romantiikka on erityisen tärkeää. Liisa työskentelee konttoritöissä Tampereella, Helena on puolestaan lehmipiikana maaseudulla. Vaikka myös kirjoittajien yksilötaustalla ja kirjoitustaidoilla on merkitystä kirjoitustyyliin, ovat esimerkiksi kaikki Helenan kirjeet romanttissävyyteisempiä kuin Liisan, jonka kirjeet ovat sävyltään paljon synkempiä. Lisäksi Helena kuvaa kirjeissään kansallisromanttisin kuvauksin ympäröivää maaseudun luontoa ja esimerkiksi saunomista yksin tähtitaivaan loisteessa. Romanttisilla kuvauksilla pyrittiin rakentamaan myös yhteistä tilaa vastaanottajan kanssa. Kuvauksen avulla molemmat pääsivät kirjettä lukiessaan onnelliseen ja yhteiseen paikkaan, kauas sodasta. Romanttinen kuvaus toimi siis myös sosiaalisten suhteiden syventäjänä, vaikka kyseessä ei olisi ollut varsinainen romanttinen rakkaussuhde. Se loi kirjeiden tilassa lämpöä ja turvallisuuden tuntua, jota ei välttämättä muutoin olisi nykyhetkessä saanut tuntea.

1.5 Tutkielman suhde aiempaan traditioon

Jatkosotaa, sota-ajan naisnäkökulmaa sekä propagandaa ja tiedotusta on tutkittu laajasti. Myös kirjetutkimus on yleistynyt viime vuosina, mutta aiemmin esimerkiksi sota-ajan kirjeitä ei ole pidetty sensuurin takia luotettavina lähteinä. Myöhemmin on kuitenkin ymmärretty, että kirjeistä ei kannata yrittää etsiä totuudenmukaisia kuvauksia. Niitä tulee tutkia esimerkiksi analysoimalla sitä kerrontatapaa, jolla kirjoittajat tekevät kokemuksistaan merkityksellisiä. Myöskään yksittäisten ihmisten kohtaloita ei ole perinteisessä sotahistorian tutkimuksessa pidetty kiinnostavana tai relevanttina aineistona tutkimukselle. On kuitenkin ymmärretty, että kirjeet kertovat sotavuosien ilmiöistä ja kokemusmaailmasta, mutta ne ovat arvokkaita myös teksteinä ja kommunikaation välineinä. Kirjetutkimuksessa tutkimuskohteiksi on yleensä noussut itse kirje ja sen fyysiset ja kokemukselliset ulottuvuudet, sekä kirjoittaminen ja sen avulla rakennetut

⁵¹ Helena Olaville helmi-maaliskuussa 1943.

identiteetit ja merkitykset.⁵² Kirjetutkimuksen hyödyllisinä perusteoksina on mainittava *Kirjeet ja historiantutkimus*⁵³ ja *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*⁵⁴.

Sota-aikaa koskevan kirjetutkimuksen urauurtavaa tutkimusta ovat Suomessa tehneet muun muassa Sonja Hagelstam ja Erkkä Pehkonen. Hagelstam tutkii väitöskirjassaan *Röster från kriget: en etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944* viiden sotilaan ja heidän perheidensä välistä yhteydenpitoa etnologisesta näkökulmasta.⁵⁵ Hagelstamin tutkimuksen fokuksessa ovat kirjeenvaihdon merkitykset ja tehtävät perheen henkilöiden erossaolon aikana ja omaa elämää uhkaavassa sodan poikkeustilassa. Pehkonen on puolestaan perehtynyt väitöskirjassaan ”*Poikasi täältä jostakin*”: *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä* erityisesti sotilaiden identiteettien rakentumiseen narratiivien ja diskurssien näkökulmasta.⁵⁶ Sekä Hagelstamin että Pehkonen tutkimuksen pääpaino on ollut kirjeissä kommunikaation välineinä, merkityksen luojina ja identiteettien rakentajina. Hagelstamin ja Pehkonen tutkimukset tarjoavat tutkielmalleni teoreettisen pohjan, jonka avulla voin ymmärtää kirjeiden kirjoittamisen monenlaisia ulottuvuuksia. Näkökulmaa kotirintaman selviytymiseen puolestaan tuo Hannele Lamminpään pro gradu, jossa tutkitaan jatkosodan kirjeitä sotilaan ja kotirintaman selviytymisen välineinä⁵⁷. Lisäksi Kimmo Metsberg on käsitellyt pro gradussaan jatkosodan arkea sotilaan ja perheiden välisessä kirjeenvaihdossa⁵⁸, joskin tutkimusta leimaa arjen kuvaaminen ennen kaikkea seurustelun, sotilaan sotaan turtumisen ja yleisen mielialatiedustelun näkökulmasta.

Lähes kaikkien tuntemieni aiempien kirjetutkimusten tutkimusmetodina on käytetty sisällön- ja diskurssianalyysin keinoja. Tätä on perusteltu esimerkiksi sillä, että diskursiiviset käytännöt ohjaavat ihmisen kielenkäyttöä ja ajattelua tietyssä historiallisessa ja sosiaalisessa kontekstissa⁵⁹. Tutkijoista esimerkiksi Pehkonen kuitenkin korostaa kirjeiden narratiivista ajattelua, jonka mukaan narratiivinen

⁵² Tikkanen, Taskinen & Nevala-Nurmi 2015.

⁵³ Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen, 2011.

⁵⁴ Tikka, Taskinen & Nevala-Nurmi, 2015.

⁵⁵ Hagelstam 2014.

⁵⁶ Pehkonen 2013.

⁵⁷ Lamminpää 2014.

⁵⁸ Metsberg 2012.

⁵⁹ Pehkonen 2013, 75.

kertominen on ihmiselle perustavanlaatuinen tapa tehdä ymmärrettäväksi aikaa, prosesseja ja muutoksia⁶⁰. Lisäksi omaa metodiani lähimpänä on Ilari Taskisen pro gradu-tutkielma *Sopeutumiskyvyn dokumentit – Sodan kokemusten hallinta jatkosodan kirjeissä*. Taskinen selvittää kolmen sotilaan kielenkäytön avulla sitä, miten he kertomuksillaan rakentavat sotakokemuksensa kestäviksi ja hallittaviksi. Myös Taskinen näkee kertomuksen ennen kaikkea vuorovaikutuksen muotona. Hän käsittelee sotilaiden narratiivia kerronnallisten elementtien, kuten satiirin ja romanssin lajien näkökulmasta. Vaikka myös oma tutkimukseni sivuaa kokemusten kestäväyyttä, käytän kirjoittajien narratiivien analysoimisessa muita näkökulmia. En näe tutkimuskysymysteni kannalta kestäväksi tavaksi perehtyä naisten kirjeisiin esimerkiksi satiirin ja romanssin lajeina, vaikka kirjeiden kirjoittamista määrittikin romanttisen rakkauden diskurssi.

Käyttämäni narratiivinen analyysi, jonka tärkeimmiksi käsitteiksi olen valinnut tutkimukseeni sisäisen tarinan, ulkoisen kertomuksen, dialogin ja niitä määrittävän traumanarratiivin, ovat historian tutkimuksessa suhteellisen uusia ja poikkitieteellisiä menetelmiä. Onkin merkittävää ymmärtää, että myös historian tutkija luo narratiiveja tulkitessaan tutkimusaineistoaan ja kirjoittaessaan tutkimusta menneisyydestä. Tutkija peilaa tutkimuskohdettaan oman kulttuurisen ja narratiivisen identiteettinsä avulla, ja käy samalla dialogia aineiston kanssa. Hän tulkitsee aineistoa kuten kirjeen saaja tulkitsee kirjettä: omien kulttuuristen malliensä avulla hän pyrkii tässä erityisessä vuorovaikutussuhteessa ymmärtämään, mitä kirje tai lähde hänelle yrittää kertoa. Narratiivisen analyysin menetelmä auttaa siis myös tutkijaa ymmärtämään omia kulttuurisia, identiteettiinsä kytkeytyviä ennakkokäsityksiä, kun hän tutkii menneisyyden ihmistä. Tärkeintä narratiivisessa analyysissä on kuitenkin se, että tutkija kykenee ymmärtämään oman kulttuurinsa vaikutuksia ja pyrkii kontrolloimaan niitä kirjeitä lukiessa.

Sota-ajan naisnäkökulman fokuksessa ovat olleet varsinkin Lotta Svärd -järjestön lotat. Lottanäkökulmaa on aiemmin tuonut esille haastattelututkimuksen muodossa ansiokkaasti Kaisa-Maria Peltokorpi vuoden 2012 väitöskirjassaan *On eletävä nyt kun koska tahansa voi kuolla. Lottien selviytyminen sodassa 1939–1945*.⁶¹ Lotta-aatetta uskonnollisnationalistisesta näkökulmasta on puolestaan tutkinut Kaarlo Sulamaa tutkimuksessaan *Lotat, uskonto ja isänmaa. Lotat protestanttis-nationalistisina*

⁶⁰ Pehkonen 2013, 53.

⁶¹ Peltokorpi 2011.

nunnina.⁶² Lotta käsitettiin sota-aikana ”oikeanlaisen” ja ”hyväksyttävän” naiseuden malliesimerkkinä. Naisen tuli olla uskonnollinen, pidättäytyväinen, hillitty, isänmaan moraalinen selkäranka, sekä hoivaava äiti. Pelkkää lottanäkökulmaa ei kuitenkaan voida käyttää yleistävästi ajan naiskuvan ymmärtämisessä. Kattavassa sota-ajan naiskuvaa käsittelevässä Helsingin yliopiston tutkijoiden projektissa *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa* perehdytään haastattelututkimuksen ja kirjallisuuden avulla naiseuteen sota-aikana.⁶³ Tässäkin tutkimuksessa nainen kuitenkin osoittautuu pääasiassa lotaksi. Syynä ”tavallisten naisten” arjen huomiotta jättämiseen on esimerkiksi se, että käytettyä tutkimusaineistoa ovat monesti olleet organisoimassa rintamanaisten yhdistykset ja kyselytutkimuksessa juuri lotat ovat olleet aktiivisimpia muistelemaan ja jakamaan kokemuksiaan.

Monien haastattelu- ja kyselytutkimusten ongelmana on muistitiedon ja kulttuurin muutos, sekä tutkittavien itsesensuuri. Edellä mainittujen tutkimusten naisia on haastateltu useita vuosikymmeniä sodan päättymisen jälkeen. Tässä ajassa heidän asenteisiinsa ovat ehtineet vaikuttaa muistin muokkautuminen, tapahtuma-ajankohtaa koskevan historiallisen tiedon kerryttäminen, muuttuvan yhteiskunnan asenteet, sekä tunteet, kuten häpeä ja mahdolliset traumat. Esimerkiksi *Naisten aseet* -teoksessa useat kirjoittajat mainitsevat lomakkeilla toteutetun haastattelututkimuksen ongelmallisuudeksi sen, että kaikki tutkimukseen osallistuneet naiset eivät halunneet vastata kysymyksiin, jotka koskivat esimerkiksi sodan rankkuutta tai moraalialia. Useissa haastattelututkimuksissa on myös noussut esiin huomio siitä, miten entiset lotat vaistomaisesti puolustelevat aatettaan, sekä kieltävät tunteneensa epäuskoa, väsymystä tai halukkuutta seksuaalisiin suhteisiin. Tutkittavasta kirjeaineisota on löydettävissä eroavaisuuksia näihin vuosikymmenten kuluessa muovautuneiden asenteiden ja muistitiedon varassa kerrottuihin kokemuksiin.

Pyrin omalla tutkimuksellani kyseenalaistamaan vuosikymmenien varrella muovautunutta muistitietoa, mutta tarkoitukseni ei ole esittää, että aiempien tutkimusten kokemukset olisivat väärä tai vääränlaisia. Tarkoitukseni on täydentää olemassa olevaa tutkimusta ja ennen kaikkea osoittaa, että naiset eivät olleet vain lottia ja kotirintaman äitejä ja hoivaajia, vaan myös yhteiskunnallisesti ja omalla tavallaan poliittisestikin ajattelevia yksilöitä, jotka kyseenalaistivat ajan asenteita. Nämä ajatukset näkyvät

⁶² Sulamaa 2009.

⁶³ Raitis ja Haavio-Mannila 1993.

kirjeissä, mutta samat ajatukset ovat haastattelututkimuksissa monesti vuosikymmenten saatossa unohtuneet tai muuttuneet. Naiset olivat kiinnostuneet ajan yhteiskunnasta ja ilmiöistä siltä osin, kuin ne koskettivat heidän elämäänsä. Kotirintaman naiseus käsitti myös naimattomia naisia, joista monet olivat jättäneet avioitumatta omasta tahdostaan. Lisäksi haluan tuoda ajan naisnäkökulmaan maaseudun ja kaupungin vastakkainasettelun, joka on olennainen varsinkin sota-ajan kotirintaman näkökulmasta.

Kaija Heikkisen tutkimus *Yksin vai yhdessä – Rintamanaisen monta sotaa* pureutuu rintamanaisen rooliin syvällisemmistä näkökulmista, kuten moraalien, sodan sukupuolittuneisuuden ja perinteiden naiskuvan kyseenalaistamisen näkökulmista.⁶⁴ Myös Heikkinen käsittelee muistelmakirjoituksiin pohjautuvassa tutkimuksessaan lottien näiden identiteettikerronnan pohjalta. Hänkin on tehnyt tutkimuksessaan huomion siitä, että naisten muistelmakirjoitusta leimaa teemallinen kapeus. Lottien tavassa muistella korostuu yleensä yhteinen näkemys, eivätkä monet naiset ole myöhemmin olleet lottien lailla kiinnostuneita kirjottamisesta tai edes halunneet muistella sotaa. Kaikkein halukkaimpia muistelijoina olivat eronneet tai naimisissa olevat, koulutetut, ja sotatoimialueella toimineet naiset, joista näissäkin korostuivat juuri lotat.⁶⁵ Hyödynnän Heikkisen tutkimusta tehdessäni syvällisempiä huomioita naiseudesta ja pyrkiessäni ymmärtämään heidän yhteiskunnallisia näkemyksiään ajan naiskuvan pohjalta. Tutkimus auttaa myös ymmärtämään lottien varjoon jäänyttä naiseutta.

Koska sotaa ja kirjeiden kirjoittamista määrittivät merkittävästi valtion propaganda, tiedotus ja erilaiset säädökset, on olennaista perehtyä lisäksi näitä koskeviin alan perusteoksiin. Oman tutkimukseni kannalta hyödyllisimpiä ovat Eino Jutikkalan *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*, Sari Näreän ja Jenni Kirven toimittama *Ruma sota – talvi- ja jatkosodan vaiettu historia* sekä Tiina Kinnusen ja Ville Kivimäen toimittaja *Ihminen sodassa – Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*. Teokset tarjoavat syvemmän katsauksen sekä valtion kontrolliin, että ihmisten mielenmaisemaan talvi- ja jatkosodan aikana. Käytän tutkimuksessani myös lukuisia muita erilaisiin sodan teemoihin, naiskuvaan ja rintamakirjeisiin syventäviä teoksia.

⁶⁴ Heikkinen 2012.

⁶⁵ Heikkinen 2012, 23.

2. Kirjeiden kirjoittamisen monet ulottuvuudet

2.1 1940-luvun Suomi kirjeitä ympäröivänä todellisuutena

Jotta kirjeiden naisten kokemukset voidaan liittää osaksi laajempaa sota-ajan maisemaa, on syytä käsitellä lyhyesti tutkimuskohteina olevien vuosien historiaa. Jatkosotaa edelsi 13.3.1940 solmittu Moskovan rauha, epäviralliselta nimeltään välirauha, jota suomalaiset pitivät kohtuuttomien rauhanehtojen takia vain väliaikaisena. Suomi oli menettänyt talvisodassa kaatuneina noin 22 800 miestä ja vajaa 1000 siviiliä. Kansakunta oli menetyksistä huolimatta eheytytynyt sisäisesti ja Suomen arvostus ulkomaailman silmissä oli kasvanut. Uhanalaisen tilanteen vuoksi maan puolustusvalmiutta pidettiin korkeana koko välirauhan ajan ja kesällä 1940 varustuksia oli ollut rakentamassa 30 000 miestä. Sotavuosien järjestöelämä suuntautui lähes kokonaan erilaisten kotirintaman tehtävien hoitamiseen ja järjestöjen panos oli suuri erityisesti työvoiman hankkimisessa, sodasta kärsivien auttamisessa ja propaganda- ja mielialatyöhön liittyvissä tehtävissä.⁶⁶

Toukokuun lopulla 1941 Salzburgiin ja Berliiniin suuntautuneessa korkea-arvoisen suomalaisen sotilasvaltuuskunnan vierailussa kuitenkin viimeistään selvisi, että Saksa hyökkäisi todennäköisesti jo kesäkuussa 1941 Neuvostoliittoon. Tässä vaiheessa asiasta ei kuitenkaan kerrottu edes eduskunnalle mitään. Suomen korkein johto päätti osallistumisesta Hitlerin sotaretkeen. Asiasta ilmoitettiin Saksalle kesäkuun alussa. Saksalaiset alkoivat kuljettaa hyökkäysjoukkojaan Pohjois-Suomeen kesäkuun ensimmäisellä viikolla. Tämä toteutui Suomen Saksan kanssa syksyllä 1940 tehdyn kauttakulkusopimuksen mukaisesti. Hallitus piti jatkosodan ajan kiinni erillissotateesistä, jonka mukaan Suomi ei ollut Saksan liittolainen vaan ”kanssasotija”. Suomalaisten ja saksalaisten yhteiset sotatoimet käynnistyivät Pohjois-Suomessa jo kesä-heinäkuun vaihteessa 1941, mutta alun nopeasta hyökkäysvaiheesta huolimatta joulukuussa 1941 kaikilla Suomen rintamilla alkoi asemasota.⁶⁷ On huomautettava, että tavalliset kotirintaman ihmiset eivät olleet näistä valtion toimista hyökkäystä lukuun ottamatta tietoisia.

Suomen rauhankysymystä pohdittiin jo tammikuussa 1942, mutta presidentti Risto Ryti painotti hyvántahtoisuuden säilyttämistä saksalaisia kohtaan. Lisäksi heräsi uutta uskoa saksalaisten sotamenestykseen. Hallituksen yhteinen linja oli se, että Saksan

⁶⁶ Hentilä 2009, 191–196

⁶⁷ Hentilä 2009, 197–202.

sotamenestystä oli seurattava. Jos siinä tapahtuisi merkittävä takaisku, olisi Suomen otettava asiat omiin käsiinsä. Vaikka tiedotuksessa korostettiin isänmaallisuutta ja positiivista uskoa sodan Suomelle edulliseen lopputulokseen, eduskunnassa oli erimielisyyksiä sodan jatkotoimenpiteistä. Myös kotirintamalla mielipiteet jakautuivat epätoivosta positiiviseen uskoon.⁶⁸ Kotirintamalla huolta aiheutti talven ja kevään 1942 nälkäkriisi, kun ankara pakkanen vaivasi ja Saksasta tulevat viljalaivat juutuivat jäihin. Vaikka viranomaisten ja kansalaisten ponnistelut helpottivat tilannetta, alettiin kevätaikaa kutsua perunan puutteen vuoksi lanttukevääksi. Myös kaupunkilaisperheissä alettiin harjoittamaan ruokatarvikkeiden viljelyä, jotta perheiden ruokatalous ei olisi riippunut pelkästään kansanhuollosta.⁶⁹

Vaikka asemasota oli vaiheeltaan hiljainen, huomattiin kotirintamallakin Neuvostoliiton huhtikuun hyökkäys itärintamalla. Lisäksi elintarvikekriisi kärjistyi, jonka myötä kansanhuollon ongelmat olivat jatkuvasti ihmisten huulilla. Saksan keväthyökkäystä odotettiin suurin toivein ja sotalapsikysymys tuli ajankohtaiseksi uudella tavalla, koska uuden sodan alettua lapsia piti taas siirtää Ruotsiin. Kesäksi taistelut rintamilla kuitenkin tyyntyivät ja talven elintarvikekriisistä oli selvitty.⁷⁰ Syksyllä 1942 rintamauutisia oli hyvin vähän. Saksalaisten lopullisena ajateltu rynnistys Stalingradiin alkoi 13. syyskuuta. Helmikuun alussa 1943 saarroksiin joutuneet saksalaiset joutuivat kuitenkin antautumaan Stalingradissa ja Suomen sotilaallisen johdon kärjessä toiminut ylipäällikkö Mannerheim käynnisti prosessin, jonka perusteella Suomen pyrkimyksistä rauhaan oli päätettävä välittömästi. Tästä alkoi Suomen pyrkimys irtautua sodasta.

Vuoden 1943 mittaan mielialat kotirintamalla ehtivät vaihdella. Talvella tiedotusvälineistä sai kuvan Saksan sotaonnen kääntymisestä, mikä vaikutti laskevasti myös kansalaisten mielialoihin. Muutamista positiivisista hetkistä huolimatta päämajaan saapuneissa mielialaraporteissa todettiin, että kansa oli tyytymätön. Ennen kesää itärintamalla oli hiljaista ja maataloustuottajien ja kuluttajien välillä vallitsi jännite. Viljelijät olivat tyytymättömiä saamiinsa hintoihin ja kuluttajat paheksuivat ruuan huonoa saatavuutta ja korkeita hintoja.⁷¹ 5.7.1943 alkanut Saksan viimeinen rynnistys itärintamalla, operaatio Zitadelle, synkensi tunnelmia loppuvuotta kohden. Vaikka Valtion tiedotuslaitoksen apulaispäällikkö Nils Meinander oli sitä mieltä, että VTL:n

⁶⁸ Rantanen 2015, 63–78.

⁶⁹ Rantanen 2015, 87–89.

⁷⁰ Rantanen 2015, 105–122.

⁷¹ Rantanen 2015, 229–233.

tulisi valmentaa kansaa Itä-Karjalasta luopumiseen ja raskaaseen rauhaan, ajatus tyrmättiin. Tappiomielialaa ei saanut levittää, sillä VTL:n tehtävä oli lujittaa luottamusta. Sensuurin ote oli kuitenkin ollut löyhä ja sanomalehdistä oli nähtävissä, mihin suuntaan maailma oli menossa. Loppuvuotta kohden Suomi eli sumussa tulevaisuutensa suhteen, mikä huomattiin myös kotirintamalla, jossa kirjeenvaihtoilmoitukset lisääntyivät. Lisäksi naisten irtolaisuuden huomioitiin olevan kasvussa.⁷² Kotirintamalla elämää määritteli koko jatkosodan ajan suuri työmäärä niin maalla kuin kaupungeissa. Ihmiset käyttivät vapaa-aikaansa muun muassa kirjeiden kirjoittamiseen, sukulaisten ja ystävien tapaamiseen, yleisiin illanistujaisiin ja jotkut juhlimiseen ja salattuihin tansseihin. Miehiä odotettiin rintamalta kotiin ja lomille kovasti, mutta epätietoisuus sodan kestosta kalvoi monen mieltä.

2.2 ”Sinä sittenkin muistat minua ja rakastat” – Kirjeet elämän merkityksen luojina

Suomessa kirjoitettiin jatkosodan aikana valtava määrä kirjeitä. Myös ne, joilla ei ollut kirjoittamisesta aiempaa kokemusta, ryhtyivät kirjoittamaan. Ilari Taskisen mukaan kirjoittaminen oli luontevinta nuorille miehille, jotka olivat istuneet koulussa kauemmin kuin edeltävät sukupolvet: kirjoittaminen oli heille luonteva tapa kuvata kokemuksia. Vanhimmille kirjoittajille kirjoittaminen saattoi olla vaikeinta.⁷³ Taskisen väitteestä näkyy se, miten vähälle kirjeiden naisnäkökulman tutkiminen on jäänyt. Omasta kirjeaineistostani kaikki naiset yhtä lähettäjästä lukuun ottamatta kirjoittavat hyvin sujuvasti, osin hyvin kauniilla kuvauksilla tunteistaan, ajatuksistaan ja kokemuksistaan. Kirjeaineistoni kirjoittajista Helena kuitenkin tekee kirjeessään Taskisen vanhempien mieskirjoittajia koskevaa väitettä tukevan huomion hänelle kirjoittaneesta vanhemmasta miehestä:

*”—Hänellähän taitaa olla jo aikamies poikakin. Kuulemma on pojan lapsia hänellä. Vanhaksi mieheksi hän oli erittäin taitava kirjoittaja.”*⁷⁴

Taskisen väitettä voisikin korjata siten, että nuorille, kansakoulun käyneille miehille ja naisille kirjoittaminen oli luontevinta. Kirjeen merkitystä tulee ennen kaikkea arvioida selviytymisen välineenä. Sonja Hagelstamin mukaan kirjeet toivat sodan epävarmuuteen säännöllisyyttä ja toivoa. Ne toimivat ”terapeuttisena tilana”, vaikka ihmisten

⁷² Rantanen 2015, 336–344.

⁷³ Taskinen 2015, 15.

⁷⁴ Helena Olaville 11.12.1942.

oletettiin sädösten mukaan kirjoittavan vain reippaita ja rohkeita kirjeitä. Hagelstam korostaa, että kirjoittajien aihevalintojen takana oli vähentää kokemuksellista etäisyyttä, sekä rakentaa sodan poikkeusoloissa tunne normaaliudesta ja jatkuvuudesta.⁷⁵ Tutkimusaineistoni naiset puhuvat kirjeissään paljon kirjeiden merkityksellisyydestä.

*”Alkoi minua jo harmittaa, kun ei niin moniin viikkoihin kuulunut mitään eikä näkynyt ei yhtään kirjettä, vaikka olit luvannut. -- Nyt semmonen tunne on kaukana, sen karkoitti eilinen kirjeesi, josta monet kiitokseni. Sinä sittenkin muistat minua ja rakastat.”*⁷⁶

*”Kyllä se on hauska kuin on joku sellainen ystävä ja kiva kirje vaihto kaveri. Täällä se on viellä siitäkkin kiva kuin saa joltakin kirjeen, kunne tällä siis muuta huvia oletkaan kuin se että joltakin kirjeen saa. Ja se kuin saa taas vastaan kirjoitta, kyllä sitä näin kuin on yksin niin kirjeen vaihtokin virkistää ja tuo jotain iloa yksinäisyyteen.”*⁷⁷

Helena ja Tuula kirjeet kuvastavat kirjeenvaihdon merkitystä Hagelstamin luonnehdinnan mukaisesti. Kirjeet toivat elämään säännöllisyyttä ja toivoa ja ne loivat tunteen normaaliudesta ja jatkuvuudesta. Helena kuvailee, että kirje loi tunteen siitä, ettei häntä ole unohdettu. Kyseinen tunne ja pelko unohtamisesta ovat tyypillisiä monille sota-ajan kirjeiden kirjoittajille. Toisen tuntemattoman kirjoittajan, Tuulan, kirjeestä puolestaan välittyy kirjeiden merkitys naimattomalle, yksinäiselle naiselle. Kirjeen ei tarvinnut olla romanttinen, sillä riitti, että se toi iloa ja merkitystä omaan yksinäisyyteen. Kirjeiden voikin sanoa olevan erityisen tärkeitä yksinäisille ihmisille, varsinkin sellaisille, jotka saattoivat löytää uuden ystävyys-tuntemattoman kirjeen lähettäjän kanssa.

Joitakin kirjeitä on säilynyt nykypäiviin asti, koska ne koettiin tärkeinä muistoina. Sotaaikana vanhojen kirjeiden uudelleen lukeminen valoi naisiin toivoa paremmasta. Naiset kertovat kirjeissään, miten kirjeet ovat heidän arvokkaimpia aarteitaan. Kun kirjeitä palasi lukemaan, niissä saattoi kuulla tärkeän ihmisen äänen uudelleen. Tätä ajatusta sanoittavat kirjeissään Helena ja Ritva:

*”En edes nähnyt ole Sinua vain kirjemaailman puitteisiin on tuttavuutemme rakentunut. Iso nippu on säästössäni lähetyksiäsi. Kuvasi on kaikkein tärkein. Se on jo puolikulunut usein toistuvasta katsomisesta.”*⁷⁸

⁷⁵ Hagelstam 2011, 312–321.

⁷⁶ Helena Olaville 11.4.1943.

⁷⁷ Tuula Olaville 14.2.1943.

⁷⁸ Helena Olaville 12.5.1943.

”Tulin tänne ylös ja jouduin aivan muistojeni valtaan. Luin kirjeesi uudelleen ja aloin kirjoittamaan. Istuin pitkän aikaa lattiatyynyllä avatun lipastonlaatikon ääressä ja luin vuosi sitten saamiani kirjeitä.”⁷⁹

”Mitä kauneimmat kiitokset sinulle kauniista, arvokkaasta kirjeestäsi. Se on jo historiallisenakin niin arvokas, sillä säilytänkin sen erikoisesti kautta aikojen. Kerrothan siinä kokemuksistasi siellä sotapolulla. Varmasti vuosien kuluttua, kun jälkipolvi lukee sellaista kirjettä, tuntuu se heistä satumaiselta, että naisetkin ovat seisoneet vankkumattomina vaaranpaikoilla, kun rakas isänmaa on ollut vaarassa, kokien raskaita aikoja.”⁸⁰

Helenan otteesta näkyy kirjeiden yksityinen merkitys. Kirjeitä säilytettiin ja luettiin uudelleen, mutta myös kuva oli tärkeä ja konkreettinen osoitus siitä, että sodassa oli joku, joka häntä muisti. Ritvan otteen tavoin kirjeitä lukiessa pääsi palaamaan muistoihin. Kirjeisiin kirjoitettiin hetkessä asioita, jotka olisivat muutoin unohtuneet. Lisäksi kirjeitä haluttiin usein lukea yksin, omassa ajassa ja tilassa, jossa niiden merkitys muodostui suorastaan terapeuttiseksi. Ritvan kirjeen otteesta nousee kuitenkin esiin myös se, että hän halusi säilyttää kirjeitä, jotta tulevaisuuden sukupolvet näkisivät, miten naisetkin ovat palvelleet rintamalla. Muut naiset kertovat säilyttävänsä kirjeitä ennen kaikkea siksi, että niiden avulla voi palata muistoihin ja tavata toisen uudelleen. Rintamalottana ollut Ritva kuitenkin ajattelee, että hänen merkittävä tehtävänsä on taltioida naisten sotapanos siltä varalta, että kukaan muu ei kertoisi sota-ajan naisten tarinaa eteenpäin. Tämä yksityiskohta asettaa myös väitteen kirjeiden yksityisyydestä osittain kyseenalaiseksi.

Hagelstamin mukaan kirje voidaan nähdä yksityisenä tilana, jossa kirjoittaja sai hetken olla ”kahden” vastaanottajansa kanssa samalla kun hän sulki muut läsnä olevat ulkopuolelle.⁸¹ Siksi korostetaan myös tutkijan eettistä asemaa yksityisen materiaalin tutkimisessa. Ritvan kirjeen otteesta kuitenkin välittyy ajatus siitä, että kirjeitä ei ainoastaan säilytetty tuleville sukupolville, vaan niitä myös luettiin muille kuin itselle:

”En malttanut olla lukematta kirjeestä kohtia isällekin. En tahdo imarrella kirjeesi johdosta, vaan kertoa mitä isä sanoi, kun hän kuuli. Hän ihmetteli kovin ja sanoi: On sinulla ollut oikeita lottatovereita siellä.”⁸²

⁷⁹ Ritva Irja Eerolalle 25.10.1942. SAK 490, Kper.

⁸⁰ Ritva Irja Eerolalle 27.8.1942. SAK 490, Kper.

⁸¹ Hagelstam 2011, 311.

⁸² Ritva Irja Eerolalle 21.4.1942. SAK 490, Kper.

Ritvan tapauksessa on otettava huomioon se, että hän on toiminut lottana. Kuten Riikka Raittiin ja Elina Haavio-Mannilan toimittamasta naistutkimuksen sekä Kaija Heikkisen rintamanaistutkimuksen johtopäätöksistä selviää, lottien kokemus itsestään ja roolistaan oikeanlaisen naiskuvan välittäjinä korostuu muisteluissa. Raittiin ja Haavio-Mannilan kyselytutkimukseen vastanneista suurin osa, yli 60 prosenttia, oli joko ollut naimisissa tai avioitunut sodan aikana. Vastaajista 36 prosenttia kertoi työskennelleensä lottana kotirintamalla.⁸³ Myös Heikkisen tutkimukseen halukkaimmin vastasivat eronneet ja naimisissa olevat lotat ja erityisesti sotatoimialueen lotat olivat aktiivisimpia muistelemaan.⁸⁴ Ritvan kirjeen kirjoittamisajankohtana lottien siveellistä roolia valvottiin tarkasti ja siveettömyydestä liikkui huhuja, jotka loukkasivat monia lottia. Voi päätellä, että Ritva halusi paitsi korostaa kirjeiden säilyttämisellä lottien tärkeää roolia, hän myös koki, että hänen ystävänsä tapa lottana muistella ja kertoa sota-ajasta oli erityinen ja oikeanlainen. Muut kirjeiden naiset, jotka eivät olleet lottia, puolestaan korostivat kirjeiden yksityisyyttä ja kahdenvälisyyttä myös kirjeen vastaanottajalle.

*”--Pyydän ettette siis näytä mun kirjettäni sille kaverillenne, se vain voipi naura ja arvostella mun kirjettäni.--”*⁸⁵

Tuulan kuvaus kirjeen yksityisyydestä on ominainen myös monen muun naisen kirjeille. Pelätään, että kirjeen vastaanottaja näyttää kirjeen jollekin toiselle ja paljastaa naisten kielletyt ajatukset tai teot. Tähän on saattanut vaikuttaa myös se, että vastaanottaja oli mies. Miesten saatettiin epäillä kehuskelevan naispuolisilla kirjeystävillään toisilleen ja naureskelevan näille. Eeva Peltonen on kyselytutkimuksessaan tehnyt myös osuvan huomion siitä, että hänen yhden tutkittavansa kokemus erilaisuudesta ja ulkopuolisuudesta suhteessa yhteiskunnan odotuksiin naiseudesta sai aikaan sen, että nainen koki olevansa väärä henkilö muistelemaan tai kertomaan sodasta⁸⁶. Kirjeiden naisten kokemus omasta poikkeavuudestaan suhteessa muihin yhteiskunnan naisiin ja moraaliiin on siis myös saattanut osaltaan vaikuttaa siihen, miksi kirjeet haluttiin pitää yksityisinä ja kahdenvälisinä.

⁸³ Raitis ja Haavio Mannila 1993, 22.

⁸⁴ Heikkinen 2012, 14.

⁸⁵ Tuula Olaville 18.1.1943.

⁸⁶ Peltonen 1993, 40–41.

Ystävän palsta: tuntemattomat kirjeystävät

Sanomalehtien luetuimpia osastoja oli sota-aikana kirjeenvaihtopalsta, jossa miehet ja naiset etsivät kirjeystävää joko ”tositarkoituksella” tai vain hvin vuoksi. Yksinäisyys oli monelle pelottava ajatus, mikä korostui sodan uhkakuvien ja kauhujen myötä. Martti Sinerma esittääkin, että naisista kirjeenvaihtoon halusivat kotirintaman yksinäiset, jotka olivat eläneet yksin jo rauhan aikana. Kirjeystävä saattoi jäädä sodanaikaiseksi, mutta joskus pyrittiin myös järjestämään tapaaminen, joka saattoi jopa johtaa avioliittoon. Miesten joukossa oli kuitenkin myös huijareita, jotka keräsivät kirjeenvaihtoystäviä ”kortistoon” ja monien poikamiesten tarkoituksena oli löytää ”lomaystävä” eli tilapäinen seksikumppani.⁸⁷ Omasta kirjeaineistostani kaksi naista on tuntemattomia ja he olivat lähettäneet kirjeitä Olaville. Näistä varsinkin Olavin ja Helenan välinen suhde oli syventynyt niin paljon, että he suunnittelivat yhteistä tapaamista viimeistään sodan päätyttyä.

”Voi hyvinkin kainous olla kolmantena tavatessamme, mutta emmeköhän pysty sitäkin vaalimaan, olemmehan pystyneet näitä kirjeitäkin yllä pitämään ystävyytemme säilymiseksi.”⁸⁸

Helena unelmoi kirjeissään usein hänen ja Olavin ensimmäisestä tapaamisesta. Olavi on säilyttänyt kaikista eniten Helenan kirjeitä, vaikka tietääkseni he eivät lopulta koskaan tavanneet. Olavilla oli tietävästi paljon naisystäviä, mutta lopulta hänen ja Helenan välille syntyi syvällisempi yhteys. He keskustelivat monista ajatuksista aina naisen roolista Helenan lapsia rakastamattomaan luonteeseen ja tämän irtosuhteisiin asti. Jo ennen sotaa naimattoman naisen elämää viettäneelle Helenalle Olavin kirjeet olivat tärkeä lohtu sodan keskellä.

”Uskon tulevaisuuteen kerran koittaa huomen, jolloin kahden jutella saamme.--Kirjeet ovat alkaneet tällä matkalla viipymään entistä kauemmin. Ennätin jo odottaa ja viimein tuli iloksi minulle. Olen silti nyt onnellinen. Tiedän on jossain sydän, jossa asua saan näinä sodan päivinä ja kerran, olla siellä kokonaan.”⁸⁹

Kirjeet luovat Helenalle toivoa tulevaisuudesta. Hän on aiemmissa kirjeissään kuvaillut elävänsä yksin, koska hän ei halua ”kylmää kaveria” eli miestä, jota kohtaan ei tunne romanttista rakkautta ja sielun yhteyttä. On erikoista, että hän on löytänyt tällaisen

⁸⁷ Sinerma 1995 d, 216–218.

⁸⁸ Helena Olaville 3.1.1943.

⁸⁹ Helena Olaville 19.11.1942.

romanttisen rakkauden ja yhteyden juuri kirjeiden välityksellä. Naiset saivat mieskirjoittajista kuitenkin myös ystäviä, kuten Tuulan esimerkki osoittaa.

*”On se hauska että tee siellä Karjalan korvessa muistatte minua niin useasti. Mutta mielellänihän minä kyllä odotankin teidän kirjeitänne ja mielläni myös kirjoittelenkin. On se kiva olla kirjen vaihdossa näin tuntemattoman kanssa.”*⁹⁰

Jos kirjeiden kirjoittaminen toi vaihtelua yksinäisyyteen, oli se Tuulan mukaan myös aidosti hauskaa ajanvietettä. Kirjeitä kirjoitettiin yleensä iltaisin, jolloin päivän työt oli saatu valmiiksi. Kirjoittaessa pääsi syventymään omiin ajatuksiinsa ja pohtimaan mennyttä ja tulevaa. Vaikka Sinerma esittääkin, että kirjeenvaihdosta kehkeytyi vain harvoin pidempiaikainen tuttavuus avioliitosta puhumattakaan⁹¹, kirjeiden tarkoitus oli suomalaisille naisille moniulotteinen. Niissä puhuttiin kaikesta tavallisista arkipäivän aiheista synkkiin ajatuksiin ja omiin unelmiin asti. Kirjeet tarjosivat monelle ennen kaikkea tilan, jossa asioista sai keskustella ulkonäöstä, sosiaalisesta taustasta ja sukupuolesta riippumatta.

2.3 Sensuuri, tiedotus ja propaganda

Jatkosodan valtavan, noin miljardin postilähetysten määrän takia tavallisen postin yhteyteen perustettiin kenttäposti, joka huolehti postinkulusta sota- ja kotirintaman välillä. Kenttäpostijärjestelmän yhteyteen rakennettiin myös sensuuri- ja tarkkailutoimisto, joka valvoi kirjoittamista. Joulukuun 5. päivänä 1939 annetun asetuksen mukaan sensuuritoiminnasta vastasi Päämaja, jonka roolin koko sensuurista vastaavana tahona virallisti 5.12.1939 annettu asetus. Talvisodan aikana sensuuritehtävissä työskenteli kaikkiaan 2000 henkilöä ja päävastuun postisensuurista kantoivat asepalveluksesta vapautetut virkamiehet ja naiset.⁹²

Vaikka sensuuria oli alettu talvisodan päätyttyä lieventää, järjestelmää ei missään vaiheessa ajettu alas. Siksi jatkosodan alkaessa sensuurin ja tarkkailutoiminnan aloittaminen oli paremmin suunniteltua ja tiedotustoiminnan ja sensuurin tehokkaamman keskittämisen vuoksi perustettiin 22.6.1941 Valtion tiedotuslaitos (VTL). Sen tehtäviin kuuluivat Päämajan yhteydessä olevia tiedotuselimiä lukuun ottamatta kaikkien maassa olevien tiedotus- ja propaganda-elinten, järjestöjen ja laitosten johtaminen sekä toiminnan

⁹⁰ Tuula Olaville 21.5.1943.

⁹¹ Sinerma 1995 d, 218.

⁹² Metsberg 2015, 30–32.

valvominen. VTL ja sen alaiset paikalliset tarkastustoimistot ja laboratoriot huolehtivat myös postin tarkastuksista. Siviilipostia tarkistettiin suuren postimäärän vuoksi rajoitetusti ja ainoastaan Suomen ja ulkomaiden välinen postiliikenne oli tarkastuksen alasta.⁹³ Tämä selittää esimerkiksi sen, miksi omassa kirjeaineistossani Ruotsiin lähetetyistä kirjeistä on sensuroitu matalalla kynnyksellä vähän kaikkea, kun vastaavista, paljon ronskimpaa materiaalia sisältävistä kotimaanlähetyksistä puolestaan ei.

Postia tarkastettiin pääsääntöisesti pistokokein. Sensuroitavat kohdat poistettiin kirjeistä mustaamalla tai leikkaamalla ne irti. Avatut kuoret suljettiin uudelleen ja niihin liimattiin tarkastusleima. Sotilasviranomaisten mukaan kenttäpostin määrävahvuus piti olla lähes 2300 henkilöä, joista noin 55 prosenttia olisi ollut naisia. Tarkastettavia postilähetystyksiä kulki tarkastustoimistojen laskujen mukaan pelkästään marraskuun kahden ensimmäisen viikon aikana vuonna 1941 noin 7,3 miljoonaa, joista vain 1,6 prosenttia tarkastettiin. Postilähetystyksistä oli sensuroitava kaikki tiedonannot ja lausunnot, jotka liittyivät puolustusvoimiin tai käynnissä olleeseen sotaan. Myös rauhattomuutta ja levottomuutta herättävät lausunnot ja huhut oli karsittava. Väljä ohjeistus jätti paljon tulkinnanvaraa, mikä selittää myös sen, miksi joistakin kirjeistä sensuroitiin tekstiä rankemmalla kädellä kuin toisista. Lisäksi tiedotus- ja tarkkailujärjestelmä pyrki ohjaamaan ihmisten kirjoittelua ”oikeaan suuntaan”, mikä tarkoitti sitä, että esimerkiksi sotilaita ja kotirintamaa ohjeistettiin välttämään ikävistä asioista kirjoittamista.⁹⁴ Tästä hyvä esimerkki on Helsingin Sanomien uutinen vuonna 1942:

*”--Sellainenkin, jokaiselle tuttu asia, kuin kenttäposti, rintaman ja kotirintaman välinen kirjeenvaihto, merkitsee paljon. Kotirintaman ei pitäisi tarpeettomasti valitella rintamalla olevalle kotoisia vaikeuksia. Tietysti totuus on sanottava, mutta on aivan eri asia, millä tavalla ja missä hengessä sen sanoo. Rohkaiseva kirje vaikuttaa enemmän kuin luulemmekaan. Epätoivoinen kirje lamaannuttaa.”*⁹⁵

Lisäksi omassa kirjeaineistossani juuri lotat saattoivat paheksua ihmisten tapaa kirjoittaa ikävistä asioista. Lottien oli elettävä tiukan moraalin mukaisesti, johon sisältyivät myös valtion antamat ohjeistukset. Kirjeiden lotat halusivat myös jakaa tietouttaan muille.

*” Tuntuu niin hyvältä saada sellainen kirje, jossa kaikesta huolimatta on niin tyyni ja rauhallinen sävy. Olet saavuttanut edes jonkinlaisen sisäisen tasapainon.-- ”*⁹⁶

⁹³ Metsberg 2015, 33.

⁹⁴ Metsberg 2015, 37–41.

⁹⁵ HS 17.3.1942, 4.

⁹⁶ Ritva Irja Eerolalle 24.5.1942. SAK 490, Kper.

Itsesensuuri

Valtion organisoima sensuuri ei ollut ainoa kirjeissä ilmenevä sensuurin muoto. Ihmiset sensuroivat kirjoittamaansa myös itse, jonka vuoksi rajan vetäminen sensuurin ja itsesensuurin välillä voi olla osin vaikeakin. Sonja Hagelstam puhuu strategisen hiljaisuuden käsitteestä, eli kirjoittajan tietoisesta itsesensuurista, jota on pidetty myös lähdekriittisenä ongelmana. Tutkijan ei kuitenkaan pidä suhtautua vaikenemiseen kirjeaineiston puutteena, vaan yhtenä kirjekontekstissa käytetyistä kommunikointitavoista. Vaikeneminen tai asioiden vähättely antoivat kirjoittajalle mahdollisuuden pitää yllä kommunikaatiota tilanteessa, jossa todellisuudesta avoimesti kertominen olisi huolestuttanut vastaanottajaa.⁹⁷ Hagelstam tarkoittaa tällä erityisesti sotilaita, jotka kokivat rintamalla paljon kauheita asioita. Vaikeneminen koski kuitenkin myös kotirintamaa, sillä sotilaita ei saanut huolestuttaa omilla arjen murheilla. Kyseenalaistan tätä vaikenemista omassa kirjeaineistossani siksi, että koko tutkittavassa aineistossani ikävistä ja ei-hyväksyttävistä asioista puhuttiin suhteessa hyvin paljon. Uskon tähän vaikuttaneen paitsi kirjoittajien taustan ja sotatilan, myös kirjoittajien välisen suhteen. Vaikuttaisi siltä, että vaikeista ja ikävistä asioista puhuttiin varsinkin sellaisten vastaanottajien kanssa, jotka eivät suoranaisesti kuuluneet osaksi kirjoittajan omaa perhettä. Tätä näkökulmaa on otettu huomioon vain vähän aiemmin.

Kirjeiden sisältöön vaikutti siis paitsi kirjoittajan pyrkimys noudattaa säädöksiä, myös itsesensuuri, jonka avulla kirjoittaja pyrki ottamaan huomioon vastaanottajan reaktiot. Hagelstamin ja Taskisen mukaan sota-ajan kirjeet kuvaavat sotaa yllättävänkin arkisesti, etenkin, jos niitä vertaa rintamaelämää kuvaaviin muistelmiin tai sotaviitteeseen. Kirjeistä on vain harvoin pystytty lukemaan taisteluiden nostattamista tunteista ja ajatuksista, joita kirjeistä on henkilökohtaisina teksteinä odotettu löytyvän. Koska sota-ajan kirjeiden kirjoittamisen yleisin motiivi oli suhteiden ylläpitäminen, on luonnollista välttää vaikeista ja vaarallisista kokemuksista kertomista.⁹⁸

Oman kirjeaineistoni perusteella rohkenen väittää, että väite vaarallisista ja ikävistä kokemuksista vaikenemisesta ei pidä kaikilta osin paikkaansa. Kirjeissä terapeutista ei ollut kuvailla vain arkisia tiloja ja muistoja, vaan myös ikäviä tunteita ja kokemuksia. On tietenkin otettava huomioon, että Hagelstam ja Taskinen puhuvat ensisijaisesti sotilaiden

⁹⁷ Hagelstam 2011, 318.

⁹⁸ Hagelstam & Taskinen 2015, 44–47.

vaikenemisesta, koska eritoten sotilaiden kirjeitä on säilynyt ja niitä on tutkittu paljon suhteessa kotirintaman vastaaviin. He myös muistuttavat, että poikkeuksia löytyy ja kirjoittajat saattavat kritisoida kirjeissään avoimesti myös sensuuria. Ei voida myöskään unohtaa sitä, että itesesensuuria todella esiintyy poikkeuksetta kaikissa kirjeissä, sillä kirjoittaja karsii, poistaa ja lisää luodakseen itsestään, tunteistaan ja ajatuksistaan juuri haluamansa mielikuvan vastaanottajalle. Usein kirjoittaja uskoo tähän itsestään luomaan mielikuvaan myös itse. Kun kuitenkin käsittelen omaa kirjeaineistoani, huomaan nopeasti, miten avoimesti naiset puhuvat toisilleen ja miesystävilleen esimerkiksi alkoholinkäytöstä, irtosuhteista, tanssimisesta, masentavista ajatuksista ja jopa itsemurhasta. He kritisoivat sensuuria ja valittavat valtion asetuksista ja päätöksistä. Lotat puolestaan muistelevat kirjeissään hirveitä taistelukokemuksia, sodan ankeutta ja vihollisen kohtaamista. Nämä huomiot ovat ristiriidassa Hagelstamin ja Tikkasen itesesensuuria koskevien väitteiden kanssa.

Propaganda

”Individualisesti ajatteleva suomalainen enimmäkseen henkisesti panssaroituu havaitessaan joutuvansa avoimen mielipidemuokkauksen kohteeksi.”⁹⁹

Näin todetaan VTL:n 8.4.1943 päivätyssä selvityksessä ”Mielialojen hoito sodan aikana”, joka kuvaa osuvasti sekä suomalaisen propagandan ongelmia että suomalaisten suhtautumista sota-ajan propagandaan. Ennen talvisotaa suomalainen tiedotustoiminta ja sensuuri olivat vielä heikosti järjestettyjä, sillä Suomessa propaganda koettiin yleisesti negatiivisena asiana ja tiedotustoimintaan varatut määrärahat olivat pieniä verrattuna muihin maihin¹⁰⁰. VTL:n edeltäjä, Valtion tiedotuskeskus, perustettiin lokakuun 11. päivänä 1939 annetulla asetuksella ”sodasta tai muusta poikkeuksellisesta tilanteesta” aiheutuvia tehtäviä varten. Se toimi valtioneuvoston kanslian osastona tehtäväänään hankkia tietoja valtioneuvostoa itseään ja muita viranomaisia varten, toimittaa julkisuuteen tiedotuksia ja täydentäviä selostuksia valtioneuvoston, eri ministeriöiden ja muiden virastojen suunnitelmista ja toiminnasta, huolehtia siitä, että ”puolueettomuus- ja maanpuolustusnäkökulmat” otettaisiin huomioon painotuotteissa ja yleisradiossa sekä tehdä Suomea ja sen politiikkaa tunnetuksi ulkomailla. Propagandatoimintaa harjoittivat myös yksityiset yhdistykset kuten Finlandia-uutistoimisto, sekä ylioppilaspiireissä

⁹⁹ Jutikkala 1997, 253.

¹⁰⁰ Metsberg 2015 30–31.

syntyneet Maan turva ja Hembygdsfronten. Armeijaa varten päämajalla oli oma propagandaosastonsa.¹⁰¹

Talvisodan aikana tiedotustoiminnassa oli palvellut lähes 600 henkilöä, mutta komitean ehdotuksen mukaan määrävahvuus oli supistettavissa 458:aan¹⁰². Tiedot mielialojen kehityksestä kotimaassa ja ulkomailla saatiin tarkkailuosaston välityksellä, jonka tehtävänä oli palvella tietojen hankinnalla omaa laitosta, tasavallan presidenttiä, valtioneuvostoa, yksityisiä ministereitä, päämajaa ja valtiollista poliisia. Ulkomaisten asemien lähetyksiä seurattiin kuuntelutoimistoissa, katsastustoimistoon saapuivat kaikki sanomalehdet ja tietoja mielialoista maan eri osista tai eri yhteiskuntaluokkien keskuudessa kerättiin välirauhan aikana syntyneen mielialatarkkailujärjestelmä VIA:n verkoston avulla. Jokainen tarkkailuverkoston alimman portaan 4700 solusta pani muistiin havaintojaan tuttavapiirissään ja työpaikallaan ja kertoi niistä paikallisasiamiehelle.¹⁰³ Lisäksi päämajan tiedotusosaston alaisen tiedotuskompanian TK-miehet kirjoittivat ja kuvasivat VTL:n kontrolloimia juttuja rintamaoloista kotirintamalle.

Eino Jutikkalan mukaan VTL tavoitteli propagandassaan päämääriä, joita sille hallituksen taholta asetettiin. Se tuki hallituksen politiikkaa, mutta jos suunta hallituksessa muuttui, muutos näkyi VTL:n artikkeleissa, joiden tuli muovata tiedonanto uuteen suuntaan¹⁰⁴. Jenni Kirves puolestaan esittää, että suomalainen sotapropaganda oli varsinkin jatkosodan alkuaikoina yltiöisänmaallista ja sen ominaisuuteen kuului vihollisen halventaminen, mutta periaatteena oli, että tehokkain propaganda perustuu totuuteen. Suoranaista valehtelua pyrittiin välttämään, mutta epäedullisia asioita jätettiin usein sanomatta. Pitkälti suomalainen propaganda keskittyi estämään sopimattomien tekstien julkaisemisen ja pyrki mielialan hyvänä pitämiseen. Propagandan pohjana oli talvisodan alussa voimaan tullut tasavallan suojelulaki. Entinen propagandatoiminnan johtaja ja poliittisen historian professori L.A. Puntila onkin nimittänyt jatkosodan ajan Suomen hallintojärjestelmää ”demokratuuriksi”, jolla hän viittaa hallituksen eduskunnalta saamiin erityisvaltuuksiin.¹⁰⁵

¹⁰¹ Jutikkala 1997, 9–11.

¹⁰² Jutikkala 1997, 15.

¹⁰³ Jutikkala 1997, 36–37.

¹⁰⁴ Jutikkala 1997, 51–52.

¹⁰⁵ Kirves 2008 a, 13–16.

Koska propaganda oli varsinkin sodan alussa niin ilmiselvää, sotilaat oppivat nopeasti halveksimaan kaikkea, mikä haaskahti yltiöisänmaalliselle. Varsinkin jatkosodan edetessä kammo kaikkea mielipideohjailua kohtaan kasvoi ja esimerkiksi TK-mies Olavi Paavolainen nimitti propagandaa ”päivittäiseksi myrkkyannokseksi”. Mielialaraporttien mukaan sotilaat oli narrattu sotaan valehtelemalla. Sotilaat oppivat tekemään pilkkaa kaikesta kuulemastaan isänmaallisesta retoriikasta ja propagandaviranomaisetkin ymmärsivät, että miehille yltiöisänmaallisuus oli myrkkyä.¹⁰⁶ Kansojen mielialojen hoito oli havaittu entistä tärkeämmäksi jatkosodan aikana, jolloin valtio oli huolissaan varsinkin vihollisen taholta maahan suunnatun propagandan tehostumisesta. Lisäksi tunnustettiin avoimesti virheeksi se, että yltiövaloisaa mielikuvaa oli pidetty liiaksi yllä. Luonnehdittiin, että kotirintaman ajatuksissa jokapäiväisen elämän huolet olivat kokonaan syrjäyttäneet sodan ja niiden aiheuttama ärsytys oli vaikuttanut mielialojen kestävyYTEEN tavalla, jota ei esiintynyt talvisodassa.¹⁰⁷

Menettelytavoista ensimmäiseksi asetettiin ”kansalaisten terveen poliittisen ajattelun vahvistaminen”, jonka perusteella jokainen oli saatava ymmärtämään, että nykyinen taistelu olisi välttämättömyys. Lisäksi oli lujitettava luottamusta hallitukseen. Tärkeintä oli varsinkin se, että kun sensuuriohjeita välitettiin, eivät kuulijat saaneet pelätä joutuvansa propagandan kohteeksi.¹⁰⁸ Seuraava vuonna 1943 toteutettu selvitys kiteyttää jatkosodan ajan propagandan tärkeimmät suuntaviivat:

”Jokapäiväisen elämän synnyttämiä pulmakysymyksiä oli hoidettava antamalla kansanhuoltoa koskevia tilanneselostuksia ja järjestämällä kansalaisille hyödyllistä askartelua, kuten talkoita, viljelyspalstojen hoitoa tai mahdollisuuksia osallistua tuotantokamppailuun sekä niiden ohella virkistäviä, terveellä pohjalla olevia huvituksia. Mielialojen hoitoon kuului myös tunnustuksen jakaminen niille, jotka olivat sen ansainneet. Kolmantena päätehtävänä oli valtakunnallisen ja sosiaalisen kansalaisajattelun levittäminen. Sen toteuttaminen vaati yhteistoimintaa kansaisjärjestöjen ja ennen kaikkea Henkisen huollon kanssa.”¹⁰⁹

¹⁰⁶ Kirves 2008 a, 53–54.

¹⁰⁷ Jutikkala 1997, 252.

¹⁰⁸ Jutikkala 1997, 251–253.

¹⁰⁹ Jutikkala 1997, 254.

2.4 ”Vai ovat ne tykänneet leikata niitä minun kirjeitäni” –Suhtautuminen sensuuriin ja tiedotukseen

Kimmo Metsbergin huomion mukaan sensuuri ei välttämättä aiheuttanut kirjoittajissa suuria tunteita, mutta kirjeistä on toisinaan havaittavissa myös jonkinasteista uhmaa sensuuria kohtaan. Hektisillä hetkillä sensuurin ohjeet tai seuraukset saattoivat unohtua, tai kirjoittaja ei välittänyt niistä lainkaan. Suhtautuminen vaihteli paljon saman henkilönkin kirjoittamien kirjeiden välillä.¹¹⁰ Tutkittavan kirjeaineistoni naisista suurin osa ei välittänyt sensuurista ollenkaan. Vaikuttaa jopa siltä, että sensuurin olemassaolo on kokonaan unohdettu. Tähän on todennäköisesti vaikuttanut se, että kirjeaineiston kirjeistä kaikki muut paitsi Marjatan Ruotsiin lähettämät kirjeet ovat välttyneet sensuurilta, mikä selviää siitä, ettei muissa kirjeissä ole sensuurin tarkastusleimaa. Myös kirjeiden kirjoittamisen ajankohta ja kirjeistä välittyvä turhautuminen nykyhetken oloihin on saattanut vaikuttaa siihen, ettei sensuurin olemassaolosta välitetä. Lisäksi muutamat kirjeistä on lähetetty rintamalle kotoa lomilta lähteneiden sotilaiden mukana, eli ne eivät ole kulkeneet kenttäpostin välityksellä lainkaan. Sensuuria osattiin siis myös välttää. Naiset muistavat silloin tällöin ohjeistuksen mukaisesti rohkaista vastaanottajaa säilyttämään hyvän mielen, mutta muutoin kirjoittaminen on suhteellisen vapaata.

”Olavi voi edelleen hyvin älä anna mielesi sodan pauloissa katkeroitua. Oma Helenasi.”¹¹¹

”--Jospa tämä kaunis nyt alkava kesä toisi rauhaan meille tullessaan mikä oiskaan sen hausken hetki. Kyllä sitä ilosta myös huudettaisi kuin sota loppuis eikö totta. --Nyt siis toivoonkin teille hyvää lomaa ja onnea matkoillenne missä siis kuljettekin.”¹¹²

Helenan kirjeen otteen kaltaiset lauseet jäivät usein vain kirjeiden loppuun. Joskus harvoin Helena saattoi harmitella Olavin ”mustaa mieltä” ja rohkaista tätä katsomaan tulevaisuuteen, mutta usein puheenaiheet liittyivät Helenan omiin murheisiin, muihin elämän huomioihin tai arkipäivän tekemisiin. Tuula on puolestaan ottanut rohkaisevan roolin ja muistaa aina kirjeissään kuvailla rauhan ajan onnellisuutta ja sitä, ettei sotilaita rintamalla ole unohdettu. Hän hakee kyseisellä tavalla luultavasti myös merkitystä ja roolia itselleen, koska hän on yksinäinen nainen. Kotirintamalle kotiutettu lottapuolesta puhuu jopa ylevästikin sitä, miten hänelle on niin helppoa muistella vain hauskoja asioita. Tämäkin korostaa lottien ihanneroolia ”moraalinvartijoina”.

¹¹⁰ Metsberg 2015, 43.

¹¹¹ Helena Olaville 27.12.1942.

¹¹² Tuula Olaville 21.5.1943.

”Toivon että toiset unohtavat kaiken mikä himmentää muistoja, sillä itselleni ei se tuota lainkaan vaikeuksiaakaan. Kun kierrän mielessäni yhdessä vietettyä aikaa, en muista muuta kuin hauskoja asioita.”¹¹³

Vaikuttaisi siltä, että vastaavaa retoriikkaa käytettiin suurimmilta osin niissä kirjeissä, jotka oli osoitettu rintamalle. Esimerkiksi muiden lottien kotirintamalle ja Marjatan Ruotsiin lähetetyissä kirjeissä ei ole käytetty valtion ohjeistamaa kirjoitustapaa, jonka mukaan vastaanottajaa, jonka oletettiin ohjeistuksessa olevan sotilas, piti rohkaista ja olla häiritsemättä omilla murheilla. Marjatta puhuu kirjeissään usein sota-ajan tuomista vaikeuksista ja kurjuudesta. Vaikka muut naiset puhuvat lottia lukuun ottamatta masentavista ajatuksista Marjattaakin enemmän, Marjatan Ruotsiin lähettämät kirjeet ovat joutuneet usein sensuroiduiksi, sillä ulkomaan postia tarkastettiin paljon.

”Vai ovat ne tykänneet leikata niitä minun kirjeitäni. kuitenkin ei teidän kirjeistänne ole mitään poistettu vaikka ne onkin olleet tarkastettu. Minun kirjeissäni on varmaan ollut jotakin epämieluisia, vaan kun sitä ihminen tahtoo vähän olla kohtaloonsa tyytymätön niin ehkä sitten kirjoittaakin epämieluisia asioita. Pyydän vain anteeksi.”¹¹⁴

Kun Marjatta sai ensimmäisen kerran tietää, että hänen kirjettään on sensuroitu, hän oli yllättynyt ennen kaikkea siksi, että vastaanottajan lähettämät kirjeet olivat säilyneet sensuroimattomina. Luultavasti se, että hän on kirjoittanut masentavista ajatuksistaan vain lapsensa ruotsalaiselle sijaisperheelle eikä rintamalle, yllättää, koska valtion ohjeistus on lähtökohtaisesti osoitettu koskemaan sotilaiden ja kotirintaman välistä kirjeenvaihtoa. Miksi Marjatan Ruotsiin lähettämiä kirjeitä sitten on sensuroitu? Todennäköisesti yksi syy on se, että väljä sensuurihjeistus jätti niin paljon tulkinnanvaraa, että joistakin kirjeistä sensuroitiin tekstiä rankemmalla kädellä kuin toisista¹¹⁵. Lisäksi sensuurin tuli joka tapauksessa ohjata ihmisten ajattelutapaa ”oikeaan, positiivisempaan suuntaan”, sillä esimerkiksi kirjeiden avulla saatiin tietoja ihmisten mielialoista. Sensuroitu kohta oli samalla kirjoittajalle viesti ja häpeän merkki siitä, että tämä ajatteli vallitsevaa tilannetta liian negatiivisesti. Marjatta selitteleekin vastaanottajalle tyytymättömyyttään ja pyytää sitä anteeksi sekä vastaanottajalta, että mahdollisesti myös sensuurilta. Sama anteeksipyytelevä suhtautuminen ei kuitenkaan toistu enää seuraavan kirjeen sensuuria koskevassa huomiossa.

¹¹³ Ritva Irja Eerolalle 13.5.1942. SAK 490, Kper.

¹¹⁴ Marjatta Ruotsiin 1.5.1943.

¹¹⁵ Metsberg 2015, 37–41.

”Te kirjoititte sieltä että minun kirjeestäni oli pois leikattu mutta ei teidän kirjeistä ole koskaan ollut yhtään mitään poistettu. Kirjoititte että lähetätte sieltä minulle paketin ja hyvin paljon kiitoksia vaan te olette kyllä liian ystävällisiä minua kohtaan, mutta luulen kuitenkin, että ei sieltä saa mitään lähettää koska se on kiellettyä, muuta kun jos ainoastaan jotain vanhaa ja käytettyä on lupa eikä mitään ruokatavaraa varmaan voi lähettää.”¹¹⁶

Otteesta välittyy ärsyynytynyt, jopa uhmakas suhtautuminen sensuuriin. Marjatta on useassa kirjeessään kertonut, että perhe ei ole saanut edes kunnon vaatteita talvea varten, sillä vaatteita ei saa mistään. Suomi oli ehtinyt aloittaa kolmen tärkeän tuontituotteen, kahvin, sokerin ja bensiinin, säännöstelyn jo ennen talvisodan syttymistä. Säännöstely toimi ostokorttien avulla ja koski myös maaseudun tuotantoa. Se herätti erityisen paljon negatiivisia tunteita kansassa sota-aikana ja sen jälkeen.¹¹⁷ Marjatan sensuuria koskeva kritiikki kulminoituu säännöstelypolitiikkaan turhautumiseen. Vaikka säännöstelyä toteutettiin myös Ruotsissa vuodesta 1940 alkaen, ruotsalainen perhe on lähettänyt Marjatan perheelle paljon paketteja, jotka ovat sisältäneet ”luksushyödykkeitä”, kuten omenoita ja makeisia. ”Vanhalla ja käytetyllä” Marjatta viittaa sota-ajan saatavuuteen, jolloin ihmiset joutuivat usein käyttämään kekseliäisyyttään ja hyödyntämään esimerkiksi vanhoja verhoja vaatteinaan. Sensuuri on siis säännöstelyä toteuttaneen Kansanhuollon tavoin ylempi paha, joka kieltää niin uuden ostamisen, kuin kirjoittelun ja negatiiviset ajatukset. Lisäksi Marjatan otteesta välittyy turhautuneisuus valtiota kohtaan, jota hän korostaa ajatuksella siitä, että kaikki olisi kiellettyä.

Tiedotus: radio, lehdet ja nyrkkiposti

Valtion sota-ajan tiedotus toteutui pääasiassa lehdistön ja radion välityksellä, mutta esimerkiksi kuolinuutisten hitauden vuoksi kotirintaman ihmiset tiedustelivat kirjeissään myös sotilailta, tiesivätkö nämä kirjoittajan läheisen kohtalosta mitään. Suomen radiossa kerrottu tieto tavoitti kuitenkin nopeasti 1,3 miljoonaa kansalaista. Suomessa oli Lasse Vihosen selvityksen mukaan sota-aikana 332 943 radiota.¹¹⁸ Radiota keräännettiin kuuntelemaan suurella joukolla ja jos jollakin perheellä oli radio, siitä kerrottiin muillekin.

”Kuule, jokos sinä olet kuullut, että Ranuallakin on jo jälleen iv. ja siellä on myös vp:nä Jouko Savela! He kuuluvat asuvan isossa pirtissä ja heillä on radiokin.”¹¹⁹

¹¹⁶ Marjatta Ruotsiin 7.9.1943.

¹¹⁷ Jaatinen 2018, 115–121.

¹¹⁸ Vihonen 2010, 24–34.

¹¹⁹ Annikki Irja Eerolalle 7.1.1942. SAK 490, Kper.

Kirjeiden naiset eivät puhu kovin suoraan tiedotusvälineistä itsessään, mutta niistä mainitseviin naisiin ovat vaikuttaneet vetoavan rintaman uutiset ja sota-ajan radio-ohjelmat. Jos radiosta kuultiin tai uutisista luettiin jokin tärkeä tieto, tiedon pitävyyttä haluttiin kuitenkin myös retorisesti tiedustella rintamalla olevalta sotilalta.

”Uutisten mukaan naapuri on tainut Teidän antaa olla rauhassa juhlapyhät. Lisäksi radio on kehunut, että tuntemattoman paketteja on riittänyt jokaiselle.”¹²⁰

Kaikkien naisten kirjeissä joulun juhla, jota odotetaan kaikista eniten. Joulun aika saa myös jokaisen kirjoittajan ajatukset kirkastumaan, joskin joulun aikaan myös muistellaan menneitä ja pohditaan tulevaisuutta kaihoisissa ja surullisissa tunnelmissa. Siksi Helena onkin iloinen luettuaan, ettei Neuvostoliitto ole uutisten mukaan hyökännyt Suomen rintamille pyhien aikana. Tuntemattoman paketeilla hän puolestaan viittaa valtion ohjeistukseen, jonka mukaan kotirintaman naisten tuli lähettää tuntemattoman paketteja rintamalle, jotta jokaista yksinäistäkin sotilasta muistaisi jouluna edes joku. Olaville kirjoittaneet naiset eivät muutoin mainitse tiedotusta suoranaisesti kirjeissään, ennemmin reagoitiin tiedotuksen tuomiin uutisiin esimerkiksi valtion määräyksistä. Tiedotusta tärkeämpää vaikutti siis todellakin olevan se, että varma tieto saatiin sotilalta itseltään tai rintamalla käyneiltä sukulaisilta, kuten Annelin otteesta näkyy:

”Kuule tiedätkö nykyään mitään siitä Paavolaisesta, onko hän elossa vai ei. Helvi ei ole saanut kirjeitä pitkään aikaan.”¹²¹

Lasse Vihonen on tehnyt osuvan huomion siitä, että kun joulukuusta 1941 lähtien tilanne rintamilla muuttui rauhanomaisemmaksi, kenttäposti kulki säännöllisesti ja miehet pääsivät silloin tällöin lomille kotiinsa, radion merkitys rintaman ja kotirintaman välisenä yhdyssiteenä väheni. Lisäksi Päämajan tiedotusosaston päällikkö oli ilmoittanut joulukuussa 1941 Yleisradion ohjelmapäällikölle, etteivät sotilaat halunneet kuunnella radio-ohjelmia, joiden sisällöstä välittyi liiallinen isänmaallinen mahtipontisuus tai hempeämielinen tunnelmointi. Tiedotuslaitokselle oli luovutettu niin paljon lähetyksia, että Yleisradion omia ohjelmia varten oli jäänyt vain 60 prosenttia käytettävissä olevasta lähetyksajasta. Niinpä VTL:n ohjelma-aikoja supistettiin, ohjelmia monipuolistettiin ja musiikkisisältöä lisättiin.¹²² Vihosen huomio puoltaa osiltaan siis

¹²⁰ Helena Olaville 27.12.1942.

¹²¹ Anneli Olaville 10.11.1942.

¹²² Vihonen 2010, 216–217.

myös sitä, miksi myöskään naiset eivät kirjeissään juuri puhuneet suoraan tiedotusvälineistä. Kenttäposti kulki hyvin, tarvittava tieto saatiin vastaanottajalta ja toisaalta suomalaisten ”propagandan pelko” saattoi hieman vähentää varsinaista luottoa uutisohjelmiin, varsinkin, jos uutiset tulivat suoraan VTL:n kautta.

Tiedotuksen sijaan viihteen tarve ja tuotanto korostuivat sotavuosina. Elokuva, lehdet ja radio pyrkivät suuntaamaan ihmisten ajatukset pois sota-ajan ahdistuksesta. Syntyi suuri määrä romanttisia elokuvia, unelmia ruokkivia lehtikirjoituksia ja radio-ohjelmia. Naistenlehistä Kotiliesi, Hopeapeili ja Eeva vetosivat kohderyhmältään erilaisiin naisiin, mutta kaikkien tavoite oli sama. Ne tarjosivat romantiikkaa ja helpotusta sodan kurjuuteen, mutta kaikkien ihmissuhdepalstoilla korostettiin, ettei niin suurta intohimon lieskojen leimua olekaan, että naisella olisi oikeutus vapaisiin suhteisiin.¹²³ Tästä huolimatta joidenkin naisten mielestä esimerkiksi radio-ohjelmat olivat äärettömän kauniita ja koskettavia.

*”Radiosta tulee niin äärettömän hyvää ohjelmaa. Messuhallista lähetetään sitä pakkorauhan vuosipäivän Kansannousun juhlaa. Kaikki on niin ajankohtaista ja kaunista, että ei muuta voi kuin kyyneleet silmissä kuunnella.”*¹²⁴

Ennen rintamalottana työskennellyt Ritva suhtautuu Moskovan rauhansopimuksen vuosipäivään ajalle ominaisen retoriikan mukaisesti ”pakkorauhana”. Isänmaallisen lottakasvatuksen saaneena hän kertoo suorastaan herkistytvänsä kaikesta kauniista ja ajankohtaisesta ohjelmasta. Tämä ajatus on osin ristiriidassa Vihosen tekemän huomion kanssa siitä, että sotilaat eivät jaksaneet kuunnella liian isänmaallista mahtipontisuutta henkivää ohjelmaa. Ritvan reaktioon on varmasti osin vaikuttanut taustalla oleva lottaaate, mutta toisaalta rauhasta muistuttavat radio-ohjelmat saattoivat ilostuttaa monia muitakin kansalaisia. Kansalaiset eivät pitäneet Moskovan rauhaa yleisesti voitokkaana, mutta valtio on luultavasti halunnut radio-ohjelmillaan painottaa pakkorauhan välttämättömyyttä. Näin pyrittiin valamaan kansan uskoa tulevaisuuteen ja käsillä olevaan sotaan.

Kotirintaman naiset saivat kuitenkin tietoa myös muualta, kuten kirkollisista jumalanpalveluksista. Vaikka kirkko ei jatkosodan aikana ollutkaan varsinainen tiedotusväline tai tiedottaja, uskonnosta haettiin lohtua sodan kurjuuteen, jonka myös

¹²³ Malmberg 1995, 212–215.

¹²⁴ Ritva Irja Eerolalle 22.3.1942. SAK 490, Kper.

valtio tiedosti. Jouni Tilli onkin tutkimuksessaan esittänyt huomion siitä, että poliittinen totteleminen on tulkittu uskonnollisena velvollisuutena. Vaikka toimintamahdollisuudet sodassa olisivat rajatut, fyysisen pakon käyttämistä tehokkaampaa on keskittyä vetoamaan kohdeyleisön uskonnollisiin käsityksiin ja moraaliarvoihin.¹²⁵ Naisista Helena pohtiikin kirjeessään papin aamuhartaudessa esittämää tietoa sodan kestosta.

*”Vaikka pappi aamuhartaudessaan sanoi että sota voi kestää vielä kauvan ja sen lopusta ei tiedä kukaan mitään niin tällöinen on vähän ajattelemaan paneva juttu, mutta onhan niin monta sota ollut ja loppunut eiköhän tämäkin viimein loppu.”*¹²⁶

Helenan esittämä papin kuvaus sodan loppumisesta ei herätä kovinkaan paljon toivoa, mutta silti Helena uskoo sodan päättymiseen. VTL:n toiminnan mukaisesti jokaisen pitäjän ”tärkeimpiä” henkilöitä tiedotettiin siitä, miten sodasta sai jatkossa kertoa. Näihin henkilöihin on mitä luultavimmin kuulunut myös Helenan mainitsema pappi. Lohtua saattoi tuoda myös ikävä tieto. Paradoksaalisesti voikin sanoa, että totuudenmukainen tieto siitä, ettei kukaan tiennyt milloin sota loppuu, oli lopulta naisillekin parempi asia kuin kaunis, propagandan sävyttämä valhe.

3. Kotirintama ja naiseus

3.1 ”Olisin ikuisesti ollut sinulle hyvä ja uhrautuvainen vaimo” Sota-ajan sukupuolikulttuuri

Sota-aikana kuolemanvaara oli yksi niistä tekijöistä, jotka vaikuttivat suomalaiseen sukupuolikulttuuriin muuttavalla tavalla. Ristiriidassa olivat erityisesti tarve antautua hetkellisten tunteiden vietäväksi ja toisaalta se, että sota-aikana korostettiin pidättäytymisen vaadetta. Sota merkitsi myös etääntymistä toisesta sukupuolesta, kun suurin osa miehistä oli rintamalla ja naiset pyörittivät arkea kotirintamalla. Avioliittojen solmiminen vauhdittui, mutta erityisesti naisten näkökulmasta avioliiton ulkopuolisissa sukupuolisuhteissa korostui eroottinen rakkaus, kun miesten vastaavissa korostettiin viettien pakottavuutta. Sukupuolimoraalin horjumisen paljasti jossain määrin myös yhteiskuntaluokkien välisen jännitteen: keskiluokkainen eetos edellytti tiukempaa pidättyvyyttä kuin työväenluokkainen, mikä näkyy esimerkiksi lottien moraalikäsitteissä.¹²⁷ Toisaalta on huomattava, että sota-aikana moni nainen itsenäistyi ansiotyön myötä, mikä vaikutti myös sukupuolimoraalin murrokseen.

¹²⁵ Tilli 2014, 30–31.

¹²⁶ Helena Olaville 12.5.1943.

¹²⁷ Näre 2008, 335–337.

1900-luvun alun Suomessa vallitsi ydinperhemalli, joka korosti sukupuolten erilaisia tehtäviä ja kotia nimenomaan naisen elämänpiirinä. Sota muutti perhekäsitystä ja vaikutti sukupuolirooleihin.¹²⁸ Joillakin miehillä oli tapana kertoa toisilleen kuulopuheita ”huonomaineisista naisista”. Leimaamalla naiset huonomaineisiksi, eli esimerkiksi irtosuhteita harrastaviksi, he pyrkivät varmistamaan, että omat naiset pysyvät hallinnassa. Tästä huolimatta varsinkin jatkosota merkitsi sukupuoliroolien muuttumista tavalla, joka antoi naisillekin mahdollisuuden ”työtä tekevänä sukupuolena” kohdata toinen sukupuoli viettien tasolla.¹²⁹ Naisen työelämään astuminen mahdollisti naisen taloudellisen itsenäisyyden mullistavalla tavalla ja yllätti esimerkiksi kaupunkilaisnaisen, Liisan:

”Olen hyvinkin tarmokas virkanainen tätä nykyä....En koskaan olisi luullut, että tulen viettämään aikani jonkun konttorin ilmapiiressä, mutta niin vain on käynyt ja en ole siitä lainkaan pahoillani. Onhan kaikki hyvin, kun omaa hyvän toimeen-tulon ja saa kaikkea mitä mieli vain tekee, kun nim. ensin pääsee lomalle tuhlaamaan itse ansaitsemiaan rahoja.”¹³⁰

Naisen ansiotyö- ja rintamatyömahdollisuus sekä löyhentynyt sukupuolimoraali eivät kuitenkaan tarkoita, että naisten elämä olisi ollut helppoa tai vapaata sota-aikana. Sota-ajan työvelvollisuus- ja irtolaislakiin nojaavassa 1940-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa passitettiin esimerkiksi monet löyhää sukupuolimoraalia noudattavat naiset työleireille.

Yksityinen ja virallinen naiseus

Sota-ajan suomalaisessa yhteiskunnassa ristiriidassa olivat yhteiskunnan virallisen naiseuden ja esimerkiksi kirjeistä välittyvän yksityisen naiseuden roolit. Myös omassa tutkimusaineistossani näkyy naiskirjoittajien kipuilu yksityisen ja virallisen naiseuden välillä. Käytän termiä virallinen nainen viittaamaan ajan suomalaisen yhteiskunnan ihannenaiskuvaan, jossa nainen oli pidättäytyvä ja hoivaava äiti, yhteiskunnan moraalinen selkäranka ja tunteellinen, mutta tunteensa salaava nainen. Virallisen naisen ihanteena voidaan nähdä protestanttis-nationalistiset lotat. Suomen lottatoiminnan erikoispiirteenä oli nimenomaan uskonto. Järjestön siveysoppiin kuului Jumalan pelkääminen ja tärkeimpiin arvoihin isänmaanrakkaus. Valtio halusi kasvattaa kansaa lottatoiminnan kautta ”oikeaan” uskonnollis-isänmaalliseen henkeen ja siihen

¹²⁸ Hytönen 2012, 26–29.

¹²⁹ Näre 2008, 358–359.

¹³⁰ Liisa Einolle 11.10.1943. SAK 466, Kper.

liittyneeseen sivistykseen ja siveellisyyteen. Korkein johto katsoi, että kristillis-isänmaallista ajattelutapaa tarvittiin kansakunnan elämän pohjaksi sekä sodan että rauhan ajaksi.¹³¹ Lottien ajatusmaailmat saattoivat poiketa järjestön opeista vahvastikin. Edeltävä kuvaus tuleekin nähdä nimenomaan oppina, jolla lotat koulutettiin. Yksityisellä naisella puolestaan tarkoitan sitä naiseutta, jonka nainen piilotti julkisuudelta ja jota naiset avaavat esimerkiksi kirjeissään vastoin ajan virallista naiskuvaa. Visa Heinosen mukaan 1940-luvun viralliseen ihannenaisteuteen kuuluivat yksityisyys, perhe, koti, kulutus, tunteet, uhrautuvuus ja subjektiivisuus.¹³² Kirjeiden naisista jo ennen sotaa yksin ollut ja irtosuhteita harrastanut Helena kuvaa kirjeessään sitä, miten hän peilaa omaa naiseuttaan miehen arvosteluun. Mies antaa Helenalle pisteitä tämän naiseudesta:

*”Olen nykyisin tottunut hyvin ankarien sääntöjen mukaisesti ensinnä: Kenkissä pitää olla korkeat korot minulla ei siitä Matti on antanut – pisteitä. Pitkä tukka siitä toiseksi – piste. Hattua ei juuri koskaan päässäni sekin tekee – pisteen ja viellä lyhyt, josta Matti erikoisesti – pisteen antaa.--Minä en voi Matille yhtään + pistettä lahjoittaa.”*¹³³

Otteesta kuvastuu miehen pyrkimys kontrolloida naisen identiteettiä. Myös Helena peilaa omaa naiseuttaan suhteessa miehen käsityksiin hyvästä naiseudesta, kun hän kertoo elävänsä ”ankarien sääntöjen mukaisesti”. Vaikka Helena kuvaakin otteessa ulkonäköön keskittyviä naiseuden hyveitä, nekin kertovat ajan yhteiskunnasta. Naisen tulee ennen kaikkea kantaa itsensä arvokkaasti, pukeutua siististi ja pitää tukkansa lyhyenä, sillä pitkä tukka viestii epäsiisteydestä ja työläisyydestä, mikä ei puhtaalle ja siveälle naiselle sovi. Helena kuitenkin ilmoittaa, että hänkään ei voi antaa Matille yhtään pluspistettä. Jätetyksi tullut Liisa puolestaan kuvaa Einolle, miten hyvä ja oikeanlainen vaimo hän olisi Einolle ollut:

*”Ainoa, mitä yleensä olen koskaan niin kiihkeästi halunnut on Sinun rakkautesi. --Tiedän, että olisin ikuisesti ollut Sinulle hyvä ja uhrautuvainen vaimo. Silloin kun seurustelimme olin juuri siinä iässä, kun haluaa olla mahdollisimman koketti ja tyhmä pää täynnä mitä mahdottomimpia oikkuja.”*¹³⁴

*”Hän on ihmeissään siitä, kun olet jättänyt minut. Hän näet pitää minusta erikoisesti siksi, kun olen niin erilainen kuin muut. Hänen sanojensa mukaan olen lapsellisen avomielinen ja välitön osaan suhtautua kaikkiin tilanteisiin oikein ja näytän aina tyytyväiseltä, hän oli suorastaan yllättynyt minun suhteeni.”*¹³⁵

¹³¹ Sulamaa 2009, 9–18.

¹³² Heinonen 1999, 92.

¹³³ Helena Olaville 12.5.1943.

¹³⁴ Liisa Einolle 21.11.1943. SAK 466, Kper.

¹³⁵ Liisa Einolle 21.11.1943. SAK 466, Kper.

Liisa korostaa erityisyyttään toisen miehen hänestä tekemillä huomioilla ja peilaa itseään ajan yhteiskunnan naisihanteeseen. Heinosen esittämistä ajan naisen ihannepiirteistä Liisa mainitsee uhrautuvuuden ja kontrastina tälle nuoruuden tunteilun. Myös tyytyväisyys on hyvän ja oikeanlaisen naiseuden merkki. Turha tyytymättömyys on huono piirre sota-ajan maailmassa, jossa pienistäkin asioista pitäisi olla vähintään kiitollinen. Sota-aikana erityisesti nuoruus kyseenalaistui paitsi käsitteenä, myös ikänä. Ajan lainsäädännön mukaan 20-vuotias ei ollut vielä täysi-ikäinen, sillä sota-aikana täysi-ikäiseksi tultiin vasta 21-vuotiaana. Nuoruuden käsite itsessään on kuitenkin varsin uusi, eikä nuorisoa ollut sotavuosina oikeastaan vielä edes olemassa.¹³⁶ Toisaalta sota sai ihmisen myös tuntemaan itsensä vanhaksi, vaikka hän ei sitä nykykäsityksen mukaan olisi ollut:

”Niin se on, aika rientää nopeaan, että ei vanha ja hidas ihminen perässä kestä.”¹³⁷

”Joulupaketin lähettäjältä sain ihmeen kauniin kiitoskirjeen. Kaikesta päätellen poika on hyvin nuori. Tietysti hänen toivomansa ilon täytin, sillä eihän poika osannut aavistaakaan, että lähettäjä olikin vanha täti, vai oliko hän muutes niin kohteliaisuutta omaava.”¹³⁸

Kirjeistä on kuitenkin huomattavissa, että sota-aika ja hetkessä eläminen muokkasivat ja sekoittivat naisten käsityksiä nuoruudesta ja vanhuudesta. Etenkin kirjeissä rakentuvan maailman sisällä naiset uskoivat, tai ainakin toivoivat olevansa nuoria naisia. Vaikka Peltokorpi esitti tutkimuksessaan sodan vanhentaneen nuoriakin naisia merkittävästi¹³⁹, välittyä etenkin Helenan kirjeistä näkökulma sodan tarjoamasta mahdollisuudesta olla jälleen nuori:

”Nii, Sinä oletkin vielä poika. Minulla on vain poika eikä mikään äijä. Myö ollaankin vielä hyvin nuoria. Eikö niin?”¹⁴⁰

”On niin kuin kirjoittaisin oikein nuorelle, sellaiselle 19 vuotta täyttäneelle pojalle nyt, kun olet Korpraali Sinä, Olavi.”

Nuoruus edustaa Helenalle jotakin kaivattua. Se on voima, joka erottuu sodan kurjuudesta hauskuudellaan ja tunteellisuudellaan. Kirjeiden sisällä tämän voiman voi tavoittaa, ja tähän Helena hakee Olavilta myönnytystä. Heikkinen on tehnyt tutkimuksessaan

¹³⁶ Peltokorpi 2011, 60–62.

¹³⁷ Anneli Olaville 9.8.1942.

¹³⁸ Helena Olaville 3.1.1943.

¹³⁹ Peltokorpi 2011, 58–61.

¹⁴⁰ Helena Olaville 15.1.1943.

huomion siitä, että poika-sanalla oli nuoruutta ilmaiseva konnotaatio, jossa korostuu samanikäisyys puhujan kanssa. Hänen tutkimansa kirjoittaja erittelee korkea-arvoiset upseerit ja muut häntä vanhemmat, auktoriteettiasemaltaan korkeammalla olevat miehet nuoremmista miehistä, jotka ovat ”poikia”. Upseerit eivät ole poikia.¹⁴¹ Myös omassa tutkimusaineistossani alemmat sotilasarvot merkitsevät nuoruutta, mutta esimerkiksi Leena puhuu kersantista vanhempana henkilönä.

*”Helluntaina minä vähän nauroin kersantille.--Se mikä ei ole kersantti ja on nykyinen heila niin on vasta nuori ja nätti. Onneksi sentään minua vanhempi. Mutta kersantti ei ole enää kuin nätti.--”*¹⁴²

Äitiys ja avioliitto

Virallinen nainen oli ennen kaikkea äiti ja vaimo. Nainen oli maan äiti, joka hoivasi yhteiskuntaa, lapsia ja miehiä rintamalla. Hän piti huolen siitä, että yhteiskunnan moraali säilyi. Erityisesti Lotta Svärd korosti omassa ideologiassaan naisen kotityön suurta merkitystä, joka osaltaan määritteli naiseuden olemusta. Äitihahmo oli epäseksuaalinen, sillä ”vanhaa” naista ei pidetty seksuaalisesti kiinnostavana.¹⁴³ Heikkinen kertoo havainneensa, että tutkittavan ”poikkeuksellinen avomielisyys seksuaalisuudesta ja sukupuolisuudesta” oli osa nuoren tytön kehitystarinaa, jossa hän kasvoi siveelliseksi aikuiseksi. ”Vanhat piit” puolestaan edustivat kirjoittajalle pelottavaa tulevaisuuden asemaa, sillä vaimous oli naiseuden tärkein ulottuvuus.¹⁴⁴ Itsensä ”vanhaksi” mieltävän Helenan kirjeistä kuitenkin välittyvä kokemus äitiydestä ristiriitana:

*”Tuli kortti lauantai-iltana, kuten muillekin äideille heidän päiväkseen. Kiitos siitä. Tuli mieleeni kuin Äiti oisin minäkin jo ollut ja Sinun vaimosi samalla, mutta lapsia en ympäriltäni löytänyt. Enkä Sinuakaan, vaikka pitkään iltasella odotin Sinua kotia.”*¹⁴⁵

*”Vaikka en lapsista pidä, kyllä Annikki tekee poikkeuksen. Älä käsitä väärin ei se ole syynä, että on läheinen ja kummityttöni. On minulla sielä Karjalassakin kummityttö. Hän ei ole alkuunkaan mieleiseni. Oikein harmittaa hänen isänsä on pidetty. Tyttö tuli äitiinsä.”*¹⁴⁶

Näiden kahden kirjeen välinen ristiriita käsittelee virallisen naisen roolia rakastavana äitinä ja toisaalta yksityisen naisen kyseenalaistavaa suhtautumista lapseen ja äitiyteen.

¹⁴¹ Heikkinen 2012, 47.

¹⁴² Leena Olaville 14.7.1942.

¹⁴³ Heikkinen 2012, 120.

¹⁴⁴ Heikkinen 2012, 192.

¹⁴⁵ Helena Olaville 12.5.1943.

¹⁴⁶ Helena Olaville 27.12.1942.

Silti myös yksityisessä naiseudessa äitiys näyttäytyy velvollisuutena. Helena ilmaisee selvästi, että ei pidä lapsista, mutta puhuu kuitenkin ”kuin äiti olisin minäkin jo ollut”. Tämän voi nähdä kertovan paitsi sukupuoliroolien murroksesta, myös eräänlaisesta naiseuden identiteettikriisistä. Vaikka äidiksi ei olisi halunnut, äidiksi täytyi tulla. Se oli 1900-luvun Suomessa vallinneen ydinperhemallin mukainen velvollisuus. Kirjeaineiston naisista myös Liisa tuntee pakottavaa tarvetta mennä naimisiin, koska muutkin naiset tekevät niin.

”--En ole ollut koskaan yksin, enkä tarvitse ollakaan. Olen näet aikonut mennä naimisiin, mutta en voi sanoa, että se tapahtuu rakkaudesta, vaan suurinpiirtein siksi, kun kaikki toisetkin menevät. Ja enhän tahdo olla muita huonompi, sillä kaikki mahdollisuudethan minulla on saavuttaa mitä suurin onni.”¹⁴⁷

Liisa kertoo kuvaavasti siitä, että hän ei halua naimattomana naisena olla muita huonompi. Siksi hänen on mentävä naimisiin, vaikka se ei tapahtuisi rakkaudesta. Naisen olemuksen syvin ulottuvuus oli todellakin olla vaimo ja äiti. Kirjeiden naisista Helena kuitenkin ajattelee eri tavalla, sillä hän korostaa omaa valintaansa naimattomana naisena nimenomaan siksi, että hän haluaa mennä naimisiin rakkaudesta, ei siksi, että se olisi järkevää. Näin ajateltuna Heikkisen esittämä huomio vanhana piikana olemisesta ei näyttäytynyt kaikille naisille pelkona, vaan valinnan mahdollisuutena.

”--En tosin näin yksin tarvisi istua, en ainakaan nyt pyhä-illan ollen. Mutta mieluummin yksin kuin kylmän kaverin kanssa.”¹⁴⁸

Sota-ajan avioitumiskuumeen lisäksi harrastettiin irtosuhteita. Kirjeiden naisista irtosuhteita harrastava Helena puhuu suhteistaan avoimesti, mutta ei halua, että niistä puhutaan muille. Miesten huhupuheet satuttivat ja loukkasivat, sillä naisen irtosuhteet olivat ennen kaikkea yksityisen, yhteiskunnalta salatun naiseuden iloja. Viralliseen naiseuteen ei kuulunut miehen ja naisen yhdessäolo muutoin kuin ammattimielessä esimerkiksi rintamalla tai työpaikalla.

”Oikein sydämestäni viilsi lukiessani, että Korhonen on voinut kehua riiauksellaan. Oletan hänen olevan Urho Korhonen. Hän oli meillä ennen työmiehenä. Hyvä työmies ei moitetta, mutta se että oltaisiin riattu ei ainakaan minun puoleltani ollut alkuakaan. Ehkä hän kuvaili sitä en tiedä. Kyllä hän koetti olla ja saada suosiotani niinkuin hänen ylpeytensä on, että kaikki hänestä pitäisi. Päin vastoin vihasin sitä otusta ja teen vieläkin

¹⁴⁷ Liisa Einolle 11.10.1943. SAK 466, Kper.

¹⁴⁸ Helena Olaville 11.4.1943.

en edes leikkiä viitsinyt hänen kanssaan en kohteliaisuudestakaan. Kyllä hän on taitava valehtelia jos on kelle pystyy valehtelemaan. Kirosin itekseni koko mokoman kehumisesta. Mitä tulee Pentti Laineeseen sano hänelle ”Sinun ei tarvitse uneksiakaan, että edes kertaakaan pääset hänen seuraansa.—”¹⁴⁹

Vaikka miehet ovatkin yrittäneet lyödä Helenalle huonomaineisen naisen leiman, Helena ei hyväksy hänelle annettua roolia. Hän korostaa itsenäisyyttään ja mahdollisuuttaan valita miehensä. Lisäksi hän käskää Olavia kertomaan Pentille, ettei tämä voi edes unelmissaan päästä Helenan seuraan. Miehet pyrkivät huhupuheilla pitämään omat naiset hallinnassa. Mutta vaikka miesten puheet ”riiauksesta” satuttavat, Helena tahtoo oikaista huhupuheet. Avoimuus on hänelle tärkeää irtosuhteista puhuttaessa siitä huolimatta, että huhupuheita voi syntyä:

”Sinä olet Muurikkalassa ties vaikka tyttö sinulla vierelläsi nukkumassa. Eihän mikään ihme olethan häissä, mutta voitko sen yhtä vapaasti jutella kuin minä sen tekisin, jos niin olisi käynyt.”¹⁵⁰

Toisin kuin voisi uskoa, Helena oli Olaviakin avoimempi irtosuhteista kerrottaessa. Huhupuheet eivät vaikuttaneet hänen käyttäytymiseensä rajoittavasti. Helenan kirjoittamista kirjeistä ei välity, että Olavi olisi kertonut hänelle omista irtosuhteistaan, vaikka niitä oli. Ehkä tästäkin välittyy ajan miehen käsitys siitä, että irtosuhteista puhuttiin ja niillä kehuskeltiin lähinnä miesten kesken. Irtosuhteet ovat joka tapauksessa osa Helenan sisäistä tarinaa.

Avioliittoja solmittiin Suomessa yleisesti muita sotavuosia vähemmän vuonna 1942 ja naisten keski-ikä avioliiton solmimiselle vuosina 1941-1950 oli 25,2 vuotta. Lisäksi avioliitossa olevia oli vuonna 1940 väestöstä noin 35 prosenttia.¹⁵¹ Vaikka tähän aviottomaan väestöön kuuluu myös leskiä, lapsia ja nuoria, on silti huomioitava, että sota-ajan kansa ei ollut vain aviossa elävää kansaa. Helenan avoimuus on melko poikkeuksellista, eikä hänen kokemuksiaan tule pitää yleistävinä kuvauksina. Kun kuitenkin ottaa huomioon sen, miten paljon sota-ajan yhteiskunnassa oli myös naimattomia, voi Helenan ajatusten ajatella antavan suuntaviivoja yksityiselle naiseudelle, joka on usein jäänyt historiankuvausten ja muistitiedon varjoon.

¹⁴⁹ Helena Olaville 30.12.1942.

¹⁵⁰ Helena Olaville 19.11.1942.

¹⁵¹ Doria.fi. Väestönmuutokset vuosina 1941-1945: Tauluja.

<<https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/69345/vamu1941-1945.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>
[sivu luettu 15.4.2020]

3.2 ”Onhan Helsinki aina ollut minulle jonkinmoinen Mekka” – Maaseudulla ja kaupungissa

Maaseudun ja kaupungin erot kiteytyivät sota-aikana kansanhuoltoon ja säännöstelyyn. Maaseudulla ajateltiin, että hienoja kulutushyödykkeitä sai korkeintaan kaupungista, kun kaupunkilaiset olivat maaseudulla asuville katkeria varsinkin näiden omavaraisuudesta. Eino Jutikkalan mukaan maaseudulla mielialat olivat varsin vähäisessä määrin riippuvaisia hetkellisistä ailahteluista, kun kaupunkilaisten mieliala saattoi tehdä äkkikäännöksen äärimmäisyydestä toiseen. Suomen kansan talonpoikaisvaltaisuus vaikutti voimakkaana tekijänä siihen, että rauhallinen ja hallituksen johtoon luottava mieliala kesti koviakin kolauksia. Eräs mielialaraportti esimerkiksi kuvasi, että talonpoika tunsikin olevansa sorrettu elinkeinonharjoittajana. Kaupunkilainen teollisuustyöläinen puolestaan ärsyyntyy määräyksistä, mutta ajattelee valtion määräyksissä olevan ”suurpoliittista sivumakua”. Näin puhtaasti poliittisluontoinen tyytymättömyys puuttui maaseudulta ”lähes täydellisesti”.¹⁵² Suhtaudun mielialaraportin ”poliittisluonteisen tyytymättömyyden täydelliseen puuttumiseen maaseudulta” varauksella, mutta mainittava on, että ainakaan kirjeiden naiset eivät puhuneet säännöstelystä suoraan poliittisena tekona.

Varsinkin talvisodan alussa sota-ajan Helsinkiä kuvailtiin pimeäksi huhukaupungiksi, kun katuvalot eivät palaneet ja kiinteistöjen ikkunat olivat peitettyjä. Myös pelko omaisuusrikollisuuden kasvusta vaivasi viranomaisia, mutta joulun alla 1939 saatiin todeta, ettei se ollut merkittävästi lisääntynyt. Vielä talvisodan aikana ei myöskään koettu suurta elintarvike- tai materiaalipulaa, eikä mustan pörssin kauppa ehtinyt eriarvoistaa maaseudun ja kaupungin ihmisiä. Naisten ahdistelu sen sijaan vaivasi pimennettyjä kaupunkieja koko sota-ajan. Lisäksi Helsingistä valitettiin, että pääkaupunkiin päätyneet maalaispojat eivät pystyneet vastustamaan metropolin houkutuksia, joilla viitattiin esimerkiksi alkoholiin. Myös epäluulo kaupunkilaisten keskuudessa toisiaan kohtaan levisi ja pelko pommituksista ja kaasuhyökkäyksistä häiritsi arkea.¹⁵³ Jatkosodan aikana VIA teki huomion erityisesti naisten roolista salakaupan keskeisinä toimijoina. Siksi VIA:n naisverkoston tuli muiden naisten ja lasten keskuudessa jakaa tunteisiin vetoavaa valistusta mustan pörssin turmiollisuudesta. Huolta aiheuttivat myös huhut kansalaisten

¹⁵² Jutikkala 1997, 47–49.

¹⁵³ Tepora 2019, 35–39.

mediakritiikin puutteen takia syntyneistä huhuista.¹⁵⁴ Säännöstelypolitiikkaa tarkastellaan syvemmin kappaleessa viisi. Käsittelen kuitenkin hieman säännöstelypolitiikkaa tässä kappaleessa maaseutua ja kaupunkia erottavana tekijänä.

Vaikka kaupungeissa saatettiin yleisen käsityksen mukaan olla maaseudulla asuvia kohtaan katkeria näiden omavaraisuudesta, myös maaseudulla kärsittiin sähkövalojen, vaatteiden ja ruuan puutteesta. Moni tutkittavan kirjeaineiston nainen mainitsee myös kynttilöiden puutteen.

”Kun me vain saisimme täällä jonkinlaisen kodin itsellemme vaan ei siitä ole vielä mitään tietoa, että saako sitä koskaan, kun kaikki maksaa liian paljon. Eikä paljon mitään saa rahallakaan.”¹⁵⁵

”Kiitän teitä siitä kirjeestä ja siitä herkullisesta paketista jonka te hyvántahtoisuudesta olette meille lähettäneet. Tuo paketti oli meille aivan tervetullut, koska täällä meillä ei ole ollenkaan saatavissa omenoita eikä karamellia, eikä mitään marmelaattia. Ja jos niitä jostakin päin meidän maahamme tulee, että niitä ostokorttia vastaan jaetaan, niin niitä saan vaan jostain kaupungista, että ei niitä laiteta tänne maaseudulle ollenkaan. Ei täällä meidän paikallamme nyt ollenkaan kasva omenapuut koska ne paleltuivat silloin talvella 1940v. kun oli niin kovat pakkaset.”¹⁵⁶

Marjatan kirjeiden otteista välittyy tärkeä huomio siitä, että vaikka maaseutua on perinteisesti pidetty kaupunkia omavaraisempaa seutuna, jossa ei nuristu elintarvikkeiden puutteesta kuten kaupungeissa, vallitsi maaseudulla myös paljon epätietoisuutta. Maaseudullakin kulutushyödykkeitä täytyi ostaa rahalla ja varsinkin Marjatta uskoo, että paras tarjonta oli kaupungeissa. Omavaraisuudessa oli myös omat ongelmansa, joita kaupungeissa ei välttämättä osattu nähdä: jos esimerkiksi perheen asuintilan sato paleltui tai kuoli johonkin tautiin, ei perheellä ollut mahdollisuutta saada satoa omasta maasta.

”Mutta on meillä yksi ikävä puoli, että meillä on niin kovasti pimeää, ei ole mitään valoja, koska ei meille ole vielä laitettu sähkövaloja, eikä öljyä, saa ainoastaan 2 kynttilää oli jouluna.”¹⁵⁷

”Sinulle Hauskaa-Pikku-Joulua! Tiedä palaa silloin minulla kynttilä. Näiden polttaminen on kaikkein mieleisintäni työtä. Ensimmäisenä sota talvena paloi melkein joka ilta kynttilä pöydälläni. Sen lepattavan liekin ääressä kului monta hetkeä. Ennen lapsena

¹⁵⁴ Kortelainen 2019, 89–94.

¹⁵⁵ Marjatta Ruotsiin 29.10.1942.

¹⁵⁶ Marjatta Ruotsiin 6.1.1943.

¹⁵⁷ Marjatta Ruotsiin 6.1.1943.

valmistui lumi linnoja ei ihanampaa näkyä, kuin katsella kaukaa siel' palavaa kynttilää. Kynttilöitä ei enää ole missään kaupassa."¹⁵⁸

Sähköistys ei ollut maaseudulla yleinen vielä sota-aikana ja valaisuun käytettiin valopetrolia ja kynttilöitä. Nekin kuitenkin joutuivat säännöstelyyn ja työskentely tehtiin vain päivänvalossa.¹⁵⁹ Maaseudulla valon puute oli ratkaisevaa varsinkin talvisin, jolloin työn tekoon pystyi käyttämään vain vähäiset tunnit päivästä, kun oli valoisaa. Marjatankin kuvaus siitä, että jouluna oli vain kaksi kynttilää, on nelihenkiselle perheelle vähäinen määrä valoa vuoden pimeimpänä aikana. Siinä missä kaupungissa harmiteltiin sitä, että sähkövalot eivät palaneet, maaseudulla niitä ei välttämättä ollut lainkaan.

Kirjeiden naisille kaupunki näyttäytyy ennen kaikkea paikkana, jossa voi huvitella. Tämä käsitys on ristiriidassa myöhempien ajan kovuutta ja uhrautuvaisuutta korostavien kuvausten kanssa. Kaupungista puhuttaessa muodostuu kuitenkin tietynlaisia sävyeroja. Kirjeiden kaupungissa asuvat naiset tuntuvat käyttävän vapaammin alkoholia, kuin maaseudulla asuvat. Lisäksi muualla kuin Helsingissä asuvat kaupunkilaisnaiset puhuvat nimenomaan Helsinkiin matkustamisesta, kun maaseudulla asuvat naiset puhuvat yleisesti kaupunkiin matkustamisesta. Sävyeron muodostaa myös se, että maaseudulla asuvista naisista lähes kaikki käyvät nurkkatansseissa, joita ei kaupungissa asuvista mainitse yksikään. Tähän on saattanut vaikuttaa se, että kaupungeissa alkoholia oli maaseutua helpommin saatavilla, mutta tiukemman poliisivalvonnan vuoksi tanssien järjestäminen oli hankalampaa. Tamperelaisen Liisan kuvaus Helsingistä kiteyttää osuvasti kirjeiden naisten ajatukset kaupungeista:

"Minulla on loma suunnilleen marraskuun lopussa ja silloin suuntaan askeleeni suoraa päätä Helsinkiin.....minnekkäs sitten muuanne. Onhan se aina ollut minulle jonkinmoinen "Mekka", josta olen löytänyt paljon hauskaa ja mielenkiintoista... jonkun mainitakseni niin esim. Juuri Sinut."¹⁶⁰

Kuten Liisan kuvauksesta välittyy, sota-ajan naiset saattoivat pitää kaupungeja parempana mahdollisuutena esimerkiksi kumppanin löytämiseen. Kaupungeissa saatettiin myös ajatella olevan enemmän "huvituksia" kuin maaseudulla. Tuomas Tepora toteaaakin, että siinä missä esimerkiksi Itä-Suomessa sotatoimialueeseen rajoittuneet seudut olivat alkoholin suhteen täysin kuivia, tarjoilivat Etelä-Suomen ravintolat

¹⁵⁸ Helena Olaville 19.11.1942.

¹⁵⁹ Sinerma 1995 a, 122.

¹⁶⁰ Liisa Einolle 11.10.1943. SAK 466, Kper.

alkoholia normaalisti läpi sodan. Anniskelurajoitukset astuivat voimaan vasta talvisodan loppuessa, ja kortille alkoholi meni jatkosodan aikana.¹⁶¹ Myös tamperelainen Kaarina kuvaa alkoholin viihdekäyttöä kaupungissa:

”Vappu meni täällä aivan samaan tapaan kuin kaikki muukin. Juhlimme hiukan alkoholin voimalla (ei mitään mainittavaa) Olisin kyllä hyvin mielelläni viettänyt pyhät kanssasi – mutta sota on julmaa.”¹⁶²

Kaupungeissa saattoi sota-ajan kurjuuden keskellä pitää hauskaa, mutta sinne mentiin myös maiseman vaihdoksen takia siitä huolimatta, että kulkuyhteydet olivat paikoin huonot. Lisäksi kaupunkiin saatettiin lähteä etsimään itseään. Varsinkin Liisan kirjoituksista saa kuvan, että kaupunki tarjosi myös naiselle paremmat mahdollisuudet itsenäistyä ja etsiä omalle elämälleen uudenlaista tarkoitusta.

”Muuten ei minulle kuulu mitään uutta ja erikoista. Edelleen olen kotona, mutta vain toistaiseksi. Toistaiseksi siksi, että menen Helsinkiin konttoriopistoon tammikuussa, jos hyväksytään. Siis uusi yritys jälleen löytääkseni elämän kivan itselleni. Kuinka mones se jo lienee, mutta niin kauan on yritettävä, että sopivan löytää.”¹⁶³

Merkittävää ”virkanaisena” työskentelevän Liisan otteessa on se, miten hän puhuu kivan elämän löytämisestä itselleen. Vaikka Liisa tuntee tarvetta avioitua, hän ymmärtää silti elämänsä mahdollisuutena, johon kuuluu tarkoituksen etsiminen. Perinteisesti on ajateltu, että naisen rooliin kuului alistuminen ja elämän tarkoitus oli elää miehen rinnalla. On kuitenkin huomioitava se, että Liisa ansaitsee poikkeuksellisesti itse omat rahansa, mikä osaltaan myös mahdollistaa hänelle tämän kaltaisen ajattelutavan. Hän on saanut oman työpaikan nimenomaan sota-aikana. Monella maaseudun naisella vastaavaa mahdollisuutta itsenäiseen elämään ja itsensä etsimiseen ei ollut, vaikka maaseudun nainen olikin maaseudun töiden ohella itsenäisempi suhteessa esimerkiksi muihin eurooppalaisiin maalaisnaisiin. Kirjeiden naiset halusivat lähteä myös maaseudulta kaupunkiin virkistäytymään, vaikka kulkuväline olisi ollut huono.

”Kivaa sielä kaupunkissa nyt on ei tarvitse tehdä suuria ostoksia eikä ole sitten isoja nyytiä kotiin kuljetettavana. Saa matkalla välistä istahtaa tienpuoleenkin autonkumia paikkaamaan. Koko matkustaja yleisö hetkisen paistatti aurinkoa ja murisematta

¹⁶¹ Tepora 2019, 36.

¹⁶² Kaarina Einolle 5.4.1942. SAK 466, Kper.

¹⁶³ Liisa Einolle 7.12.1942. SAK 466, Kper.

jokainen odotti kunnes jälleen jatkettiin matkaa. Ja sitten se auto lastattiin niin viimeistä sijaa myöten, että sedän sylissä istua sain.”¹⁶⁴

”Ja samalla myös terveiset Helsinkistä. Oli se kiva käyrä sielläkin tuli samalla pirettyä sellainen kuin pieni kesä lomaa.”¹⁶⁵

Myös oma isoisoäitini on muistelmissaan muistellut, miten sota-aikana kulkuvälineet olivat niin täynnä, että ihmiset joutuivat istumaan toistensa syleissä. Tästä huolimatta kirjeiden naisille kaupungissa käyminen vaikutti olevan tärkeää. Sieltä käytiin hakemassa välttämättömiä kulutushyödykkeitä, mutta lisäksi kaupungista etsittiin sulhasta ja joskus jopa elämän tarkoitusta. Ennen kaikkea sinne lähdettiin virkistäytymään. Kirjeiden kaupunkilaisnaiset eivät juuri kerro vierailleensa maaseudulla. Naisten narratiiveissa maaseudulla käytiin yleensä hankkimassa säännöstelyn alaisia kulutushyödykkeitä esimerkiksi sukulaisilta. Maaseudun ja kaupungin sävyerot ovat selkeitä, vaikka kaupunkilaisten ja maalaisten kauna toisiaan kohtaan ei välittynyt ainakaan tutkimastani kirjeaineistosta niin selvästi, kuin mitä se on useissa aikaa käsittelevissä tutkimuksissa esitetty.

3.3 ”Tunsin itseni niin mitättömäksi, kun luin kirjeesi” – Merkityksen etsimistä kotirintamalla

Talvisodan syttyessä 1939 Suomi oli vielä maatalousvaltainen maa, jonka naisista ja miehistä suurin osa työskenteli maataloudessa. Tämä näkyy myös tutkittavassa kirjeaineistossa, jonka naisista vain kolme asuu kaupungissa. Varsinkin kaupungeissa naisten tuli pyörittää kotirintaman välttämättömiä töitä ja ne naiset, jotka eivät olleet vastuussa maanpuolustustehtävistä, pikkulapsista tai muissa hoidon tarpeessa olevista, joutuivat työvelvollisuustöihin. Kuoleman läsnäolo muodosti monelle elämäntavaksi hetkessä elämisen. Moni nuori nainen, varsinkin lottakomennuksella ollut, joutui saattamaan ikäisiään poikia kuolemaan.¹⁶⁶ Uusi sodan normaali oli monella tapaa rauhanaikaan nähden vinoutunut ja naiset joutuivat tilanteeseen, jossa osa lähti rintamalle lotaksi. Vaikka kotirintaman naiset tekivät valtavan määrän työtä, rintamalla palvelemista pidettiin silti kaikkein ylevimpänä tehtävänä. Monet naiset, jotka eivät toimineet lottina, pyrkivät täyttämään oman velvollisuutensa isänmaan puolesta lähettämällä sotilaille paketteja, joissa oli esimerkiksi ruokatavaraa, vaatteita tai muita hyödykkeitä.

¹⁶⁴ Helena Olaville maaliskuuhuhtikuun 1943.

¹⁶⁵ Tuula Olaville 10.7.1943.

¹⁶⁶ Näre 2018, 9–14.

”Olen niin vähän sinulle lähettänyt paketteja, et missään palkitsemisen velassa ole. Siinähan on kylliksi, että olet siellä rajalla, jotta täällä saataisiin elää vapaudessa.”¹⁶⁷

Vaikka nainen sai kotirintamalla miesten töitä hoidettavakseen, lotaksi ryhtyessään myös naiselle tarjoutui mahdollisuus palvella isänmaata miehen kanssa. Moni lotaksi ryhtynyt nainen piti lottatyötä hyvin merkityksellisenä. Valtaosa lotista puolusti maata kuitenkin myös kotirintamalla. Kotirintamalla lotat hoitivat sekä maalla että kaupungeissa komennukselle lähtijöiden rekrytoinnin, näiden välttämättömän varustamisen, huoltamisen ja vaatettamisen sekä välttämättömän byrokratian puolustusvoimien suuntaan. Kotirintaman lotat huolehtivat myös suurista joukkomuonituksista ja siviiliväestön evakuoimisesta pois taistelualueilta. Kaikki tämä palkaton työ tehtiin oman normaalityön lisänä.¹⁶⁸ Lotat saivat vahvan uskonnollisen kasvatuksen, joka valmisti heidät näkemään itsensä isänmaan puolesta uhrautuvina koko kansakunnan äiteinä ja hoivaajina. Koulutukseen kuului ajatus Jumalasta korkeimpana ja suurimpana isänä, jota naiset palvelivat. He eivät saaneet myöskään tahrata itsensä, isänmaansa ja miestensä mainetta irtosuhteilla. Vaikka lotat olivat naisia, myös heitä muistettiin välillä kunniamerkeillä:

”Täällä on jossain kanttiini etulinjassa päin ja sieltä lähti yksi lotta pois niin Hän sai 4 luokan vapaudenristin hyvästä työstä kenr. oli itse ojentanut ja oli pitänyt puheen, että siinä on esimerkillinen lotta. On se hyvä että sellaistaakin kuulee lotista puhuttavan.”¹⁶⁹

Lottavanhimmaisena rintamalla olevan Marian kuvaus vapaudenristin saajasta kuvaa sitä ristiriitaa, jossa lotat joutuivat sota-aikana elämään. Lotista huhuttiin jonkin verran esimerkiksi sitä, miten he rintamalla ollessaan harrastivat irtosuhteita ja sortuivat moraalittomuuksiin. Toki tällaisiakin lottia todellisuudessa oli, mutta monesti huhut olivat myös täysin perättömiä. Se, että lottakin sai vapaudenristin, oli osoitus siitä, että hän naisena ylsi miehen kanssa edes jollain tavalla samalle tasolle. Samalla vapaudenristin antamisella on luultavasti myös haluttu korostaa sitä, millainen on esimerkillinen lotta ja näin pyrkiä kitkemään moraalittomuutta lottien keskuudessa. Neljännen luokan vapaudenristin saattoi armeijassa saada vain kompanianpäälliköstä pataljoonan, rykmentin tai vastaavan komentajaksi sodan myötä kohonnut ansioitunut rintamaupseeri¹⁷⁰. Monet lotat kokivat erimielisyyksistä huolimatta rintamakokemuksen

¹⁶⁷ Helena Olaville 15.12.1942.

¹⁶⁸ Hintikka & Höpölä, 139.

¹⁶⁹ Maria Irja Eerolalle 27.2.1943. SAK 490, Kper.

¹⁷⁰ Palokangas 1995, 298.

syvästi yhdistävänä ja merkityksellisenä tehtävänä, jota muut kotirintaman naiset eivät kyenneet ymmärtämään. Tämä selittäisi osin myös sitä, miksi nimenomaan lotat ovat olleet aktiivisimpia muistelevaan sotaan. Komennukselta kotiuttaminen kotirintamalle saattoi aiheuttaa monessa ristiriitaisia tunteita ilosta aina elämän merkityksettömyyteen asti.

”Varmasti uskot kun joudut itsekin lähtemään, miten ikävää se todellakin oli, kun lähdön hetki koitti. Sitten vasta, kun sen kaiken oli jättänyt taakseen, huomasi miten ihmeen läheistä kaikki oli. Kuten kirjoitit on kotielämä mukavaa toisella tavalla. Ensin minusta tuntui kuin rikokselta elää niin mukavasti kuin siviilissä eletään, mutta kyllä siihenkin näyttää taas tottuvan.”¹⁷¹

Heikkinen on tutkimuksessaan huomannut, miten rintamalla olo näyttäytyi lotille sodan aiheuttamien rajoitusten puitteissa turvallisena, kodinomaisena elämänä, siellä olleet naiset sisarina ja sotilaat poikina ja isinä. Naiset suorittivat rintamalla kodinomaisia töitä, kuten muonitusta ja kanttiinissa työskentelyä.¹⁷² Kodin tunteen tärkeyttä ihmisille kuvaa hyvin maatalossa työskentelevän Annelin kirjeen ote:

”Ja mikäs olisikaan sen hauskeempaa kuin pysyä kotona, sillä onhan koti kuin pyhäkkö suuren maailman keskellä.”¹⁷³

Heli Teittinen on puolestaan osoittanut, että komennuksella olleet lotat myös kokivat komennuksensa velvollisuudeksi sitä enempää kyseenalaistamatta. Lotat tunsivat kaipuuta lottatehtäviin ja oli niitäkin, jotka eivät olisi halunneet pois komennukselta. Usean komennusvuoden aikana syntyi syviä ystävyysuhteita ja lottasisarista eroaminen veti mielen haikeaksi. Varsinkin, jos komennukselta oli joutunut lähtemään vastoin tahtoaan esimerkiksi kotitilan töihin, jäljelle saattoi jäädä tyhjyyden tunne.¹⁷⁴ Tätä tyhjyyden ja merkityksettömyyden kokemusta kuvailevat kirjeissään sekä Ritva että Eila.

”Muuten, omalta osaltani olen päässyt jo hyvään tasapainoon. Olen huomannut, että työ täällä kotirintamallakin on tärkeitä. Totta kyllä, että joskus olen ollut hyvinkin ilkeä ja katkera, etten saanut jatkaa työtäni siellä loppuun saakka. Eräänä aamuna satuin kuulemaan aamuhartaudessa juuri käsiteltävän tuota asiaa. Siellä tuomittiin sellaiset ihmiset, jotka eivät milloinkaan ole tyytyväisiä. Häpesin, sillä minulla ei ole syytä

¹⁷¹ Ritva Irja Eerolalle 25.2.1942. SAK 490, Kper.

¹⁷² Heikkinen 2012, 41.

¹⁷³ Anneli Olaville 9.8.1942.

¹⁷⁴ Teittinen 2012, 207–208.

tyytymättömyyteen laisinkaan. Jos mahdollista, olen minäkin valmis taas keväällä lähtemään, mutta jos kotini velvoittaa, palvelen isänmaatamme täällä.”¹⁷⁵

”Täällä kotona on niin hiljaista, että menee päiviä kun ei näe vieraita ollenkaan, mutta en minä sentään yksinäiseksi ole itseäni tuntenut kuin yhden kerran ja se oli silloin kun sain teidän tyttöjen kirjeet, ne kun tulivat kaikki yhtä aikaa sinun, Ritvan ja niiltä siellä holvissa. Silloin ajattelin, että olisi sittenkin pitänyt jäädä. Täällä on parhailaan rukiinniitto menossa niin että työtä on kamalasti.”¹⁷⁶

Otteista kuvastuu kokemus rintamasta kotina, isänmaallisena velvollisuutena ja lottatovereista sisarina. Varsinkin rintamalta kesken sodan kotiutettuina lotat saattoivat tuntea ulkopuolisuutta ja merkityksettömyyttä. Ritva kirjoittaakin vähitellen huomanneensa, että myös kotirintaman työ on tärkeää. Kaarlo Sulamaa on todennut Lotta Svärd -järjestön uskonnollisia ulottuvuuksia käsittelevässä tutkimuksessaan, että järjestö muokkasi naisen minuutta tai jopa korvasi sen. Puhuttiin lottasielusta ja lottana oloon katsottiin tarvittavan koko elämä. Lottien minuuksia korvattiin kansallisella Suomi-neidon minällä ja naisista tuli isänmaan palvelijoita.¹⁷⁷ Tämä korostuu etenkin Ritvan kirjoituksessa, jossa hän sanoo, että palvelee isänmaata kotirintamalla, ellei hän pääse keväällä komennukselle. Eilan otteesta puolestaan välittyy ennemminkin tunne ulkopuolisuudesta, yksinäisyydestä ja osattomuudesta, kun hän ei ole lottasisartensa kanssa palveluksessa rintamalla. Vaikka Ritvakin korostaa kirjeessään, että aamuhartaudessa tuomittiin tyytymättömät ihmiset, hänen kokemuksensa tyytymättömyydestä ja merkityksettömyydestä vain korostuvat myöhemmin syksyllä kirjoitetuissa kirjeissä.

”Tunsin itseni niin mitättömäksi, kun luin kirjeesi ja sain kuulla, että miten olette vaaroille alttiina siellä. Me sen kuin elämme rauhanajan tyyliin. Nukumme ja syömmme normaalisti. Kyllä on onnellista kun saa olla luomassa uutta suurta Suomea.”¹⁷⁸

”Ihminenhan ei milloinkaan ole tyytyväinen, mutta joka tapauksessa olin tyytyväisempi siihen puutteelliseen karuun oloon kuin nyt viettämäni siviilielämään. Vaikka minulla ei suinkaan pitäisi nytkään olla valittamisen syytä.”¹⁷⁹

Ritvan on vaikeaa suhteuttaa rintamaidentiteettiään kotirintaman identiteettiin. Erkki Pehkonen onkin havainnut väitöskirjassaan, että kirjeiden kirjoittaminen mahdollisti

¹⁷⁵ Ritva Irja Eerolalle 13.3.1942. SAK 490, Kper.

¹⁷⁶ Eila Irja Eerolalle 10.8.1942. SAK 490, Kper.

¹⁷⁷ Sulamaa 2009, 129.

¹⁷⁸ Ritva Irja Eerolalle 27.8.1942. SAK 490, Kper.

¹⁷⁹ Ritva Irja Eerolalle 25.10.1942. SAK 490, Kper.

yksilöllisyyden kokemuksen tilanteessa, jossa yksilön merkitys, tahto ja olemus alistettiin isänmaan etua palvelevan sotilaskollektiivin osaksi.¹⁸⁰ Voi siis ajatella, että Ritva tuntee mitättömyyttä nimenomaan siksi, että hänen pitäisi löytää Suomi-neitominuudestaan jälleen yksilöllisyytensä. Ei kuitenkaan pidä ymmärtää, että merkityksettömyyden tunne olisi ollut ominainen kaikille kotiutetuille lotille, mutta tunne on kirjeaineiston lottien keskuudessa selvästi yleinen. Ritvan kuvaus siitä, miten hän tunsu itsensä mitättömäksi, kun muut olivat vaaroille alttiina, viittaa lisäksi kokemukseen miessotilaiden marttyyrikuolemasta. Marttyyrikuvastossa veriuhri legitimoit syntävän kansakunnan. Juuri sotilas oli nationalismiin tärkeimpiä sankarihahmoja, jonka todellisen tai kuvitellun kuoleman varaan rakennettiin myyttiä kansakunnan puolesta annetuista uhreista. Sodassa valtio vaatii kansalaisilta uhrauksia ja väkivaltaa, joista erityisesti väkivallan kokemukselle on annettava muu rakentava merkitys kuin pelkkä väkivalta itsessään. Uhriuden merkitys varmisti sen, että kansalaiset olivat valmiita jatkamaan sotaponnisteluja ja sitoutumaan yhteiseen taisteluun.¹⁸¹

Ritva mainitseekin, että on onnellista, jos saa olla rakentamassa uutta, suurta Suomea. Vaikka uhrikuolemasta on usein puhuttu vain miessotilaan näkökulmasta, myös lottana nainen ajatteli kuolevansa isänmaan puolesta. Kun itsensä altisti vaaroille, saattoi tuntea olevansa merkityksellinen, kuten Ritva kirjoittaa. Siinä missä rintamaidentiteetti perustui isänmaan puolesta uhriutumiseen, oli kotirintaman ”turvallisissa” oloissa kuoleminen vain tavallinen, merkityksetön kuolema. Näin ajateltuna kotiutetusta lotasta saattoi tuntua hyvin merkityksettömältä tehdä tavallisia kotitöitä kotirintamalla, kun hän olisi kerran rintamaelämän koettuaan voinut olla palvelemaan isänmaata rintamalla. Vaikka sankaruutta ei rinnastettu sota-aikana naissukupuoleen, lotat saattoivat silti tuntea olevansa sellaisia. Tämä on kokemus, jota muut kotirintaman naiset tuskin pystyivät samassa mittakaavassa ymmärtämään tai edes kaipaamaan. Kotirintamallakin saattoi tuntea tekevänsä työtä isänmaan puolesta, mutta erilaisessa merkityksessä.

4. Sota politiikan välineenä

Kun näytti siltä, että Suomi saattaa joutua sotaan, valtio joutui tilanteeseen, jossa sen täytyi perustella kansalaisilleen sodan välttämättömyys. Sodan perustelu oli tärkeää muun muassa siksi, että kansalaisten oli saatava jokin merkitys sekä sotilas- että siviiliuhreille, sodan aiheuttaman pula-ajan niukkuudelle, tanssien ja monien huvitusten kieltämiselle,

¹⁸⁰ Pehkonen 2013, 277.

¹⁸¹ Kivimäki 2019, 277–284.

evakuoiduille ihmisille ja kotirintaman muuttuneille työ- ja väestöasetelmille. Uusien ja kurjiltakin tuntuvien olosuhteiden merkityksellisyyden perustelu oli tärkeää paitsi valtion politiikan ja ihmisten mielialojen vakauttamisen, myös kansalaisten taistelutahdon ylläpitämisen ja sotaväsymyksen selättämisen vuoksi. Sekä talvisota että jatkosota saivat tässä suhteessa erilaisia merkityksiä, joita valtion propaganda hyödynsi.

Toinen maailmansota jakautui Suomen osalta kolmeen sotaan, vuosien 1939–1940 talvisotaan, vuosien 1941–1944 jatkosotaan ja vuoden 1944 syksystä vuoden 1945 kevääseen kestäneeseen Lapin sotaan. Siinä missä talvisodassa Suomi oli pitkälti yksin ja melko puutteellisesti varustettuna Neuvostoliittoa vastaan, jatkosodassa se sai liittolaisekseen Hitlerin Saksan, joka takasi Suomelle sotilaallisesti ja poliittisesti paremman aseman. Samasta, mahtavasta liittolaisesta tuli kuitenkin Suomen ja Neuvostoliiton rauhansopimuksen myötä 1944 Suomen vihollinen, joka täytyi sopimuksen mukaisesti riisua aseista Lapin sodassa. Elokuisessa, vuoden 1939 Molotov-Ribbentrop-sopimuksen salaisessa lisäpöytäkirjassa Suomi oli määritelty Neuvostoliiton etupiiriin, johon perustuen Neuvostoliitto esittikin samana syksynä aluevaatimuksia Suomen itäraajasta. Kun Suomen hallitus kieltäytyi, Neuvostoliitto lavasti Mainilan laukaukset ja aloitti talvisodan 30.11.1939.¹⁸²

Talvisota oli Jouni Tillin mukaan sodan oikeutuksen näkökulmasta helppo tapahtuma, sillä siinä niin sanottu Daavid vastaan Goljat -asetelma tuli luonnostaan. Sota sai heti uskonnollisia piirteitä, kuten jääkärieverstiluutnantti Hannes Anttila joulukuun alussa 1939 saarnasi: Daavidin ja Goljatin kamppailuun verrattavia taisteluja oli käyty maailmassa Raamatun tapahtumien jälkeenkin.¹⁸³ Koska Suomi oli vielä 1930- ja 1940-luvuilla suhteellisen uskonnollinen kansa, sodan uskonnollista painotusta oli kannattavaa soveltaa myös propagandaan. Julman Goljatin eli Neuvostoliiton hyökkäyksen kohteeksi joutunut viaton Suomi-Daavid taisteli yksin ylivoimaista vihollista vastaan omien oikeuksiensa puolesta. Asetelma vetosi myös kansalaisten tunteisiin.

Talvisotaan suhteutettuna tutkielmassa käsiteltävä jatkosodan ajanjakso sai sen sijaan erilaisia piirteitä. Neuvostoliitto oli Moskovan rauhansopimuksessa saanut Suomelta alueluovutuksina suuren maakaistaleen Laatokan pohjoispuolelta ja koko Karjalankannaksen. Hanko annettiin Neuvostoliitolle vuokralle 30 vuodeksi

¹⁸² Tilli 2014, 33.

¹⁸³ Tilli 2014, 35.

sotilastukikohtaa varten ja lisäksi sille annettiin saaria Suomenlahdelta, alueita Sallasta ja Kalastajasaarento Barentsinmereltä. Rauhaa pidettiin Suomessa häpeällisenä, mikä herätti Venäjänpelkoon sekoittunutta vihan ja kostonhalun terästämää revanssimielialaa. Suomen täytyi löytää ulkopoliittinen tuki, ettei se kokisi Baltian maiden kohtaloa – ja tämän tuen se löysi Hitlerin Saksasta.¹⁸⁴

Kesäkuussa 1941 Suomen armeija oli hyökkäysvalmiudessa yhdessä Lapissa olevien saksalaisjoukkojen kanssa ja Saksa aloitti hyökkäykset Puolan Neuvostoliiton hallitsemilla alueilla aamuyöllä 22. kesäkuuta. Kun Neuvostoliitto vastasi Leningradin pommituksiin pommittamalla Suomen alueita 25. kesäkuuta, Suomen virallinen propaganda sai Neuvostoliiton pommitusten perusteilla julistaa Suomen joutuneen jälleen hyökkäyksen kohteeksi. Tilli on tehnyt osuvan huomion siitä, että jatkosota ristittiin niin julkisessa kuin kirkollisessa retoriikassa Suomen ristiretkeksi pakanuutta ja barbariaa vastaan. Myös marsalkka C. G. E. Mannerheim kutsui vuoden 1941 kesäkuun lopulla ja heinäkuun alkupuolella antamissaan päiväkäskyissä suomalaiset ristiretkelle pyhään sotaan.¹⁸⁵

Ristiretkiretoriikan osuvuudesta puhuttaessa on otettava huomioon, että Suomi oli jatkosodan aikana hyvin uusi valtio. Sen kansakunnan olemassaolon aikajanelle ei mahtunut montaa sotaa tai itsenäisyystaistelua, ei perinteikkaita kuninkaallisia tai oman valtion nimissä toteutettuja ristiretkiä. Heti Suomen itsenäistymisen jälkeen kansankunnan historiaa tahrasi sisällissota, jossa kansakunta jakautui kahtia. Sisällissotaa ei ollut voitu piilottaa uljaiden sonettien tai valloitustaisteluiden varjoihin, sillä sen kansallinen muistijälki oli niin tuore. Talvisodan henki eli niin sanottu kansallinen yksimielisyys yhteisestä sodasta ja jatkosodan ristiretki- ja revanssiretoriikka olivat kuin laastareita sisällissodan muistitrauman päälle. Samalla näillä itsenäisyysodilla rakennettiin uuden Suomen kansallista historiaa. Talvi- ja jatkosodalle on esitetty vuosikymmenien kuluessa useita erilaisia syitä ja tulkintoja, mutta keskityn omassa tutkimuksessani nimenomaan siihen retoriikkaan, mikä nousee esiin naisten 1940-luvulla kirjoittamista kirjeistä. Tämän retoriikan voi yhtäältä nähdä osin kuvastavan ajan suomalaiselle yhteiskunnalle ominaista retoriikkaa sodankäynnin motiiveista ja sodan oikeutuksesta, sillä kirjeiden retoriikasta löytyy monia yhteneväisyyksiä sille, miten valtio julkisesti oikeutti Suomen sodankäynnin.

¹⁸⁴ Tilli 2014, 35.

¹⁸⁵ Tilli 2014, 39–40.

4.1 ”Kerran on Suomen kansan osaksi annettu tällainen tehtävä” – sota pyhänä tehtävänä

Jatkosodan retoriikalle ominaista oli näkemys, että alkava sota yhdessä Saksan kanssa tulisi olemaan viimeinen taistelu Suomen kansallisen ylösnousemuksen edellä. Jo 1800-luvun lopulla Suomen lehdistöstä ilmeni, että kansan yhtenäisyyden ja ristiriitojen hävittämisen takasi yhteinen usko ajatukseen ihanteellisesta isänmaasta, joka kohottautui tavallisen arkipäiväisyyden yläpuolelle. Isänmaa oli taivaasta lähtöisin oleva puhdas ja pyhä voima, joka vaikutti sydämen sisällä. Kiinnittämällä huomiota isänmaan ylimaalliseen korvaamattomuuteen pyrittiin yhdessä turvaamaan sen olemassaolo menettämisen uhatessa. Suomen kansa näyttäytyi yhteisen valkean lipun ympärillä moraalisesti puhtaana ja isänmaa oli kuin kärsivä ja puhdas Jeesus-vapahtaja.¹⁸⁶ Juha Alan osin lennokaskin huomio 1800-luvun lopun sortovuosista pätee retoriikaltaan myös jatkosodan eetokseen. Vaikka valtion toimintamahdollisuudet olisivat rajatut esimerkiksi sodan seurauksena, on fyysisen pakon käyttämistä tehokkaampaa keskittyä vetoamaan yleisön moraaliarvoihin ja uskonnollisiin käsityksiin¹⁸⁷. Kirjeaineiston naisista lähes kaikki näkevät sodan jonkinlaisena Suomen kansalle annettuna pyhänä tehtävänä, jonka jälkeen koittaisi uusi ja parempi rauhan aika.

*”Ehkä kerran tulee rauha ja vapaus. Koska kerran Suomen kansan osaksi on annettu tällainen tehtävä, kai sen suoritukseen annetaan myös voimia ja kärsivällisyyttä. Ja että rauha mikä tulee palkitsee räsitusten vaivat. Voi Olavi parhaiten. Odotetaan yhdessä vapauden tuloa.”*¹⁸⁸

Helenan kirjoituksessa korostuu näkemys Suomen kansalle yhteiseksi ylhäältä annetusta tehtävästä, jonka jälkeinen rauha palkitsee ja jopa parantaa kansalaisten haavat. Kesäsodan odottaminen ja sodan pitkittyminen aiheuttivat sotaväsymystä jo talvella 1942¹⁸⁹ ja ankeassa tilanteessa oli olennaista, että sodan aiheuttamalle kärsimykselle haettiin parantavaa merkitystä, eli parantavaa tarinaa. Yhteisen odotuksen ja rauhanajan palkkion korostus loi uskoa tulevaisuuteen masentavassa tilanteessa. Hannele Lamminpää on sota-ajan kirjeiden selviytymisulottuvuuksia käsittelevässä pro gradussaan havainnut, että varsinkin rintamalla uskonnon antama turva oli sotilaille tärkeä mentaalinen selviytymiskeino ja isänmaallisuus näyttäytyi hänen tutkimissaan

¹⁸⁶ Ala 1999, 159–161.

¹⁸⁷ Tilli 2014, 31.

¹⁸⁸ Helena Olaville 11.12.1942.

¹⁸⁹ Metsberg 2012, 103.

kirjeissä ennen kaikkea velvollisuutena osallistua sotaponnistuksiin¹⁹⁰. Myös tutkimieni naisten kirjeissä isänmaallisuus näyttäytyy velvollisuutena osallistua sotaponnisteluihin, mutta sen ytimeen kiteytyy myös syvällisempi käsitys sodasta pyhänä tehtävänä. Lisäksi tuo pyhä tehtävä ymmärrettiin selviytymisen keinona, parantavana tarinana. Monesti kirjeiden naiset, jotka eivät olleet lottia, näkivät nimenomaan sotilaat isänmaan vartijoina ja pyhän tehtävän toteuttajina:

*”Voi mikä oiskaan sen haus Kempaa kuin se että sota loppuus ja te jotka jourutte olemaan siellä Isänmaan vartijoina pääsisitte pois jokainen omiin tehtäviinsä. Ei sitä siis täälläkään voi nauttia elämästään kyllä sitä aina muista joka hetki teidät siellä rintamalla.”*¹⁹¹

Tuulan otteessa isänmaallisuus näyttäytyy nimenomaan velvollisuutena, sotilaiden rintamalle joutumisena. Kirjoittaja pyrkii myös tukemaan rintamalla olevaa vastaanottajaa tunteella siitä, että kotirintamallakaan ei voi nauttia elämästä, kun pojat ovat rintamalla. Tällä tavoin rakennetaan merkitystä siitä, että sotilaita rintamalla ei ole unohdettu, vaikka sota on pitkittynyt.

Jatkosodan aikaisen piispan, Juho Mannermaan, Oulun hiippakunnan pappeinkokoukselle laatimassa selvityksessä jatkosota oli pyhä sota sen vuoksi, että Suomen sota ei ollut valloitusotaa, kostonotaa tai kauppasotaa, vaan sotaa korkeimman ja pyhimmän puolesta. Suomen sota oli Jumalan sota, josta kieltäytyminen oli suorastaan hengellinen itsemurha.¹⁹² Erityisesti moni kirjeiden lotista näki sodan vahvan uskonnollisen lottakasvatuksen saaneina nimenomaan Jumalan tehtävänä. Myös sodasta selviytyminen vaati uskoa ja luottamusta Jumalaan. Ritva, joka oli lotista kirjeidensä perusteella uskonnollisin, korostaa tätä ajattelutapaa kirjeessään:

*”--Samoin kävi vanhemman veljeni, Viljon, hän oli matkalla kotiin, kun piti kääntyä takaisin. Kävi lävitse tuon ”kiirastulen” ja elää kumminkin. Ehkä rukouksemme on kuultu. Ajattele, nuorin veljeni Paavo on juuri näinä päivinä muutettu myöskin Syvärille. Hänen suhteensa olen melko rauhallinen, sillä hän uskoo rukouksen voimaan.”*¹⁹³

¹⁹⁰ Lamminpää 2014, 47–48.

¹⁹¹ Tuula Olaville 14.2.1943.

¹⁹² Tilli 2014, 101–102.

¹⁹³ Ritva Irja Eerolalle 24.5.1942. SAK 490, Kper.

Luterilaisen kiirastuliopin mukaan pelastuneen ihmisen sielu puhdistuu kuoleman jälkeen synneistä kiirastulessa ennen taivaaseen pääsyä¹⁹⁴. Ritvan näkemys rintamasta kiirastulena puoltaa myös näkemystä sodasta kansakunnan pyhänä tehtävänä, jonka jälkeen niin isänmaa kuin sen kansalaisetkin ovat puhdistuneet. Sota oli kuin eräänlaista lopunaikaa, jossa koko isänmaa kävi kuoleman porteilla. Jos uskoo rukouksen voimaan ja Jumalaan, on pelastuksen suhteen turvassa, kuten Ritva kirjoituksessaan antaa ymmärtää. Maailmanhistoriallisen tehtävän lisäksi Suomella oli kuitenkin erityisesti pappien retoriikassa myös toinen kansallinen tehtävä, Suur-Suomen luominen. Suur-Suomi -ajatus oli myös Suomen sodan päämäärien taustalla ja sitä ihannoitiin vielä vuonna 1943, vaikka sensuuri kielsi jo 1941 toistaiseksi julkaisemasta uutisia, joissa suunnitellaan yksityiskohtaisesti Itä-Karjalan alueiden hallintoa. Virallisessa propagandassa Suomen rajat tuli siirtää ”kolmen kannaksen linjalle” eli Vienanmeri-Ääninen-Laatokka -linjalle, mikä ratkaisisi Suomen idänkysymyksen. Suur-Suomi oli Jumalan lahja valitulle kansalleen, mutta Suur-Suomen tuli kuitenkin olla tiukasti poliittis-moraalisten ihanteiden mukainen, muuten Suomi menettäisi perikadon mukana pelastamansa ”bolsevikkien raiskaaman Karjalan”.¹⁹⁵ Erityisesti Ritva pitää suuren Suomen luomista kansallisena kunniatehtävänä, johon myös naiset saivat osallistua.

*”-- Kyllä on onnellista kun saa olla luomassa uutta suurta Suomea.”*¹⁹⁶

Suur-Suomen rakentaminen on Ritvalle ennen muuta kunnallinen ja merkityksellinen pyhä tehtävä. Lottien saamaan nationalistiseen henkiseen oppiin kiteytyi ajatus siitä, että kansakunnat ja yksilöt olivat maailmassa täyttämässä Jumalan heille määräämää tehtävää. Lotta Svärd -järjestö toimi uskonnon, kodin ja isänmaan arvojen hyväksi, joista nimenomaan uskonto antoi ”oikean” hengen ja pohjan elämälle.¹⁹⁷ Lottien uskonnollinen ja nationalistinen kasvatus ja joidenkin lottien kotona saama uskonnollinen kasvatus selittävät sen, miksi juuri kirjeiden lotat näkivät sodan erityisen uskonnollisena tehtävänä. Aina kirjeiden muut naiset eivät kuitenkaan edes ymmärtäneet sodan syitä, tai vähintään kyseenalaistivat sodan, kuten Helena kirjoittaa:

*”Näyttää maailma niin syksyiselle ja synkälle. Kesä kaunein on siirtynyt muistojen joukkoon. Kaksi vuotta vain yhteen mittaan sotaa ja verta. Ja kuinka kauan vielä kestänee? Ei kukaan tiedä mitä varten taistelua on ja miksi taistellaan?”*¹⁹⁸

¹⁹⁴ Luterilainen.net. Kiirastuli. <<http://www.luterilainen.net/kiirastuli/>> [sivu luettu 25.4.2020]

¹⁹⁵ Tilli 2014, 180–195.

¹⁹⁶ Ritva Irja Eerolalle 27.8.1942. SAK 490, Kper.

¹⁹⁷ Sulamaa 2009, 73–76.

¹⁹⁸ Helena Olaville 28.6.1943.

Pyhän sodan parantavasta merkityksestä huolimatta joskus elämä tuntui niin masentavalta, että jopa parhaillaan elettyvää kesää saattoi verrata syksyyn. Helenan kuvaus on inhimillinen näkemys siitä, että kotirintaman nainen oli myös neuvoton ja onneton sodan edessä. Sotaa ja sen tuottamien menetyksien syitä ei ymmärretty, eikä tavalliselle kansalaiselle ollut lainkaan selvää, milloin sota loppuisi. Otteessa näkyy myös odotus siitä, että välirauhan jälkeen käytävän sodan piti olla nopeasti ohi. Yhtäkkiä uusi sota olikin kestänyt jo kaksi vuotta ja isänmaan puolesta annetut uhrin saattoivat tuntua turhilta ja merkityksettömiltä. Oli sodan merkitys kuinka ylevä tahansa, se ei poistanut sitä tosiasiaa, että kotirintaman nainen paitsi tunsikin, näki ja koki sodan julmuudet, hän myös kyseenalaisti sodan oikeutuksen.

4.2 ”Antaako rakas Isämme meille koskaan rauhaa” — sota koettelemuksena

Pyhän tehtävän rinnalla suosituimpana sodan syynä naisten kirjeissä näyttäytyi käsitys sodasta rangaistuksena. Rangaistuksen oli Suomen kansalle langettanut korkeampi voima, jonka jälkeen koittaisi uusi ja parempi tulevaisuus. Kokoomuksen kansanedustajana vuosina 1917–1927 toiminut teologian tohtori Erkki Kaila saarnasi Turun hiippakunnan pappeinkokouksessa 1941, että Jumala käytti vitsauksia ihmisten kuritukseksi. Kun kuritus oli tehnyt tehtävänsä, ihmiset saivat havaita Jumalan kasvatuksen suuren tarkoituksen. Suomalaisten tulisi siis suhtautua sotaan kärsimyksenä, mutta myös siunauksena, josta tulisi versomaan uusi huomen. Sodan jälkeen Suomea puolestaan odottivat suuret tehtävät, joihin ainoastaan sankarillinen ja uhrivalmis sukupolvi tulisi olemaan tarpeeksi hyvä.¹⁹⁹ Myös sota-ajan lehdissä korostettiin sitä, miten koettelemukset vahvistivat kansaa. Esimerkiksi Suomen Kuvalehti julkaisi vuonna 1944 henkilöjutun miehensä sodassa menettäneestä Saimi Havasista, joka oli kaiken kokemansa myötä ”koettelemusten kirkastama”.²⁰⁰ Kirjeiden naisista Ritva on sotakokemuksiaan muistellessa vakuuttunut siitä, että ihmisten pahuus ansaitsee Jumalalta arvoisensa rangaistuksen:

”Muistan millainen tunne oli kun seisoi sillä autiolla lavalla sysimustassa yössä, seuraten tuota valtavaa murhenäytelmää. Tunsin aivan hyytävää kylmyyttä ja hätää. Ajattelin,

¹⁹⁹ Tilli 2014, 49–54.

²⁰⁰ Jokela 1995, 439–441.

olemmeko me ihmiset todellakin niin pahoja olleet, että rangaistus pitää olla tuollainen? Siihen ei suinkaan voinut kieltävästi vastata.”²⁰¹

Myös Ritva on kyseenalaistanut rangaistuksen oikeutusta, mutta on silti vakuuttunut siitä, että suomalaiset ovat olleet niin pahoja ja syntisiä, että rangaistus on sen veroinen. Sitä ei hänen mukaansa voinut kyseenalaistaa. Pyhä sota -tulkinnan tavoin myös rangaistus tarjosi julmuudessaan joillekin kirjeiden naisille parantavan merkityksen, jolla oli selviytymisen ulottuvuus. Kun sota ajateltiin ylhäältä annettuna rangaistuksena, voitiin perustella se, miksi sotaa käytiin vieläkin. Yksi syy näkemykseen suomalaisille langetetusta rangaistuksesta oli Jouni Tillin mukaan yhteiskunnan moraalittomuus. Ajan suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsi näkemys siitä, että jos tytöt ja naiset saastuttivat itsensä avioliiton ulkopuolisilla suhteilla, Herran viha leimahti ja oli vaarassa tuhota sekä kansan että sen valtaaman pyhän maan.²⁰²

”Mielestäni ei ihmismielet ole lainkaan jouluvireessä. Pahuus rehoittaa entistä hurjempana. Antaako rakas Isämme meille koskaan rauhaa? Emme ainakaan sitä ansaitse, ellei sitä meille armosta anneta. Tunnen ainakin omalta kohdalta suuren huonouteni, hirveät rikkomukseni, pahat ajatukseni j.n.e.”²⁰³

Kuten on aiemmin todettu, sodan kurjuus kiteytyi joulun aikaan, kun sotilaat eivät tulleetkaan kotiin ja sota jatkui. Tämän on todennut pro gradussaan myös Kimmo Metsberg²⁰⁴. Ihmisten mielialojen laskun huomioi myös VTL. Ritvan kuvauksen mukaisesti rauha oli saavutettavissa ennen kaikkea Jumalan armosta, ei pelkillä suomalaisten omilla sotaponnisteluilla. Kun Jumala katsoi, että suomalaiset olivat tarpeeksi puhtaita, he saivat myös rauhan ja sota päättyi. Ritvan uskonnollista näkemystä sodasta Jumalan rangaistuksena ei kuitenkaan tule nähdä yleistävänä näkemyksenä, sillä muut kirjeiden naiset eivät olleet yhtä vahvasti uskonnollisia kuin Ritva. On otettava huomioon, että myöskään kaikki lotat eivät olleet yhtä uskonnollisia. Uskonnolla oli silti merkittävä rooli sota-ajan suomalaisessa yhteiskunnassa. Kirjeiden naisista Helena ei korosta erityisemmin Jumalan, vaan ihmisten roolia sodan rangaistuksenomaisessa luonteessa:

”On kuin koko luontokin surisi tätä murheista aikaa. Vain sataa vettä metsän puut seistä töröttävät alastomina ja märkinä, kuin joskus marraskuussa, kaikki on vähemmän juhlan

²⁰¹ Ritva Irja Eerolalle 21.4.1942. SAK 490, Kper.

²⁰² Tilli 2014, 235.

²⁰³ Ritva Irja Eerolalle 13.12.1942. SAK 490, Kper.

²⁰⁴ Metsberg 2012, 102.

tuntuista, vain luja usko ja luottamus tulevaisuuteen, että kerran on jälleen vapaa Suomi, kumpi sitten me ihmiset osaisimme elää niin, ettei meitä jälleen kohta tarvitsisi sodalla ja verellä rankaista.”²⁰⁵

Ilari Taskinen on havainnut tutkiessaan kolmen sotilaan kerronnallisia selviytymistapoja, että vaikeuksien keskellä tulevaisuuteen suuntauduttiin romanttisen kuvauksen avulla. Elämässä kohdatut vaikeudet saivat merkityksen, kun ne sidottiin onnelliseen huomiseen. Lisäksi romanttisella kertomuksella pyrittiin rakentamaan eräänlaista ”symbolista kuolemattomuutta” eli yhtenäisyyttä, joka lupasi yksilön selviytyvän koetuista vaikeuksista.²⁰⁶ Helenan kuvauksessa nykyhetki on niin synkkä ja epämiellyttävä, että ajatukset suuntautuvat onnelliseen tulevaisuuteen. Tämä on lähes kaikille sota-ajan kirjeidelle tyypillistä. Myös tulevaisuuskuvien rakentamisen voi nähdä toimivan parantavana tarinana. Tulevaisuuden lisäksi muisteltiin kuitenkin myös onnellista menneisyyttä ja siihen liittyviä muistoja, jotka toimivat tulevaisuuden unelmien tavoin pakokeinoina nykyhetkestä. Helenan tapauksessa tulevaisuuteen pakenemiseen vaikuttaa myös rangaistuksen kestättömyys: ihmiset ovat todella olleet niin pahoja, että luontokin suree. Kaikki naiset eivät kuitenkaan kyenneet ajattelemaan sotaa ylevästi pyhänä tehtävänä tai ihmisten ansaitsemana rangaistuksena. Esimerkiksi Liisa tunsii olevansa niin surun täyttämä, että siitä oli tullut osa hänen identiteettiään.

”Lähden huomenna lomalle, mutta sekään ei millään tavoin enää tunnu yhtä hausalle kuin vielä pari päivää sitten. -- Mitä oikeastaan tekisin kotona, kun olen aivan synkkämielinen. Ei minusta ole iloa kenellekään vaan aina mihin menen tuotan sekavuutta ja surua toisille. Sellainen olen surun lapsi.”²⁰⁷

Kaisa-Maria Peltokorpi on lottien selviytymistä tutkiessaan todennut, ettei lottia motivoivilla sisäisillä tekijöillä, näistä vahvimpana kristillis-isänmaallisella lottaideologialla, ollut itse sotatilanteessa selviytymiselle kovin suurta merkitystä. Uskonnollisuus kylläkin saattoi vahvistua sotaoloissa, etenkin niiden kohdalla, jotka olivat uskonnollisia jo ennen sotaa. Mitä matalampi koulutus lotalla oli yleissivistyksen ja lottakoulutuksen osalta, sitä suurempi riski hänellä oli haavoittua fyysisesti ja psyykkisesti.²⁰⁸ Kaikki lotat eivät välttämättä kokeneet uskontoa merkittävänä selviytymisen keinona, mutta kirjeissä uskonnon rooli selviytymiskeinona kylläkin korostuu vahvasti. Vaikka lottien kokemusta ei tule käsittää yleistävänä kuvauksena koko

²⁰⁵ Helena Olaville 25.12.1942.

²⁰⁶ Taskinen 2012, 34.

²⁰⁷ Liisa Einolle 21.11.1943. SAK 466, Kper.

²⁰⁸ Peltokorpi 2011, 310–311.

naispopulaation kokemuksesta, on Peltokorven havainnossa olennaisia elementtejä. Yleisiin selviytymisen keinoihin, kuten ajatukseen pyhään sotaan ja rangaistuksesta, tukeutumiseen vaikuttivat ennen kaikkea naisen tausta ja aiemmat elämäkokemukset. Liisa kertoo kirjeissään olevansa yksinäinen ja onneton, etsii elämälleen tarkoitusta ja lisäksi hän on tullut jätetyksi. Edes omasta työstä saatu varallisuus ja jonkinlainen vapaus eivät auta parantamaan hänen uskoaan tulevaisuuteen. Onkin olennaista huomioda, että kaikki naiset eivät ostaneet näkemystä sodasta pyhänä tehtävänä tai ylhäältä langetettuna rangaistuksena. Toisille sota oli pelkästään vihollisen syytä tai ikävää sattumaa, kun joillekin suru ja masennus jäivät pysyviksi osiksi omaa sisäistä tarinaa. Naisia ei siis koetellut pelkästään sota, vaan aiemmat elämään liittyvät kokemukset saattoivat vahvistaa sodan masentavuuden tunnetta.

4.3 ”Sotakin voi jotain rakentaa, jos hajottaakin” – sota uuden rakentajana

Talvi- ja jatkosota eivät olleet ainoita sotakoettelemuksia, joita itsenäisen Suomen kansa kävi läpi. Suomen vuoden 1918 sisällissodasta, aikalaisretoriikan valkoisten eduksi nimitettynä vapaussodasta, ei ollut kauaa. Sen seurauksena kansa oli jakautunut kahtia ja julkisessa, joskin varsin yksipuolisessa retoriikassa vallitsi näkemys, ettei kommunisteiksi mielletyille punaisille uskaltanut antaa asetta käteen. 1930-luvulla vahvistuneiden sovintopyrkimysten jälkeen olikin jonkin asteinen yllätys, kun puolustusvoimien ylipäälliköksi 30.11.1939 nimitetty marsalkka Mannerheim julisti seuraavan päivän päiväkäskyssään, ettei alkava sota ole mitään muuta kuin ”Vapaussodan jatko- ja loppunäytös”. Talvisodan päätyttyä yksimielisyyspuhe nousi kuitenkin jo aikaisten keskuudessa vahvasti esiin, koska odotusarvona oli ollut erimielisyys. Lisäksi kansakunnan eheytyminen lausuttiin julki talvisodan päivinä ”tammikuun kihlauksessa”, 23.1.1940 työväen ammatillinen keskusjärjestö SAK ja työnantajien keskusliitto STK tunnustivat toisensa neuvotteluosapuolina. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut vielä sitä, että työnantajat olisivat hyväksyneet työehtosopimusten solmimisen – hyväksyntää piti odottaa sotien jälkeiseen aikaan.²⁰⁹

Retoriikka yksimielisyyspuheesta ja kansan eheytymisestä tulee nähdä myös kantavana voimana sodan jälkeiseen aikaan. Sodan jälkeen kansan oli ennen kaikkea eheydyttävä talvi- ja jatkosodasta. Vaikka yksimielisyydellä ja eheytymispuheella on kansallisen

²⁰⁹ Hentilä 2018, 204–208.

eheytyminen ja sisällissodan kahtiajaon ulottuvuus, ihmiset näkivät sodan myös yksilöä itseään kehittävänä ja vahvistavana olotilana. Tämä olotila rinnastuu usein naisten kirjeissä näkemykseen sodasta koettelemuksena ja rangaistuksena, jonka jälkeen yksilö voi kohdata tulevaisuuden vahvempana ja eheämpänä ihmisenä. Naiset eivät puhu suoraan talvisodan yksimielisyydestä tai mainitse sisällissotaa, eikä näiden merkitystä välttämättä osattu edes aina rinnastaa käytävään sotaan. Naisten eheytyminen ja vahvistumisen narratiivissa voidaan kuitenkin nähdä piirteitä yksimielisyyttä ja eheytymistä koskevasta julkisesta keskustelusta. Esimerkiksi uskollinen Ritva käsittelee sodan eheyttävää vaikutusta kirjeessään:

*”Kuinka monelta parilta tämä aika riistää onnellisen alkutaipaleen. Toivottavasti Teille on varattu monta onnellista jaksoa siihen elämään, jota pääsette aloittamaan sodan loputtua. Olette sitten kovien koulujen kautta käyneitä kypsiä ihmisiä, jotka eivät säiky pieniä vastoinikäymiä.”*²¹⁰

Sota riisti monelta nuoruuden ja pakotti tytöt aikuistumaan nopeasti. Nuoruusikä on yksilön psyykkisen ja sosiaalisen kehityksen kannalta ratkaiseva aika, kuten Peltokorpi väitöskirjassaan ilmaisee. Identiteetti ja persoonallisuus vakiintuvat nuoruusiässä, mutta moni hänen haastattelemansa lotta suri nuoruutensa kulumista sotaan.²¹¹ Myös Ritva näkee sodan riistävän monen nuoren parin alkutaipaleen, mutta tätäkin merkityksellisempää vaikuttaa ainakin kirjeen narratiivin perusteella olevan se, että sota valmistaa nuoret tulevaisuuteen ja kasvattaa heidät aikuisiksi. Tämän kaltainen näkemys on ollut myös Suomen jälleenrakennuksen kannalta merkitsevää, sillä kokeilunhaluisiksi ja epätasapainoisiksi mielletyt nuoret eivät ajalle ominaisen käsityksen mukaisesti olisi olleet kypsiä ja valmiita uudelle ja paremmalle isänmaalle. Esimerkiksi Helena osasi kuitenkin nähdä sodan rakentavan vaikutuksen myös toisenlaisessa merkityksessä:

*”--onhan niin monta sotaa jo ollut ja loppunut eiköhän tämäkin viimein lopu. Niin lopu tämä sota, joka on meidätkin tuttaviksi johdattanut. Sotakin voi jotain rakentaa jos hajottaakin.”*²¹²

Sota mahdollisti monelle yksinäiselle naiselle tapaamisia yli rajojen. Naiset esimerkiksi tapasivat kirjeystäviään, tutustuivat sotavankeihin, saksalaissoitilaisiin ja uusin naisystäviinkin. Sota siis rakensi myös suhteita. Kääntöpuolena oli se, että sodan päätyttyä moni suhde jäi sodan ja kirjeenvaihdon aikaiseen maailmaan. Tähän ajatukseen

²¹⁰ Ritva Irja Eerolalle 2.2.1943. SAK 490, Kper.

²¹¹ Peltokorpi 2011, 59.

²¹² Helena Olaville 12.5.1943.

kiteytyy sota-ajan hetkessä elämisen mentaliteetti: merkityksellisintä ei ollut suhteiden pysyvyys, vaan hetkellinen helpotus, sekä ajasta jääneet kauniit muistot.

” -- Jospa hyvinkin jo pian saapuu kevät ja tuo sen meille niin tärkeän hetken: ”Nähdä ensikerran, saada tuntea toistemme läsnäolo.” Kumpi se hetki toisi kyllin onnea ja ihanuutta, että palkitsisi odotuksemme vaivan, ja jättäisi edes kauniin muiston jos muuta ei. Sitä sitten hellien jättäisi vaalimaan.”²¹³

Muistojen merkitys korostuu naisten oman elämän narratiivissa. Ne ovat osa parantavaa sisäistä tarinaa, jota nainen rakentaa suhteessa sotaan ja kirjeen vastaanottajaan. Helenan otteessa merkittävää on se, että siinä missä naiset usein pakenivat ikävää nykytilaa muistoihin, hetkessä elämisen avulla luoduista tapaamisista tai yksittäisistä kokemuksista luotiin parantavia merkityksiä myös tulevaisuuteen. Sota-ajan muistojen ei tarvinnut olla pelkästään ahdistavia ja ikäviä ajatuksia, jotka täytyi pyrkiä unohtamaan, vaan niillä oli aidosti tärkeä merkitys myös tulevaisuuden ihmisen elämän ja minuuden kannalta. Erkkä Pehkonen toteaa väitöskirjassaan, että unenomaisen kerronnan voi narratiivisena resurssina nähdä mahdollisen näkökulmasta, jossa todellisuudentajun rinnalle astuu mahdollisuudentaju. Kertominen ajan ja paikan ylittävässä perspektiivissä oli oman identiteetin tulkintojen vakuuttamisen kannalta merkittävää.²¹⁴ Samassa kirjeessään Helena luo hänelle ja Olaville etäisyyttä uhmaavan yhteisen, unenomaisen tilan:

”Oi miten kaunis on juuri majoilleen laskeutuva aurinko. Enää vain jokunen lintu laulaa tuutulauluaan. Valkovuokon silmä on jo nuppuun painunut, mutta ei viel’ nuku käki sen ääni heleästi kuuluu, jos oikein tarkkaan kuuntelet kuulet saman käen kukkuvan. Käskin sen tulla sinulle kukkumaan ja tuomaan terveiseni.”²¹⁵

Helenan kirjeistä voi päätellä, että jo kirjeissä itsessään narratiivin avulla rakennetut kokemukset olivat tärkeitä, tulevaisuutta rakentavia muistoja. Tämä selittäisi osittain myös sen, miksi moni ihminen on kokenut kirjeiden säästämisen tärkeäksi niitä koskevasta mahdollisesta häpeästä huolimatta. Kirjeisiin ja niissä rakennettuun yhteiseen maailmaan saattoi palata niin sota-aikana kuin sen jälkeen. Voisi jopa väittää, että kansa ei eheytnyt eikä Suomea rakennettu pelkästään ”yksimielisyyden”, vaan muistojen ja kokemusten pohjalta jokaisen itse rakentaman sisäisen tarinan avulla. Tuohon sisäisen tarinan rakentamiseen liittyivät olennaisena osana kuvailut ja toiveet tulevaisuudesta, sekä yksilön käsitys omasta nykyhetkestä ja menneisyydestä. Tärkeitä parantavia

²¹³ Helena Olaville 3.1.1942.

²¹⁴ Pehkonen 2013, 230–232.

²¹⁵ Helena Olaville 12.5.1943.

tarinoita eivät siis olleet pelkästään fyysisesti koetut, vaan myös henkisesti ja kuvitellusti luodut muistot.

4.4 ”Ainoastaan muistot jäljellä, joita ei voi ryssäkään riistää” – sota vihollisen syynä

*”Jos me osaamme vihata, me säilymme ja säilytämme itsenäisyytemme, ja jos me vihaamme koko sydämeistämme, sielustamme ja ruumiistamme, niin viha voi tehdä pienestä kansasta suuren ja voimakkaan--”*²¹⁶

Näin esitti kansallisen vihan ohjelmansa kirjeessään luotetuille ystäville vuonna 1921 E. E. Kaila, Akateemisen Karjala-seuran ja Vihan Veljien perustaja. Ryssävihaa alettiin lietsoa Suomessa järjestelmällisesti 1920-luvulla, vaikka sitä oli esiintynyt ilmiönä jo paljon aiemmin Suomen historiassa. Maailmansotien välisen ajan vaikutusvaltaisin ylioppilasyhdistys AKS otti tuolloin ohjelmaansa Suur-Suomen luomisen ja ryssävihan lietsonnan. Ryssäviha oli hyvä työkalu näiden päämäärien saavuttamiseen, sillä ryssäviha oli tuon ajan Euroopassakin muodikas aate. Näin sen voitiin toivoa edesauttavan myös kansan yhdistämistä ja puolustustahtoa. AKS:n piirissä toiminut salaseura Vihan Veljet pyrki muuttamaan sisällissodan jälkeensä jättämän luokkavihan Suomea yhdistäväksi kansallisuusvihaksi.²¹⁷

Jo ennen sotaa Neuvostoliitto oli Suomessa leimattu mielivallan maaksi, jossa rehellisyys ja ”suorana seisominen” ei ollut mahdollista. Suomalaisessa propagandassa taisteltiin universaalia pahaa ja vääryyttä, pakanuutta ja itäistä barbariaa vastaan. Viholliskuva venäläisestä oli eläimellinen: alkeellinen, harkitsematon, ailahtelevainen, tuhoava, pelkurimainen, epäluotettava ja jumalaton. Lisäksi venäläiset olivat likaisia ja petomaisia tuhoajia, jotka halusivat raiskata viattoman Suomi-neidon. Vaikka paljon oli liioittelua, suomalaiset sotilaat näkivät myös aidosti järkyttäviä asioita astuessaan Itä-Karjalan kyliin, joissa vallitsi köyhyys. Lisäksi lehdistössä esiintyi reportaaseja siitä, miten ”ryssät” olivat asuneet suomalaisissa taloissa uskomattoman siivottomasti ja häpäisseet kirkkoja ja hautausmaita.²¹⁸ Kuten jokaisessa sotaa käyvässä maassa, myös Suomessa viha oli tärkeä käyttövoima, kuten Kailan värikkäästi kirjoitetussa kirjeessä ilmaistaan. Kirjeiden naiset puhuvat venäläisistä käyttäen sanaa naapuri, ryssä, vainolainen, vihollinen tai heikäläinen. Suhtautuminen venäläisiin vaihtelee kirjeittäin ja jotkut

²¹⁶ Vihavainen 2013, 21.

²¹⁷ Vihavainen 2013, 20–21.

²¹⁸ Vihavainen 2013, 255–277.

puhuvat sodan vastapuolesta hyvin vähän. Venäläisten syyllisyyttä sodan kurjuuteen korostaa eniten evakkoon joutunut Marjatta:

”Kun sota loppuu voi Seijakin tulla tänne kouluun. Nyt on täällä vielä paljon ryssän koneita jotka lähettävät pommit alas paukkumaan ihmisten kauhuksi. Ja isot laivatkin jatkavat tuossa meren ulapalla usein vielä tappelua ja ampumista että maa jytäjää ja akkunat kolisevat. Mutta toivottavasti tämä sota nyt voi jo ehkä pian loppua, vaikka ei ole rauhasta vielä tietoa. Kansa vaan on kovasti aseissa vihollista vastaan joka on suuri ja voimakas luvultansa.”²¹⁹

Marjatta puhuu vihollisesta enemmän kuin muut kirjeiden naiset, mikä johtuu luultavasti osittain siitä, että sota koskettaa häntä eri tavoin kuin muita kirjeiden naisia. Marjatta on joutunut evakkoon kodistaan ja kertoo eräässä kirjeessä kotiin palattuaan huomanneensa, että venäläisjoukot olivat tuhonneet kodin ikkunat. Lisäksi varsinaista sotaa käydään lähellä Virolahtea, jossa hän on evakossa. Aiemmin mainittu Daavid-Goljat -asetelma näkyy vahvasti Marjatan näkemyksessä. Päämajan tiedotusosasto antoi jo huhtikuussa 1942 ohjeen karttaa vastustajan ja sen poliittisen järjestelmän aliarvioimista ja sama ohje toistettiin lokakuussa 1943. Lisäksi päämajan sensuuri ryhtyi karsimaan artikkeleista ryssä-sanaa.²²⁰ Tästä huolimatta vaikuttaisi siltä, että kaikki kansalaiset eivät välittäneet ohjeistuksesta. Esimerkiksi Marjatan tuntema katkeruus vallitsevaa elämäntilannetta kohtaan vain kasvoi vuonna 1944:

”Me vain täällä odotamme pikaista sodan loppumista. Ja rauhan tuloa, mutta sellaista että me karjalaisetkin saisimme asua omassa kodissamme oman katon alla. vaan vainolaisemme aina vaan meitä ryöstää aikoo. Me ollaan kuin linnunpoikasia jolta pahat pojat pesän särkee. Niin on karjala taas vainottu ja kansa itkee. Minä toivon että te siellä saisitte säästyä tältä suurelta maailman palolta.”²²¹

Otteesta on havaittavissa paitsi sotaväsymys, myös uhmakas suhtautuminen valtion ohjeistusta vastaan. Toisaalta valtion ohjeistukset eivät aina olleet kansalaisille edes kovin selviä. Marjatta ei yhdessäkään kirjeessään mainitse sotaa rangaistuksena, vaan ennen kaikkea vihollisen syynä. Vaikka edellinen ote onkin päivätty vuodelle 1944, mikä ei käsitä tutkimuskysymyksieni ajanjaksoa, se toimii tärkeänä vertailukohtana. Siitä huolimatta, että valtio muutti ohjeistustaan ja sotavuodet kulkivat eteenpäin, opitusta vihasta saattoi oman epäreilun ja masentavan tilanteen vuoksi olla vaikeaa päästä eroon.

²¹⁹ Marjatta Ruotsiin 29.10.1942.

²²⁰ Lehtinen 2006, 144.

²²¹ Marjatta Ruotsiin 29.6.1944.

Vihollisen ei kuitenkaan nähty riistävän pelkästään koteja, vaan yrittävän viedä lähes kaiken, mitä se käsiinsä sai.

”Toivotan teille mitä parhainta vointia ja hyviä aurinkoisia ilmoja. Voitte nauttia ehkä merestä joka on myös minun kotikonnuillani. Minullahan ei ole siihen nyt tilaisuutta. Ainoastaan muistot jäljellä joita ei voi ryssäkään riistää.”²²²

”Meilläkin oli toissa yönä hälytys ja oli melko jännääkin. Lähimmät pommit tulivat noin 8 km:n päähän. Hesän pommitus myös kuuluu tänne. Toivottavasti se on ryssän viimeinen villitys. Kunhan olisikin, että pääsisitte kotiin sieltä.”²²³

Jouni Tilli korostaa, että venäläisten leimaaminen siivottomiksi barbaareiksi ja periviholliseksi oli itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeisessä Suomessa keskeinen osa kansallisen identiteetin rakentamista²²⁴. Vaikuttaa siltä, että vihollinen asettui tekijäksi myös naisten oman elämän narratiivissa ja draamassa, jossa kohtasivat suloinen menneisyys, vihollisen turmelema nykyisyys ja sodan jälkeinen tulevaisuus. Vihollinen nähtiin niin pahana, että se oli syyllinen kaikille inhottaville ja epämiellyttävälle asioille, joita sota-aikana tuli ilmi. Vihollinen tuhosi kodit, kiusasi kansaa, piti sotilaat ja lotat rintamalla ja riisti iloiset hetket. Viholliseen kiteytyi useissa kuvauksissa kokonaisvaltainen paha maailmassa.

Kotirintaman sotavangit antavat viholliselle kasvot

”On täällä kovasti jo niitä ryssän vankeja taloissakin maatoissa on miehiä sekä naisiakin.”²²⁵

Suomi otti jatkosodan aikana 64 000 sotavankia, joista aliravitsemuksen ja sairauden vuoksi menehtyi 18 700 vankia. Maalaistalojen vankityövoimasta suurin osa oli peräisin läheisiltä vankileireiltä, joilta vangit kävivät töissä päivittäin vartijoiden saattamina. Pienempi osa oli sijoitettuina pidemmiksi ajoiksi maataloihin ilman vartijaa ja pakoja tapahtui suhteellisen harvoin. Sotavankia oli anottava työntekijäksi suojeluskuntapiiristä ja myöhemmin työpiiristä ja vaikka heitä kohdeltiin joissakin maataloissa kuin vankeja, useimmiten heidät otettiin perheenjäseniksi. Lisäksi Martti Sinerma esittää artikkelissaan, että kaikki maataloissa työskennelleet sotavangit olisivat olleet joko miesaliupseereita tai

²²² Kaarina Einolle 5.4.1942. SAK 466, Kper.

²²³ Ritva Irja Eerolalle 21.4.1942. SAK 490, Kper.

²²⁴ Tilli 2014, 92.

²²⁵ Marjatta Ruotsiin 29.10.1942.

muuta miehistöön kuuluneita.²²⁶ Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa, kuten maalla asuvan Marjatan otteesta näkyy: maalaistaloissa työskenteli myös naisvankeja. Vihollisen kohtaaminen synnytti varsinkin Ritvassa ristiriitaisia tunteita.

*”Itse kävin ennen uutta vuotta Mäntsälän koululaisten kotona. Siellä näin ensimmäisen kerran J:län Ryssien jälkeen heikäläisiä. Tiedätkö, kun yhtäkkiä tapasin heitä, niin minua puistatti, teki hieman ilkeätä ja toisaalta säälettikin. Voi tätä nykytilannetta ja miten sekava se on. Siitä ei parane haastaa muuta kuin rukoilla ja odottaa parempaa, suo anteeksi nuo syrjähyppyt sillä ihminen on niin erehtyväinen nykyään.”*²²⁷

Vihollisen sääliminen ei kuulunut sodan mentaliteettiin, mutta kristillisessä perinteessä vihollista kehoitetaan rakastamaan ja tappaminen kielletään. Timo Vihavainen muistuttaakin, että suomalaisten osalta talvi- ja jatkosodassa ei pohjimmiltaan ollut kyse samanlaisesta rotupohjaisesta ylenkatseesta kuin saksalaisten hävityssodan taustalla. Ainakin jollakin tasolla myös vihollinen pysyi ihmisenä niin kauan kuin uskonnolla oli sijansa armeijassa.²²⁸ Myös Ville Kivimäki huomauttaa, että syynä etulinjojen aseistakieltäytymiseen ei ollut pelko, vaan huomattavan usein se, että toista ihmistä ei haluttu tappaa. Sodan trauma ei siis johdu vain kärsimyksistä ja menetyksistä, vaan osallisuudesta tappamiseen ja siitä kumpuavasta syyllisyydestä.²²⁹ Ritvan kertomus kuvastaa sitä, miten helppoa varsinkin kotirintamalla sodan vastapuoli oli nähdä julmana ja kasvottomana vihollisena, mutta kun venäläisen sotavangin kohtasi oikeasti, saattoi huomata, että tämä oli tavallinen ihminen. Varsinkin isänmaallista työtä tehneelle lotalle on varmasti ollut ristiriitaista ja vaikeaa suhtautua sotavankien herättämiin tunteisiin. Vahvan uskonnollisen kasvatuksen saaneelle Ritvalle on opetettu lähimmäisen rakkaus, mutta lottaoppiin kuului myös vihollisen pahuus. Ritvan koettelemus on ollut niin ristiriitainen, että hänen on täytynyt purkaa sitä Irjalle. Lopuksi Ritva pyytää ”syrjähyppyjään” anteeksi, joilla hän viittaa todennäköisesti sotavankien säälimiseen. Tunteiden ristiriita näkyy myös seuraavassa Ritvan kirjeen otteessa:

*”Siellä Syvärillä taistellaan ja taaskin taistellaan. Oikein sydämestä vihlaisee, kun radiossa sanotaan, että on tuhottu niin ja niin paljon vihollisia. Voi sitä kärsimysten suuruutta.”*²³⁰

²²⁶ Sinerma 1995 c, 435–437.

²²⁷ Ritva Irja Eerolalle 2.2.1943. SAK 490, Kper.

²²⁸ Vihavainen 2013, 243–244.

²²⁹ Kivimäki 2006, 191.

²³⁰ Ritva Irja Eerolalle 21.4.1942. SAK 490, Kper.

Sotavangit antoivat suurelle joukolle suomalaisia käsityksen siitä, millaista väkeä ”ryssät” olivat²³¹. Lisäksi Kimmo Metsberg on pro gradu -tutkielmassaan huomannut, että venäläisten kutsuminen alentavilla nimillä auttoi sotilaita toimimaan vaaditulla tavalla. Näin he eivät tappaneet ihmisiä, vaan vihollisia, vaikka välillä mieli tämän suhteen järkkyykin. Metsbergin mukaan suhtautuminen venäläisiin oli kielteistä myös kotirintamalla.²³² Metsbergin näkemyksellä voi osin perustella myös sen, miksi naisetkin puhuvat venäläisistä halventavilla nimityksillä.

Naisten näkemykset venäläisistä ja sotavangeista on ymmärrettävä ennen kaikkea sodan inhimillisenä äänenä. Siinä missä kotirintaman nainen pelkäsi menettävänsä rakkaansa ja kotinsa, hän myös pelkäsi tulevaisuutta, josta kukaan ei osannut sanoa mitään varmaa. Maailma oli sekava ja joistakin ihmisistä oli tullut vihollisia, jotka rinnastettiin eläimiin. Vihollisen syyttäminen oli osa selviytymistä, jolla huomio käännettiin pois kansan omista petomaisuuksista. Kuten sotilaat, myös kotirintaman naiset saivat kuitenkin huomata, että vihollinenkin oli ihminen. Tuo vihollinen auttoi peltotöissä ja saattoi syödä päivällistä samassa pöydässä. Vihollisten tuhoaminen todella oli kärsimysten suuruutta myös kotirintamalla. Kansakuntaa ei rakennettu vain sankareiksi ja vihollisiksi ajateltujen ihmisten, vaan tavallisiksi ja tunteviksi ajateltujen ihmisten kuolemalla ja kärsimyksellä. Se on taakka, jonka kanssa kaikki sukupolvet sotien jälkeen ovat joutuneet elämään.

4.5 ”Helsingissä piileskelevät herrasmiehet” – sota päättäjien syynä

Vaikka yleisellä propagandalla haluttiin säilyttää sotamiehen kunnia kärjistetysti sanottuna ”kilttinä pyhäkoulupoikana”, vielä tätäkin tärkeämpää oli kansan johtajien maine. Jenni Kirves esittää, että sotapropagandan suurena huolenaiheena oli kuva, jonka kansa sai johtajistaan. Esimerkiksi marsalkka Mannerheim oli tarkka julkisuuskuvastaan, sillä vanha ja kumarainen marsalkka ei olisi herättänyt yhtä paljon kunnioitusta vahvalta ja luotettavalta näyttävä suoraselkäinen johtaja. Lisäksi armeijan ylipäälliköllä tuli olla terveet ja esimerkilliset elämäntavat.²³³ Yksi propagandan merkittävistä tarkoituksista oli turvata hallituksen keskitetty valta tilanteessa, jossa eduskunta oli sivuraiteilla. Tutkittavassa kirjeaineistossa merkittävä yksityiskohta on se, että naiset eivät mainitse kertaakaan päättäjiä, edes Mannerheimia, kun he puhuvat sodasta tai sen kurjuudesta.

²³¹ Vihavainen 2013, 247.

²³² Metsberg 2012, 82–83.

²³³ Kirves 2008 a, 29.

Miehiä luokitellaan pääasiassa sotilasarvon mukaan ja ainoat johtajat, jotka mainitaan, ovat armeijan päälliköitä:

*”Kyllä työ lomaa saatte, kun yhdessä vaan oikein asiallisesti selostatte asian isommille pomoilta. Nii, sitten saatte mukaanne olutta tuliaisiksi toisille jotka teille loman järjestää.”*²³⁴

Naisten vaikenemista ei kuitenkaan tule tulkita puutteellisena ulottuvuutena, vaan informaation ulottuvuutena. Vaikka naiset arvostelivat kirjeissään miehiä ja jotkut korostivat jopa omaa vapauttaan suhteessa mieheen, valtion päättäjiin ei kirjoittaessa tartuttu. Myös Helenan otteesta näkyy se, että kaikki ihmiset ovat sukupuoleen katsomatta alisteisessa suhteessa ”isompiin pomoihin”, joilta kannattaa kauniisti pyytää ja tarjota jotain vielä vastineeksi. On myös muistettava, että kaikki naiset eivät välttämättä kokeneet kirjeissään päättäjistä kirjoittamista merkitykselliseksi tai edes ajatelleet heitä arkipäiväisessä elämässään. 1940-luvulla päättäjät näyttäytyivät fyysisesti julkisuudessa suhteellisen harvoin ja viralliset kuvaukset heistä toteutettiin niin, että asianomaiset saivat vielä itse tarkistaa ja päättää, millaisena heidät kuvattiin kansalle. Päättäjät näyttäytyivät kansalle etäisinä ja ehkä osin jopa tuntemattomina hahmoina, vaikka päättäjien läsnäolo esimerkiksi radiopuheiden muodossa lisääntyikin sota-aikana.

Demokratia on ihmisen luoma vallankäytön malli, jossa päätösvaltaa delegoidaan ja valtuutetaan toiminnan tehostamiseksi, eli annetaan joillekin oikeus hallita ja tehdä päätöksiä muiden puolesta. Se korostaa myös johtajuuden ja seuraajuuden roolia ja tehtäviä. Eija Vartiainen esittää, että ihmisten molemminpuolisessa tunnistamisessa vastavuoroisuus ei synny alistumalla tai toiseen samastumalla, vaan se edellyttää aitoa kohtaamista. Valta itsessään ei myöskään ole hyvää tai pahaa, eikä se ole persoonan ominaisuus, sillä valta näyttäytyy vallan käyttäjän ja vallan kohteen välisessä suhteessa.²³⁵ Tämä saattaa olla yksi selitys sille, miksi esimerkiksi sotilaat saattoivat olla turhautuneita päättäjiin ja väittää, että nämä vain piileskelevät torneissaan. Kun miessukupuoli ei nähnyt vallankäyttäjää, hänen oli vaikeaa tunnustaa valtasuhdetta. Siksi esimerkiksi Mannerheimin ja muiden päälliköiden vierailut rintamalla olivat tärkeitä sotilaiden taistelutahdon kannalta. Eino Rannan isän luonnehdinta päättäjien piileskelystä kuvastaa tätä ristiriitaa:

²³⁴ Helena Olaville 18.10.1942.

²³⁵ Vartiainen 1999, 290–291.

*”Olet kai jo saanut kirjakäpökin, joka lähetettiin Rantalan Veikon mukana sunnuntai iltana. Kun nyt kerkiäisit ja jaksaisit tutkia vähän niitä Suomen lain ja parakrahvien ohjeita, niin luulen, ettei ne Helsingissä piileskelevät herrasmiehet kehtaa vallan suuria vaatia monia vuosia yhtämittaa sotarintamalla olevalta sotajermulta.”*²³⁶

Einon kotirintamalta kirjoittava isä on koulutettu lakimies, joka vaatii kouluttautumista myös pojaltaan. Hänen kirjeestään on nähtävissä, että kouluttautumalla valtaa käyttävä mies voi kyseenalaistaa myös päättäjien päätökset ja vallan laillisesti. Lisäksi hän on kirjoittanut kirjeensä kirjoituskoneella, mikä viestii hyvätuloisuudesta. Vaikka mies saattoi arvostella valtaa ja päättäjiä, yhteiskunnallisen vallankäytön mahdollisuus oli kuitenkin lähtökohtaisesti vain koulutetuilla ja hyväosaisilla miehillä. Einon isän otteesta näkyy monella tapaa tyytymättömyys päättäjiin ja sodan pitkittymiseen. Esimerkiksi päämajan tiedotusosasto oli ohjeistanut TK-miehiä olemaan käyttämättä jermu-nimitystä, jonka katsottiin ilmaisevan epäsitälaallisuutta ja siihen yllytystä²³⁷. Suomalaiset miehet tiedostivat myös yleisesti jermu-nimityksen epäsitälaallisuuden, mutta toisaalta jermu-nimityksen voi katsoa olleen myös kansanomaisen tapa kuvata suomalaista miestä rintamalla. Lisäksi otteesta on tulkittavissa valtasuhteen ristiriita siitä, että herrat piileskelevät ja vaativat, mutta eivät anna suomalaisille vastineeksi rauhaa. Talonpoikaisvaltaisessa yhteiskunnassa ”herrat” nähtiin myös yleisesti vieraana ja vieraannuttavana käsitteenä.

Vaikka naiset eivät kirjoita päättäjistä, ei tule ymmärtää, että he eivät olisi lainkaan ajatelleet heitä tai puhuneet päättäjistä. Merkityksellisempää on se, että kirjeissä päättäjistä vaietaan ja sota nähdään jonkin korkeamman, yliluonnollisen tai vihollisen aikaansaannoksena. Tämä osoittaa sen, että hallitukselle myönteinen propaganda onnistui ainakin osittain. Toisaalta naiset ja miehet olivat päättäjiin kosketuksissa eri tavoin. Esimerkiksi miehet kokivat varsinkin sotaa, rintamaa ja kotiuttamista koskevien päätösten merkityksellisyyden juuri ylempien johtajien kiusantekona, sillä valtasuhde oli varsinkin sotilaiden keskuudessa merkittävä rintamaelämän määrittäjä. Naisille päättäjät ja heidän tekemänsä päätökset puolestaan näyttäytyivät kotirintamalla esimerkiksi sensuurin, säännöstelyn, tanssikiellon, sankarihautajaisten, radiopuheiden, alkoholiohjeistuksen ja moraalisaäntöjen muodossa. Kokemukset vallasta ja päättäjistä olivat erilaisia, koska myös naisten ja miesten arkielämä oli erilaista.

²³⁶ Einon isä Einolle 13.7.1943. SAK 466, Kper.

²³⁷ Heikkinen 2012, 48.

5. Suhtautuminen valtion säädöksiin

5.1 ”Me täällä olemme niin paatuneita että tanssimme” – Tanssikieltoa uhmataan

Kun jatkosota syttyi kesällä 1941, valtio säänteli julkista elämää asettamalla tanssikiellon, joka oli pätenyt myös talvisodan aikana. Huvittelua, jonka ajateltiin yleisesti heikentävän kansalaisten moraalia ja taistelutahtoa, paheksuttiin rauhanaikaakin voimakkaammin. Vaikka kansalaisille järjestettiin esimerkiksi sivistäviä ja moraalia kohottavia ohjelmallisia iltamia, jatkosodan pitkittyessä ne eivät enää riittäneet monelle suomalaiselle. Ihmiset ovat tanssineet koko tunnetun historiansa ajan. Niinpä monet kansalaiset alkoivat sota-ajan tanssikiellon Suomessa jäljitellä normaaliolojen perinteitä ja harrastaa luvattomia salatansseja.²³⁸ Salatanssit yleistyivät varsinkin asemasodan vuotena 1942 ja erityisesti vuoden 1943 aikana koko Suomessa. Varsinkin nuoret kaipasivat hauskanpitoa arjen vastapainoksi ja tansseja järjestettiin kekseliäisyyttä käyttämällä esimerkiksi pimeissä ladoissa.²³⁹ Merita Suikkanen on sota-ajan ”nurkkatansseja” tutkiessaan huomauttanut salatansseja koskevan tutkimuksen ja varsinkin aikalaiskokemuksen vähäisyyden haasteesta. Pyrinkin antamaan tässä kappaleessa suuntaviivoja salatanssitutkimukselle nimenomaan aikalaiskokemusten avulla.

Kirjeiden naisista kaikki Olaville kirjoittaneet naiset mainitsevat tanssimisen tärkeyden ja osa mainitsee myös käyneensä ”salatuissa tansseissa”. Olaville suunnatut kirjeet luettuani olin vakuuttunut siitä, että tanssikiellon uhmaaminen oli yleistä kotirintaman naisten keskuudessa. Myöhemmin kuitenkin selvisi, että muiden kirjeiden naiset eivät mainitse tansseja yhtä lottavanhimmaista lukuun ottamatta, joka paheksui sitä, että eräät nuoret lotat ovat käyneet salaa tanssimassa sotilaiden kanssa. Tanssimisesta vaikenemiselle voi olla useita syitä. Myös tanssimisesta vaienneet naiset ovat saattaneet harrastaa tansseja, vaikka he eivät niistä kirjeissään mainitse. Olennaista on kuitenkin se, että monesti salatanssit miellettiin nuorten ja maaseudulla asuvien huviksi, sillä kaupungeissa salattuja tansseja oli verrattain vaikeampaa järjestää kuin harvaan asutulla maaseudulla. Tansseja kylläkin järjestettiin myös kaupungeissa, mutta kaupungeissa poliisin väliintulo ja sakkojen saaminen oli todennäköisempää. Olaville kirjoittaneista naisista kaikki ovat naimattomia ja asuvat maaseudulla, mikä puoltaisi sitä, miksi juuri

²³⁸ Suikkanen 2012, 58–60.

²³⁹ Suikkanen 2012, 66–67.

he ovat kirjoittaneet tanssimisen tärkeydestä. Tanssin tärkeyden kiteyttää kirjeessään osuvasti Helena:

”Tanssiminen on useamman mielestä julmaa tänä aikana, mutta silti joskus tulee tanssikin mieleen monta kertaa olen kaivannut sitä. Suljettuja tanssiaisia on joitain ollut en ole viitsinyt lähteä. Totuin tuon kintun takia hiljaa hipsimään. Yksiksein olen välistä tanssiksi pistänyt. Ainainen suru ja sodan aiheuttamat huolet tekevät melkein jokaisesta ihmisestä toisen. Kohta kai ei taideta tuntea itseämme. Ja miksikä tää maailma vielä sekaantuukaan?”²⁴⁰

Kielletyn ja onnen vastakkainasettelu sekä sodan julmuuksien pakeneminen näkyvät Helenan tavassa kuvailla tanssimista. Tanssimisen ja hauskanpidon tarve tuntuu tärkeältä, koska kaikki maailmassa on sodan poikkeustilan takia synkkää ja ikävää. Reflektoimalla sotaa edeltävän ajan sisäistä tarinaa suhteessa poikkeusajan sisäiseen tarinaan Helena perustelee kirjeen narratiivissa tanssimisen tärkeyttä. Sodan kurjuus muuttaa ihmisen mieltä ja identiteettiä. Tanssiminen on tapa, jolla ihminen voi edes jollain tavoin pitää kiinni sotaa edeltäneestä identiteetistään. Samalla tanssiminen on keino paeta sodan painavuutta ja selviytyä ainaisesta surusta. Helenan kuvaama tanssin tärkeys on merkittävä näkökulma sota-ajan salatanssien järjestämisessä. Salatanseja ei järjestetty pelkästään siksi, että tanssiminen oli hauskaa, vaan siksi, että tarve tanssia oli selviytymiskeinona monille jopa välttämätön.

Heikkinen on tutkimuksessaan havainnut, että vaikka tansseissa käyminen oli vastoin lottien periaatteita, moni lotta on kuvannut tanssimista viattomana hauskanpitona. Kuitenkin pidemmälle menevää, seksuaalissävytteistä kanssakäymistä pidettiin hyväksymättömänä. Jatkosodan aikana vain hääjuhlissa hyväksyttiin avioparin tanssi, sillä tanssin ajateltiin häiritsevän sankarivainajia ja herättävän paheksuntaa rintamalla. Naisten yliedustus yhdistettyinä julkisiin huveihin oli ajan julkisen näkemyksen mukaan vaarallinen yhdistelmä.²⁴¹ Helenakin viittaa edeltävässä otteessa juuri monien näkemykseen ”tanssimisen julmuudesta tänä aikana”. Tanssiminen asetti naissukupuolen tiukan moraalin kyseenalaiseksi. Lottavanhimmaisena toimiva Maria paheksuu kirjeessään tanssin moraalittomuutta:

”Olihan tässäkin sakissa vähän varjopuolia, tupakoivat ja kävivät tanssia. Sen arvaat että minkä niille maksaa vaikka kuinka saarnaa.--Kyllä se niin on että sota pilaa kansan.”²⁴²

²⁴⁰ Helena Olaville 19.11.1942.

²⁴¹ Heikkinen 2012, 155–157.

²⁴² Maria Irja Eerolalle 29.2.1943. SAK 490, Kper.

Maria ajattelee joidenkin nuorten lottien harjoittaman ”moraalittoman toiminnan”, kuten tanssimisen ja tupakoimisen, johtuvan sodasta. Tämä kertoo siitä, että päättäjien lisäksi muutkin kansalaiset saattoivat sota-aikana havaita yhteiskunnan ja asenteiden muutoksen. Erityisen moraalittomina nähty tanssiminen ja tupakoiminen ovat voineet tuntua joidenkin lottien keskuudessa häväistyksiltä, sillä he olivat saaneet tiukan moraalisen ja uskonnollisen koulutuksen. Marian kuvauksessa on kuitenkin myös tärkeä huomio siitä, että rintamallaakin järjestettiin tansseja ja muuta huvitustoimintaa. Ajatus siitä, että naisen moraalin hairahdus saattoi pilata koko uuden isänmaan rakentamisen ja heikentää sotilaiden taistelutahtoa, ei määrittänyt kaikkien naisten ajatusmaailmaa. Esimerkiksi Olavin serkku kertoo Olaville hyvin avoimesti kahdessa kirjeessään nauttivansa salatuista tansseista.

*”Me täällä olemme niin paatuneita että tanssimme, niin kuin itsekin taisit kuulla!—toivottavasti ymmärrät minua, sillä olen vielä nuori.”*²⁴³

*”Sunnuntainakin olimme pellolla. Ja sitten illalla kiireesti tansseihin, joita täällä harrastavat.--Ei minullekaan nyt elämä hymyile, kun en päässyt viime sunnuntaina lenkulle yhden kirjeenvaihtokaverin kanssa, vaan piti mennä pellolle töihin. Koko päivän olin niin totinen, että toisetkin sen huomasi. Loppuis vain tuo armoton sota, niin eiköhän se helpottais kaikin päin.”*²⁴⁴

Leenan kirjeissä tanssiminen rinnastuu monesti kirjeystävien tai miesten tapaamiseen. Hän myös perustelee käytöstään nuorella iälläään ja sillä, että sota vie häneltä lisääntyneen työmäärän takia nuoruuteen kuuluvat vapaa-ajan hovit. Merita Suikkanen on havainnut, että nuoret pakenivat tanssimisella arkea. Toisaalta tanssien suosion salaisuutena oli myös jännittävyys, joka kumpusi tanssien syntyisyyden luonteesta.²⁴⁵ Nuoruudesta puhuttaessa kuitenkin huomattava, että kuten aiemmin olen esittänyt, nuoruus oli sota-aikana uusi käsite. Esimerkiksi nykypäivänä nuoreksi miellettyä 30-vuotias nainen oli sota-aikana jo vanha piika, joka oli naimattomana heittänyt elämänsä tarkoituksen hukkaan.

*”Parkkolassa oli lavalla tanssit, sielläkin pistäydyimme, mutta vaan vähän aikaa oltiin, eihän ne nuorten ilot huvita vanhaa ihmistä ja kaiken lisäksi siellä oli ihan pimeää.”*²⁴⁶

²⁴³ Leena Olaville 14.7.1942.

²⁴⁴ Leena Olaville 23.9.1942.

²⁴⁵ Suikkanen 2012, 71.

²⁴⁶ Anneli Olaville 7.9.1942.

Anneli kuvaa itseään vanhaksi, vaikka hän on Olavin seurustelukumppanina luultavasti vain noin 30-vuotias. Tanssit ovat pimeydestään huolimatta kiinnostaneet Annelia ja hänen ystäväänsä. Vaikka ei tule yleistää, että tanssiminen olisi ollut merkityksellistä kaikille kotirintaman naisille, Annelin väite kuitenkin todistaa sen, että tanssit eivät olleet vain nuorten huvituksia. Salatansseissa saatettiin käydä, vaikka niissä ei olisi itse tanssinut.

Tanssiminen naisen ajatusmaailman ja tunteiden kuvaajana

Olaville kirjoittaneet naiset rinnastivat tanssin tulevaisuuteen, onnellisuuteen, rauhan aikaan ja miehen kohtaamiseen. Tanssiminen tapahtui myös unelmissa. Sitä ei tarvinnut lähteä harrastamaan lavoille eikä pimeisiin latoihin sakkujen pelossa, vaan sen saattoi liittää osaksi onnea ja tulevaisuutta kuvitelmissaan. Tanssiminen ei ollut myöskään vain hauskanpitoa, vaan tuskasta ja pelosta irti päästämistä. Moni nainen pääsi tanssin avulla irti siitä arjesta ja työstä, joka heidän vastuullaan sota-aikana oli.

”Ja mitä nyt? Tahtoisin kanssasi mennä pari valssia keskellä myrskyävän aallokon. Niin tanssia jossain merellä, laivan kannella. Tai Viipurin Lehtovaarassa, josta tuo muinainen murheeni oli lähtöisin. Niin tanssia sen muistoksi ja siksi etten enää murhetta tunne, vaikka juuri tämän illan lähes 10 vuotta sitten olen juhlamenoin viettänyt.”²⁴⁷

Helena luo kirjeensä narratiivissa unenomaisen romanttisen kuvitelman hänen ja Olavin yhteisestä kohtaamisesta. Helenan narratiivi korostaa tanssimisen parantavan tarinan vaikutusta, jonka avulla hän unohtaa sodan kurjuuden. Tuo kurjuus korostuu muistoissa, jotka muistuttavat Helenaa siitä, että hän on viettänyt samaisen päivä vielä 10 vuotta sitten juhlamenoin Viipurissa sijaitsevassa Lehtovaara-ravintolassa. Helenalle menneisyyden muisto oli aika, jossa ei ollut sotaa. Ajatus kertoo inhimillisestä kaipuusta hauskanpitoa ja miehiä kohtaan. Tuula puolestaan haluaisi juhlistaa sodan päättymistä ja hänen ja Olavin mahdollista tapaamista tanssimalla:

”Kukapa viellä tietä vaikka joskus tultais tunnetuiksikin Ja saatais pyöriä yksi kaunis tahti. Minä kyllä olen myös ollut tanssiin aina halukas pyrähtelemään mutta saa nähdä jos enä tule sitä rauhaan aika meidän elämässämme että saatais vapastti pyöhrähdellä.”²⁴⁸

Tuulan kuvauksesta välittyy ajatus tanssimisesta paitsi miehen ja naisen kohtaamismuotona, myös ajatus tanssista vapauden ja onnen symbolina. Tanssiminen on

²⁴⁷ Helena Olaville maaliskuu-huhtikuu 1943.

²⁴⁸ Tuula Olaville 21.5.1943.

Tuulalle osa tulevaisuuden vapauden aikaa, vaikka hän pohtiikin, tuleeko rauhan aikaa enää ollenkaan. Tanssi oli siis myös osa tulevaisuuden lupausta ja rauhan onnea. Se oli kuin kirjeiden tapainen tila, jossa nykyhetki, menneisyys ja tulevaisuus kohtasivat sodalta suljetussa paikassa. Tanssilla voitiin yhtä lailla saavuttaa lupaus tulevaisuudesta. Tämä on varmasti myös yksi syy siihen, miksi kirjeiden naiset liittivät tanssimisen onneen ja kuvaelmiin, joissa korostuvat riemu ja rakkaus. Merita Suikkanen huomauttaa, että pitkä tanssikielto ei ainoastaan luonut kiellettyä sota-ajan huvikulttuuria, vaan 1940-luvun lopun ja 1950-luvun alun tanssimisen kulta-ajan, joka puolestaan aiheutti kotimaisen iskelmän nousun²⁴⁹. Helenan erääseen kirjeeseen viitaten voikin näin todeta, että sota todella myös rakensi, jos hajotti. Valtion asettamaa tanssikieltoa uhmaamalla osa kirjeiden naisista oli osaltaan rakentamassa tulevaisuutta, joka oli vapaan tanssikulttuurin sävyttämä.

5.2 ”En minä sentään joka lauantai heilaa vaihda” – Irtsuhteita vastoin moraalia

*”Hän sanoi: olemme lähettäneet lotta-aineista, joka ei ole saanut riittävää lottakoulutusta eikä siis omaa oikeata lottahenkeä, mutta kuten sanottu tahdomme korjata nämä virheemme. Hän toivoi, että ei näitä huonoja virtauksia päästetä keskuuteen täällä kotirintamallakaan, vaikka elämä onkin yksitoikkoista ja ikävää. Hän sanoi, että aseveljemme jotka verellään ostavat ja lunastavat meille pyhää maata ja tulevaisuutta, velvoittavat meitä, ettemme me, jotka saamme nauttia heidän ansioistaan, saa tahrata itseämme ja heitä.”*²⁵⁰

Näin Ritva kertoo illanvietosta, jossa opettajaopiston johtaja piti kotirintaman lotille ja sotilaille puheen miesten ja naisten välisistä suhteista. Ritva luonnehtii puhetta loistavaksi. Opettajaopiston johtajan puhe kuvastaa ajan yleistä ilmapiiriä, jota määritteli tiukka moraalinen. Miehen pitämästä puheesta on Ritvan kuvaamana nähtävissä, miten Ritvalle on painunut mieleen ajatus siitä, että naisen on turvattava pyhän maan ja tulevaisuuden säilyminen omalla siveellisellä käytöksellään. Sota-aikana sukupuolisuutta säätelivät ympäristön valvonta, toverikuri ja sekä naisten että miesten itsekuri. Rintamalla naisten sukupuolisuhteita koskevasta kurista huolen piti muun muassa lottavanhimmainen ja kotirintamalla tästä muistuttivat esimerkiksi kyläyhteisö ja vanhemmat, jotka varoittelivat satunnaissuhteista erityisesti silloin, kun joukko-osastot olivat yhteydessä siviileihin. Lisäksi Elina Haavio-Mannila on naisten ja miesten sukupuolisuhteita koskevaa kyselytutkimusta analysoidessaan havainnut, että

²⁴⁹ Suikkanen 2012, 86.

²⁵⁰ Ritva Irja Eerolalle 24.5.1942. SAK 490, Kper.

sukupuolisuhteista muiden kuin vihityn aviomiehen kanssa kerrotaan muisteluissa aina kielteisesti. Suhteisiin antautuneen naisen ei katsota saaneen itse mitään, sillä sukupuolisuhteessa mies hyöttyy ja nainen on uhri.²⁵¹

Vaikka Haavio-Mannilan tutkimus on julkaistu vuonna 1993, vallitseva näkökulma naisten sota-ajan sukupuolisuhteita koskevassa tutkimuksessa ei juuri ole muuttunut. Vaikka tiedostetaan, että sota-aikana sekä miehillä että naisilla oli irtosuhteita, varsinkaan naiset eivät ole myöhemmin olleet kovin halukkaita muistelemaan tai puhumaan aiheesta. Miesten ja naisten suhteita ovat yleensä suostuneet muistelemaan naiset, jotka ovat avioituneet viimeistään sota-aikana. Yksi merkittävä syy vaikenemiselle on luultavasti ajatus ”vääränlaisesta naiseudesta” ja häpeästä, mikä liittyy siihen, että ihminen on saattanut toimia sota-aikana eri tavalla kuin rauhan aikana. Sota-aikana naisia sakotettiin kasvussa olevasta ”irtolaisuudesta” hyvien tapojen vastaisena toimintana. Iltaisin ravintoloissa istuskelu ja irtosuhteiden harrastaminen olivat nekin luokiteltavissa ”irtolaisuudeksi” ja tätä vaivaa naisessa hoidettiin muun muassa työlaitoksiin passittamalla.²⁵² Kirjeiden naisista Helena ja Leena kuitenkin puhuvat avoimesti Olaville irtosuhteistaan.

*” Ei ole enää pitkää aikaa Pikku-Jouluun. Tavallisesti jo vuosia olen sen juhlan pitänyt erikoisena. Välistä yksin, jos joku on tielleni sattunut kahden sitten. -- Elävästi muistan viime joulun. Oli ihana Jouluyö. Se ei enää saman kanssa voi toistua. Hän on kihloissa, mutta jäi kaunis muisto minulle.”*²⁵³

*”Join lähtökahvit yhden tutun Luutnantin seurassa morjentettiin hyvää yötä ja ypö yksin lähdin liukumaan kelkalla Mäkelään. Hänen tuttavuutensa on jo laimentunut vaikka joskus on liekissään ollut.”*²⁵⁴

Helenan poikkeuksellisen avoin kuvaus luo katsauksen sota-ajan naisen salattuun maailmaan. Miksi Helena kuvaa näin avoimesti sukupuolisuhteitaan miehelle, jonka kanssa hän käy romanttissävyytteistä kirjeenvaihtoa? Koska Helena korostaa hänen ja Olavin kirjeenvaihdossa omaa vapauttaan, avomielinen suhtautuminen on luultavasti Helenan tapa nostaa itseään naisena tasa-arvoisemmaksi suhteessa mieheen. Lisäksi hän haluaa osoittaa, että nainen ei Haavio-Mannilan tutkimustulosten mukaisesti ole uhri, vaan hyötyjä. Ajan viralliselle naiskuvalle vastaava käytös ei olisi ollut missään tapauksessa sallittua, mutta Helena ei vaikuta häpeilevän irtosuhteistaan puhumista.

²⁵¹ Haavio-Mannila 1993, 300–303.

²⁵² Rantanen 2015, 344.

²⁵³ Helena Olaville 20.11.1942.

²⁵⁴ Helena Olaville 27.12.1942.

Tähän on voinut vaikuttaa myös se, että kirjeenvaihtoa käytiin kahdenvälisenä sensuurin tarkkailusta huolimatta. Vakavaa suhdetta tärkeämpää Helenalle vaikuttaa olevan yhteisen yön jättämä kaunis muisto. Kyseinen ajatustapa kytkeytyy sota-ajan hetkessä elämiseen. On elettävä nyt, koska huomenna voi kuolla. Helena on kuitenkin aiemmissa kirjeissään maininnut, että on ollut jo ennen sotaa yksin ja haluaa olla mieluummin yksin, kuin ”kylmän kaverin kanssa”.

”Kerron suoraan koko Juhannus touhun. Tääl oli nääks iltamat aattona. Enhän mitenkään voinut niin suurta juhlaa sivu suin mennä, koska kerran yksi (taisi olla ensimmäinen vastaan tulia) pyysi saattaa kotia koska juhla oli ja loppu päässä annoin pojalle myönteisen vastauksen ja niin tulla kepotettiin tänne Mäkelään. -- Poikaa huvitti olla edelleen seurassani jäi hän nukkumaan, kunnes jouduin seurakseen. Hupaan luisti Juhannus sattui tuo kaveri olemaan leikkisä mies Karhumäen korvesta juuri saapunut. Yksissä juhlittiin Laurin kihlajaisia ja Einopojan hautajaisia. --Minun puoleltani ei ollut hiventäkään vasta rakkautta, vaikka hän höpötteli.--”²⁵⁵

Helenan kertomus hänen ja tuntemattoman miehen yhteisestä juhannuksesta kertoo siitä, että nainen harrasti irtosuhteita, vaikka tiedosti, että suhteesta ei välttämättä kehittynyt mitään vakavampaa. Onkin kuitenkin huomioitava, että koska Helena oli ollut jo yksin ennen sotaa, irtosuhteet eivät olleet osa hänen elämäänsä pelkästään sodan uudessa normaalissa. Lisäksi Haavio-Mannilan väite siitä, että naisten ja miesten suhteita tarkkailtiin varsinkin kotirintamalla, asettuu kyseenalaiseksi, koska Helena kertoo vierailleensa väliaikaisen heilansa kanssa sekä häissä että hautajaisissa. Kuvauksessa korostuu naisen oma valta valita ja päättää irtosuhteista ja miehistä, jotka hän hyväksyy vierelleen. 1940-luvun yhteiskunnassa nainen oli muun muassa vaimo, leski ja tytär ja määrittyi siten pääasiassa suhteessa mieheen. Viime kädessä naisten itsenäisyyskampailu koski tätä suhdetta.²⁵⁶ Naisen tarve itsenäisyyteen ei kuitenkaan näkynyt pelkästään naisen sota-ajan ansiotyössä tai mahdollistunut leskeyden myötä, vaan myös ”vapauden” eli naimattomuuden, avulla. Tämä vapaus on osa Helenan sisäistä tarinaa ja merkitsee hänen kirjeissään vapautta suhteessa siihen, kenet hän valitsi ajatustensa jakajaksi. Tätä näkökulmaa ei ole otettu aiemmin tarpeeksi huomioon.

”--Rakas Olavi, minun on päinvastoin, koska omaan vielä täydellisen vapauden joudun silloin tällöin yhden sun toisen huomioon ja itseeni sulkeutunut, koska en ole jakanut vastavuoroisuutta sinne sun tänne.”²⁵⁷

²⁵⁵ Helena Olaville 28.6.1943.

²⁵⁶ Jallinoja 1984, 70.

²⁵⁷ Helena Olaville 3.1.1943.

On merkittävää, että Helena kuvaa omaavansa ”täydellisen vapauden”. Helenan kuvailema täydellinen vapaus tuskin merkitsisi paljoakaan 2020-luvun Suomessa, mutta 1940-luvun Suomessa se, että hän ei ollut vaimo ja äiti, toi Helenalle naisena merkittävää vapautta suhteessa ajan yhteiskunnan normeihin. Huomion arvoista on myös se, että Helena ei lähtökohtaisesti kirjeissään miellä itseään enää nuoreksi, vaan kuvailee esimerkiksi eräässä kirjeessä olevansa ”vanha täti”. Tähän verrattuna Leena oikeuttaa irtosuhteitaan perustelemalla, että hän on vielä ”hyvin nuori”, kuten ajalle oli ominaista.

*”Mutta en minä sentään joka lauantai heilaa vaihda, vaikka niin sinulle meinaan uskotella. --Tuntuu niin kuin nuo kumpikin olisivat vain väliaikaisia. Älä sentään pahastu näistä minun kummista asioistani, äläkä puhu niistä muille. Sinulle kun olet serkkupoika, niin uskon sydämen salaisuudet. Toivottavasti ymmärrät minua, sillä olen vielä nuori.”*²⁵⁸

Leenalla on irtosuhteista puhuessaan tarve korostaa, että hän ei vaihda kumppania joka viikko, vaikka kumpikaan nykyisistä kumppaneista ei tunnu olevan kuin väliaikaisia. Hän myös toivoo, että Olavi ei pahastuisi hänen avoimuudestaan ja tavastaan harrastaa irtosuhteita. Tämä kertoo siitä, että avoimuudestaan huolimatta naimaton nainen oli huolissaan siitä, että hänen suhdekertomuksensa leviäisivät laajempaan tietoisuuteen, sillä irtosuhteet eivät olleet julkisesti hyväksyttäviä.

*”Kyllähän minä arvaan minkälainen se viihdytysseura on pitäähän sellaisiakin seuroja pitää. Oletko käynyt katsomassa sitä ylioppilasta? Et sinäkään pääse puusta pakoon. Kyllä sinunkin on se kylkiluu otettava, ja mikä sen hauskeempaa luulis olevankaan.”*²⁵⁹

Nuoruuden hauskuudesta ja sota-ajan poikkeusoloista huolimatta Leena tiedostaa, että naimattomuus ja huvittelu eivät voi kestää ikuisesti. Ennen pitkää Suomessa koittaa rauhan aika, jolloin ihmisten on jälleen avioituttava ja varsinkin naisten on täytettävä kohtalonsa äiteinä ja vaimoina. Hän korostaa samaa velvollisuutta myös Olaville. Tässä suhteessa mies ja nainen olivat tasa-arvoisia: kumpikaan ei voinut jäädä naimattomaksi. Avioituminen oli jokaisen kansalaisen velvollisuus ja avioparin tuli hankkia lapsia asuttamaan uutta ja puhdasta isänmaata.

Irtosuhteet tulee ymmärtää sota-ajan hetkessä elämisen mentaliteettina, tapana, joka on saattanut hävettää myöhemmin. Samalla irtosuhteiden harrastaminen vastoin valtion ohjeistusta merkitsi kuitenkin sukupuolikulttuurin murrosta. Lisäksi huomion arvoista on

²⁵⁸ Leena Olaville 14.7.1942.

²⁵⁹ Leena Olaville 23.9.1942.

se, että vaikka Helenan avoimuus on kirjeiden skaalassa melko poikkeuksellista, aiemmin ei ole tarpeeksi huomioitu sitä, että sota-ajan nainen oli voinut harrastaa irtosuhteita jo ennen sotaa. Siinä mielessä lisääntynyt irtosuhteiden määrä ei ollut pelkästään sota-ajalle tyypillistä käyttäytymistä. Vaikka avioituminen ja äiteys oli vielä pitkään sodan jälkeen jokaisen naisen velvollisuus, irtosuhteilla koeteltiin sekä oman että virallisen naisen identiteetin rajoja. Kun maailma ei irtosuhteiden harrastamisen jälkeen tuhoutunutkaan, saatettiin jollain tasolla huomata, että naisen moraalinen kytkeytyminen Suomen valtiolliseen olemukseen ei pitänytkaan kaikilta osin paikkaansa. Vaikka näin vapaan suhtautumisen onkin ajateltu olevan kotirintaman naisten keskuudessa poikkeuksellista, Helenan ja Leenan narratiivit paljastavat merkittävän pilkahduksen sota-ajan kotirintaman naisen piilotetusta maailmasta töiden ja velvollisuuksien ulkopuolella.

5.3 ”Juhlimme hiukan alkoholin voimalla” – Alkoholi pakokeinona ja paholaisena

*”En tiedä tekevätkö Muurikkalaiset maltaita ja olutta niistä? Ja käsitätkö Sinä koko toimitusta? No, näitä maltaita juuri olen tekemässä. Torstai tai perjantai-iltana on se iki aikainen mallas sauna.”*²⁶⁰

Alkoholia on jo vanhimmissa suomalaisissa sananlaskuissa kuvattu elävänä ja väkeväenä olentona, joka meni ihmisen sisään kuin henkiolento tai tautidemoni ja muutti nauttijansa olemuksen sisäisesti ja ulkoisesti. Olut oli myös pyhä juoma, joka kuului painokkaana osana maanviljelijäyhteisön tärkeimpiin riitteihin. Humala oli paitsi suomalainen sosiaalinen aarre, juomalla otettiin myös miehestä mittaa.²⁶¹ Juoppoudesta irtipääsy katsottiin vaikeaksi, koska juopoksi tultiin yksilön omista valinnoista riippumattomista syistä. Uskoon tuloa puolestaan pidettiin tehokkaimpana toipumistapana. Viinaa koskevat pelot on ilmaistu näkyvimmin naisten 1800-luvun lopun lyyrisessä ajattelussa, jonka kauhuskenaarioon kuului tytön joutuminen juomarin vaimoksi avioeron mahdollisuuden takia.²⁶²

Suomen vuosien 1914–1968 ankara alkoholikontrolli puhdisti ainakin näennäisesti maaseudun alkoholimyymälöistä ja anniskelupaikoista. Alkoholia haluava asiakas tarvitsi alkoholin ostoon osto-oikeustodistuksen eli ”viinakortin”. Satu Apo esittää kireän alkoholikontrollin suurimmaksi syyksi 1700-luvulla alkaneen voimakkaan

²⁶⁰ Helena Olaville 18.10.1942.

²⁶¹ Apo 1999, 105–108.

²⁶² Apo 1999, 120–122.

väestönkasvun. Se oli tuottanut Suomeen köyhälistön, jolle ei ollut ympärivuotista palkkatyötä tai viljelysmaata. Useimmat aikalaiset eivät nähneet köyhyyttä rakenteellisena ilmiönä, sillä helpompaa oli syyllistää maaseudun köyhälistöä ja kaupunkien työmiehiä. Näiden kansalaisten vaikeuksien katsottiin johtuvan heistä itsestään, saamattomuudesta, tuhlaavuudesta, holtittomasta lisääntymisestä ja juopottelusta. Kansallinen eliitti piti maatonta ja työllisyydestä kärsivää kansaosaa ”roskaväkenä”, joka uhkasi suomalaista yhteiskuntaa. Ongelmaa voitiin hoitaa tehostamalla perinteistä patriarkaalista järjestystä ja kuria, sekä tarjoamalla kansanvalistusta. Lisäksi nationalistisesti ajatteleva eliitti piti takapajuista, rutiköyhää ja juopottelevaa rahvasta kaikin puolin huonona turvana isänmaalle.²⁶³

Alkoholi oli sota-aikana ongelma myös siksi, että propagandan kuvaan uljaasta ja pyhäkoulumaisen siivosta suomalaisesta sotilaasta ei sopinut juopotteleva ja holtiton mies. Varsinkin kotirintamalla suruaan tai masennustaan viinalla lääkinnyt sotilas saattoi herättää ihmisissä huolta ja masennusta. Lisäksi aine, joka muutti miehen olemuksen eläintä muistuttavaksi, ei sopinut puhtoisen sotilaan imagoon. Eläimellisenähän nähtiin nimenomaan vihollinen, eli venäläinen. Kirjeiden naiset suhtautuvat alkoholiin ristiriitaisesti, mutta monia vaikutti painavan huoli nimenomaan sotilaiden alkoholin käytöstä, kuten Helena kirjoittaa:

*”Tuomas jutteli, että kaikki pojat ovat kokonaan unohtaneet itsensä ja seuraukset mitä viina tuo juovat vain niin paljon, kun käsiinsä saavat. Rakas Olavi, sinä teetkö näin? Tämmöinen sanoma pysäytti hetkeksi koko olentoni, vaikka ei se mikään uutuuks ollut kuulla, mutta silti se koski. Ei myöskään mikään ihme ole vaikka niin teettekin, on tämä ainainen sota järkeä jyrisyttävää, mutta sittenkin rajansa pitäisi viinakin tuntea.”*²⁶⁴

Tuomas Tepora esittää, että alkoholi lääkitsi sodan raastamia hermoja, mutta harva siviili ymmärsi sitä. Varsinkin juovuksissa olevat rintamamiehet masensivat armeijaa ihailevia ihmisiä.²⁶⁵ Helenan huomio vaikuttaa kuitenkin asettavan Teporan väitteen kyseenalaiseksi. Helena vaikuttaa suhtautuvan alkoholiin suopeammin ja ymmärtävän sitä, että viinalla nimenomaan lääkitään hermoja, sillä sota on ”järkeä jyrisyttävää”. Silti hänkin on huolissaan sotilaiden alkoholinkäytöstä ja siitä, että ihmisen identiteetti katoaa liiallisen juomisen seurauksena kokonaan. Tämä ajattelutapa heijastelee osin ajan yleisiä pelkokertomuksia viinan vaikutuksista. Alkoholi miellettiin yleensä miesten juomaksi.

²⁶³ Apo 1999, 122–126.

²⁶⁴ Helena Olaville 15.12.1942.

²⁶⁵ Tepora 2019, 37.

Helenan suopeampi suhtautuminen alkoholinkäyttöön voi johtua myös siitä, että hän kertoo kirjeissään kasvaneensa koko elämänsä ”poikaseurassa”, eikä hänellä ole naispuolisia ystäviä. Vaikka tällä seikalla ei voi selittää koko suopeaa suhtautumista, sillä voi kuitenkin nähdä olevan jonkinlaisia vaikutuksia.

Armeijat ovat käyttäneet alkoholia kautta aikojen. Ryyppyjä on juotu muun muassa hermojen lepuuttamiseksi ja taistelutahdon takaamiseksi. Esimerkiksi Englannissa alkoholi on kuulunut joukkojen muonitukseen jo ainakin 1600-luvulta lähtien. Suomessa alkoholi on ollut ylellisyystuote. Vaikka sotavuosina alkoholi huomioitiin pääasiassa sen kulutuksen tuottamien häiriöiden näkökulmasta, sen vaikutus miehistön moraaliin tiedostettiin ja hyödynnettiin. Esimerkiksi sodan kahtena ensimmäisenä vuotena alkoholia jaettiin valtion puolesta miehistölle pienissä erikoistilanteissa, joista yksi kuuluisimmista oli Mannerheimin syntymäpäivä vuonna 1942.²⁶⁶ Rintamalla kuitenkin juotiin myös salaa. Alkoholin saatavuus oli sota-aikana parempaa kaupungeissa. Tästä kertovat esimerkiksi Tampereella asuvien Kaarinan ja Liisan kirjeet.

*”Vappu meni täällä aivan samaan tapaan kuin kaikki muukin. Juhlimme hiukan alkoholin voimalla (ei mitään mainittavaa) olisin kyllä mielelläni viettänyt pyhät kanssasi, mutta sota on julmaa.”*²⁶⁷

*”Meillä oli (vänrikin kanssa) todella hauskoja retkiä ja illanistujaisia, joskus kyllä otimme pienet ”mokkarit” mutta silloinkin pysyimme määrättyissä rajoissa.”*²⁶⁸

Varsinkin Kaarinan otteesta välittyy ajatus alkoholista tavallisena osana juhlintaa, vaikka sota-aikana juhlimisesta tulikin pidättäytyä. Myös Liisa kertoo illanistujaisistaan ja niiden luonteeseen kuuluvasta alkoholin nauttimisesta. Molemmat tuntevat kuitenkin tarvetta korostaa, että alkoholin käytöstä huolimatta on pysytty moraalien sallimissa rajoissa, eikä mitään mainittavaa ole tapahtunut. Tällä on luultavasti pyritty sekä pitämään omaa naiseutta ajan virallisen naiskuvan mukaisena, että lohduttamaan sotilasta siitä, että tämä ei ole päässyt mukaan juhlimaan. Samoin on voitu pyrkiä selittämään, että alkoholi ei ole myöskään alentanut moraalia niin paljon, että nainen olisi sen takia hairahtanut irtosuhteisiin. Vaikka nimenomaan naisia tarkkailtiin ”irtolaisuuden” näkökulmasta, Kaarina ja Liisa eivät vaikuta ajattelevan juhlimista ja alkoholinkäyttöä ainakaan kirjeidensä perusteella suurena moraalittomuutena. Siinä missä alkoholinkäyttöä on

²⁶⁶ Pulkkinen & Wist 2017, 7–13.

²⁶⁷ Kaarina Eino Rinteelle 5.4.1942. SAK 466, Kper.

²⁶⁸ Liisa Eino Rinteelle 21.11.1943. SAK 466, Kper.

tutkittu etenkin sotilaiden näkökulmasta, vaikutti alkoholin käyttö olevan myös joillekin kotirintaman naisille sodan kontekstiin suhteutettuna pieni paha. Myös naiset lääkitsivät alkoholin avulla omia hermojaan ja lievittivät kurjuutta.

Alkoholi pahana voimana

Alkoholia oli säännöstelystä huolimatta saatavilla sotavuosina sekä rintamalla että kotirintamalla. Alkoholia käytettiin lääkkeenä ja sillä käytiin kauppaa. Kaikki eivät käyttäneet alkoholia, eivätkä kaikki käyttäjät olleet ongelmakäyttäjiä tai alkoholisteja. Jonna Pulkkinen ja Mika Wist ovat veteraaneja alkoholin käytöstä haastattellessaan havainneet monen veteraanin kieltäytyneen haastattelusta, sillä nämä eivät halunneet tuoda esiin rintamaelon alkoholinkäytön näkökulmaa. Veteraanit painottivat, että sotilaan kunniaa ei saa tahria väittämällä heitä juupoiksi.²⁶⁹ Kuten moniin sota-ajan ilmiöihin, myös sota-ajan alkoholinkäyttöön sisältyy paljon häpeää. Varsinkin naisen rooli moraalin vartijana korostui tässä asetelmassa.

”Kysyt minulta, että saatko kirjoittaa niille Ylijärven tytöille, että olen sinun morsian. Sinä et ehkä osaa aavistaakaan kuinka vaikea minun on siihen vastata. Niin mielellään kun tahtoisinkin sanoa sinulle että kirjoita vaan. Mutta sitten taas se viina. Olen yrittänyt pakottaa itseni ajattelemaan, että ei se mitään haittaa vaikka mies juokin. Mutta rakas Olavi, en voi sille mitään kun mielikuvitukseni tuo aina eteen sen vallan kauheana jos joskus oma mieheni tulisi hoippuen kotiin. Tunnen monta sellaista vaimoa joiden miehet juovat, ja luulen että nämä vaimot ilman enempää ajattelematta huutavat ja rähjäävät vaan sitä että miksi he juovat. Uskotko, että vihaan melkein niitä akkoja. Luulen ainakin nyt, että jos olisin heidän asemassaan, niin en kyllä siitä semmoista meteliä pitäisi, vaikka se kuinka katkeraa olisi.”²⁷⁰

Annelin kirjeen otteesta näkyy Satu Apon esittämä huomio siitä, miten erityisesti 1800-luvun lyyrisessä ajattelussa naisen kauhuskenaariona oli joutua juomarin vaimoksi. Anneli ei halua ryhtyä Olavin vaimoksi, jos tämä juo. Hän ei myöskään ymmärrä vaimoja, jotka ovat ryhtyneet juomarin vaimoiksi ja ovat sen jälkeen katkeria, sillä naisen tehtävä on tyytyä valitsemaansa kohtaloon. Otteesta välittyy myös ihmisten alkoholinkäytön lisääntyminen, sillä Anneli kertoo yrittäneensä totutella ajatukseen miehen juomisesta, juovathan muidenkin vaimojen miehet. Sota-ajan voisi siis joiltain osin nähdä murroksena myös kotirintaman alkoholinkäyttöä koskeville asenteille. Varsinkin sota-

²⁶⁹ Pulkkinen & Wist 2017, 14.

²⁷⁰ Anneli Olaville 9.8.1942.

ajan jälkeen jopa miehet, jotka eivät olleet ennen sotaa juoneet, lääkitsivät ahdistustaan alkoholilla.

”Sanotaanhan, että ihmisten ja varsinkin nuorison päämääränä pitäisi olla Eteenpäin ja ylöspäin. Etkö Sinäkin ole sitä mieltä että ihminen joka ajaa sisäänsä sellaista ainetta joka tekee hänet enempi eläintä muistuttavaksi kuin ihmistä, Ei halua pyrkiä Eteenpäin eikä ylöspäin. Ja minun mielestäni se koti jossa juodaan, ei ole koti, vaan ennemmin ”korteesi” jossa opetetaan lapsia kaikki pyhä ja kaunis polkemaan jalkojensa alle ja elämän korkeimmat arvot unohtamaan. En kylläkään tarkoita sitä, että ei koskaan saisi yhtään maistaa, mutta rajansa kaikella. -- Minä olen jo niin paljon Sinulle näitä raittius saarnoja pitänyt, että kyllästyn jo itsekin näihin.”²⁷¹

Naisen rooli oli pitää huolta miesten käytöksestä, jotka nähtiin isinä tai poikina. Anneli kertoo kyllästyvänsä jo itsekin raittiussaarnojen pitämiseen, mikä viestii siitä, että hän tietää Olavin juoneen aiemminkin. Myös Annelia ahdistaa ihmisen käytöksen ja minuuden muuttuminen alkoholin seurauksena. Hän kuvaa alkoholin muuttavan ihmisen eläimeksi, joka unohtaa kaikki elämän tärkeimmät arvot, eikä pysty huolehtimaan perheestään. Annelin kirjeen voi nähdä myös inhimillisenä pelkona ja järkytyksenä sota-ajan alkoholinkäyttöä koskevien asenteiden muuttumisen takia. Muutoksesta puhuttaessa on kuitenkin huomautettava, että esimerkiksi talvisodan aikana alkoholinkäyttö vähentyi²⁷². Siksi on syytä painottaa, että muutos näkyi pääosin ihmisten asenteissa ja peloissa, ei välttämättä varsinaisessa alkoholinkäytössä.

”Oliko matkasi kovin hankala? sillä olit mielestäni liikaa ryypännyt ja kaikki oli minun syytäni.”²⁷³

Vaikka esimerkiksi Kaarinan omasta alkoholinkäytöstä on havaittavissa suopeampi suhtautuminen alkoholiin, myös hän ajattelee, että miehen alkoholinkäyttö on hänen vastuullaan. Kaarina saattaa tuntea syyllisyyttä myös siksi, että hän kertoo itsekin juhlineensa alkoholin voimalla. Jos nainen suostuu käyttämään alkoholia, hän hyväksyy samalla miehen vastaavan käytöksen. Sota-ajan alkoholikulttuurista onkin havaittavissa ennen kaikkea se, että myös jotkut kotirintaman naiset turvautuivat alkoholiin pakokeinona ja juhlimisen välineenä. Toisaalta aikaa leimasi myös tietynlainen murros alkoholinkäyttöön liittyvissä asenteissa. On kuitenkin huomioitava, että monet tällaiset naiset ovat saattaneet käyttää alkoholia jo ennen sotaa. Lottien kirjeistä ei löydy

²⁷¹ Anneli Olaville 9.8.1942.

²⁷² Pulkkinen & Wist 2017, 29.

²⁷³ Kaarina Eino Rinteelle 5.4.1942. SAK 466, Kper.

mainintoja alkoholinkäytöstä, minkä voi osin selittää lottien tiukan moraalisella kasvatuksella. Toisaalta alkoholinkäyttöön liittyi myös paljon häpeää, jonka takia alkoholista saatettiin vaieta myös tietoisesti.

5.4 ”Kaikki vähitellen muuttuu korvikkeeksi” – Säännöstely turhauttaa

Jos jokin valtion säädös herätti sota-aikana tunteita kaikissa kansanosissa, se oli valtion säännöstelypolitiikka, siihen liittyvä kansanhuolto ja näiden seurauksena syntynyt salakauppa. Suomen kansanhuoltoministeriö perustettiin 20.9.1939, ja sen ensimmäinen tehtävä oli kartoittaa maan elintarvikevarastot. Laskelmien mukaan kansa tulisi selviämään sen hetkisillä varastoilla ja kulutuksella noin puolen vuoden ajan, eikä ulkomaankaupasta ollut apua Euroopan sekavan tilanteen vuoksi. Ainoa mahdollisuus oli rajata kansalaisten kulutusta. Talvisodan kaoottisuuden vuoksi säännöstelyä ei ehditty vielä tuolloin viedä kovin pitkälle ja säännöstely alkoi kunnolla vasta talvisodan päättyttyä. Kansanhuoltoministeriö kasvoi sodan pitkittyessä ja sen johtajakin ehti vaihtua ensimmäisen 10 vuoden aikana jopa 21 kertaa. Kansanhuollon työpaikat eivät olleet haluttuja, sillä moni parjasi kansanhuoltoa kansalaisten elinmahdollisuuksien rajoittamisesta ja huijaamisesta.²⁷⁴

Säännöstely toimi ostokorttien avulla. Nestemäiset poltto- ja voiteluaineet oli määrätty säännöstelyn alaisiksi jo 4. syyskuuta ja sokerin ja kahvin myynti kiellettiin ilman puolustusministeriön myöntämää lupaa. Tarkoituksena oli näin estää tärkeiden elintarvikkeiden hamstraus, jota oli esiintynyt jo kesän 1939 lopulla. Talvisodan aikana ainoat säännöstelyn alaiset kulutustarvikkeet olivat kahvi ja sokeri. Kuitenkaan mikään välttämätön elintarvike ei sota-aikana jäänyt säännöstelyn ulkopuolelle. Kansanhuolto piti huolta paitsi väestön tarpeista myös niistä tarvikkeista, joita väestö tuotti.²⁷⁵ Suomalaiset jaettiin iän, sukupuolen ja harjoitetun ammatin mukaisesti erilaisiin ryhmiin, joille oli laskettu omat päivittäiset, viikottaiset tai kuukausittaiset kulutusrajat. Kaupunkien asukkaat olivat myymälöistä riippuvaisen kulutuksensa vuoksi maaseutua heikommassa asemassa. Kauppoihin joutui jonottamaan, sillä siellä asioitiin yksi kerrallaan. Lihankulutus oli luksusta. Jopa moni kaupunkilainen ryhtyi omatoimiseen tuotantoon, kun esimerkiksi puistoista tarjottiin asukkaille viljelypalstoja.²⁷⁶

²⁷⁴ Jaatinen 2018, 155–116.

²⁷⁵ Sinerma 1995 a, 119.

²⁷⁶ Jaatinen 2018, 117–125.

Tutkittavassa kirjeaineistossa moni nainen puhuikin osallistuneensa ”tuotantokilpailuun”:

*”Tiedätkö kun olen ottanut osaa tuotantokilpailuun. Olen aivan yksin laittanut kasvimaan kuntoon, kylvänyt ja hoosannut. Se on sitten hauskaa joskus möyriä ulkona pellolla.”*²⁷⁷

*”Suo anteeksi kun en ole aikaisemmin kerennyt vastaamaan. Sillä olemme niin ankarasti ottaneet osaa tuotantokamppailuun, ettei kirjoitukset ole tulleet mieleenkään.”*²⁷⁸

Eino Jutikkala selittää, että ihmisten elämää koskevia pulmakysymyksiä oli valtion mukaan hoidettava esimerkiksi antamalla kansanhuoltoa koskevia tilanneselostuksia ja järjestämällä kansalaisille hyödyllistä tekemistä, kuten viljelyspalstojen hoitoa, talkoita ja mahdollisuuksia osallistua tuotantokamppailuun.²⁷⁹ Vaikka Jutikkala viittaa pääasiassa vuoteen 1943, puhuvat sekä Järvenpäässä asuva Ritva että Muurikkalassa asuva Leena osallistuneensa tuotantokamppailuun jo vuonna 1942. Kirjeet on päivätty neljän kuukauden etäisyydellä toisistaan. Se, että tuotantokilpailua tai -kamppailua käytetään terminä jopa kahden naisen kirjeissä niin, että siitä on ollut merkityksellistä mainita, kertoo jotain tuotantokamppailun merkityksestä kotirintaman naisille. Ritvalle tuotantokamppailu vaikuttaa näyttäytyvän virkistävänä tekijänä, kun esimerkiksi Leena mainitsee tuotantokamppailun vapaa-aikaa vievänä velvollisuutena. Tätä valtion propagandaan liittynyttä kehotusta voi siis jossain määrin pitää onnistuneena, joskin Leena kertoo kirjeissään turhautuvansa jatkuvaan pellolla olemiseen. Tässä onkin syytä ottaa huomioon kirjoittajien ikäero. Ritva on aikuinen lottia, Leena puolestaan luonnehtii olevansa nuori, eli todennäköisesti alle 28-vuotias nainen.

Välirauhan aikana säännöstelypolitiikkaa kehitettiin. Tekstiilituotteet pantiin vuonna 1940 kortille, joka oli jaettu talvi- ja kesäosaan. Kotirintaman naiset pyrkivät uusiokäyttämään kaiken mahdollisen kaapeista ja vinteiltä löytyneen tekstiilimateriaalin. Koska kankaasta ja nahasta oli pula, paperia käytettiin materiaalina melkein missä vain, kuten puisten kenkien päällystämässä. Nahkakenkiä arvokkaampia olivat kumisaappaat, joista oli huutava pula. Varsinkin metsä- ja maatoissa vaadittiin saappaita, mutta vääränkokoisista jalkineista saanut valittaa.²⁸⁰ Näiden tarvikkeiden pula näkyi myös naisten kirjeissä.

²⁷⁷ Ritva Irja Eerolalle 24.5.1942. SAK 490, Kper.

²⁷⁸ Leena Olaville 23.9.1942.

²⁷⁹ Jutikkala 1997, 254.

²⁸⁰ Jaatinen 2018, 134–135.

”Eikä siitä kylmästä nyt olisi väliäkään näin sota-aikana kun ei saa tarpeeksi edes vaatettakaan ylleen että tarkenee.”²⁸¹

”SENSUROINTIA--kuitenkin otan kaiken kiitollisuudella vastaan. Koskapa meillä on vähän kaikesta puutetta. sydämelliset kiitokseni vain. Meillä ei ole täällä enään saatavissa jalkineita parempia, vaan täytyy kävellä puukengillä. Minä olisin kyllä hyvin mielelläni huolinut k—SENSUROINTIA--jatkuminen taitaa kaiken niin tarkkaan lopettaa. Pyydän nöyrimmästi anteeksi, että --SENSUROINTIA”²⁸²

”Olen etsinyt noille apulaisilleni saappaita aina yhtä huonolla tuloksella. Huomenna taas menen kuulustelemaan kauppiasta onko niitä edes missään koskaan ollutkaan. Tätä saapasjuttua se puhelin soitto käsitteli.”²⁸³

Kenkien ja vaatteiden pula on vaikuttanut vaivaavan ainakin kirjeiden Marjattaa ja Helenaa juuri vuoden 1943 aikana. Pahimmat kansanhuoltoa koskevat parjaukset pyrittiin jatkosodan pitkittyessä karsimaan lehdistöstä ja ainakin Marjatan kirjeen sensuurin perusteella vaikuttaa siltä, että näin tehtiin myös kirjeiden osalta. Molemmat kirjoittajista asuvat maaseudulla, jossa esimerkiksi kauppiaa oli vain harvakseltaan. Vastaavasti kaupunkilaisnaiset eivät mainitse säännöstelyn elämää rajoittavaa vaikutusta kirjeissään. On otettava huomioon, että kaupunkilaisnaisten kirjeaineistoa on myös vähemmän, mutta esimerkiksi Helena puhuu säännöstelyn vaikutuksista jo ensimmäisissä kirjeissään. Tämä on huomion arvoista siksi, että usein on esitetty, että juuri säännöstely ja maaseudun omavaraisuus olisivat eriarvoistaneet kaupunkilaisia suhteessa maaseutuun. Tässä suhteessa esimerkiksi Marjatta on kuitenkin maininnut, että hienoimpia, ulkomailta tuotuja hyödykkeitä saa ainoastaan kaupungeista, eikä niitä jaeta maaseudulle.

Usein kansalaisten turhautuminen kohdistui nimenomaan paikalliseen kauppiaseen, kuten edeltävästä Helenankin otteesta näkyy. Heikki Tiilikaisen haastatteleva kyläkauppiaan tytär Salme Ahjonsuu on vuoden 1995 haastattelussaan kertonut kyläkauppiaan roolin olleen hankala. Kauppias oli itse kyläläinen, jonka takia hänellä oli paine naapuriapuun. Toisaalta hän ei kauppiana voinut myöskään ryhtyä sosiaalityöntekijäksi. Kaikkia asiakkaita ei voinut palvella tasapuolisesti, vaan tavara meni heti tiskin alle, josta sitä myytiin ensin vanhoille asiakkaille ja sitten muille, jos tavaraa jäi. Myös Ahjonsuun perhe myi mustaa tavaraa ilman korttia ja kaikki hänen

²⁸¹ Marjatta Ruotsiin 16.11.1943.

²⁸² Marjatta Ruotsiin 25.3.1943.

²⁸³ Helena Olaville 3.1.1943.

tietämänsä kauppiaat tekivät samoin.²⁸⁴ Saman asian vaikuttaa kirjeessään tiedostavan Helena:

*”Nyt huomasin semmosen tempun, että korviketta tää paperikin vain on, koska jossain paikoissa on riviviivoja. Kauppias oli sentään erikoisella päällä kun tätä myydessään myi koko pakan kuoriakin, vaikka ei pitkiin aikoihin ole niitä myynyt.”*²⁸⁵

Otteesta välittyy pilkallinen suhtautuminen kauppiaseen, joka suostui Helenan mukaan kerrankin myymään kokonaisen pakan kirjekuoria, vaikka hän ei ole pitkiin aikoihin myynyt niitä. Sota-ajan mustan pörssin eli salakaupan luonteeseen kuului se, että maaseudulla asuvat tuottajat auttoivat kaupungissa asuvia sukulaisiaan, varsinkin, jos vaihtokaupassa saatiin vaatteita. Musta pörssi koski nimenomaan jatkosodan aikaa. Vaikka kansanhuolto tarkkaili maaseudun tuotantoa, hyödykkeitä tuotettiin salaa itselle ja salakauppaan. Rahallakaan ei ollut tuohon aikaan kovin suurta merkitystä ja kulutushyödykkeet olivat parempaa valuuttaa kuin Suomen markka.²⁸⁶

*”Kun me vain saisimme täällä jonkinlaisen kodin itsellemme vaan ei siitä ole vielä mitään tietoa, että saako sitä koskaan, kun kaikki maksaa liian paljon. Eikä paljon mitään saa rahallakaan.”*²⁸⁷

Evakkoon joutuneen Marjatan kirjeestä päätellen rahan arvon huono tilanne oli havaittavissa jo syksyllä 1942. Jos kotirintaman naisella ei ollut riittävän hyviä suhteita paikallisiin kauppiaisiin tai kylän päämiehiin- tai naisiin, ei rahalla tehnyt paljoakaan, vaikka sitä olisi ollut. Suomalaisille tärkeä seurustelujuoma, kahvi, muuttui korvikkeeksi jo vuonna 1939, jolloin markkinoilla oli tarjolla kunnollisella arvonlisäverolla myytyä kahvia ja viljalla jatkettua korvikekahvia. Keväällä 1943 Suomen kahvivarastot olivat jo tyhjillään ja kansa joutui tottumaan vastikkeeseen, joka ei sisältänyt paljoakaan aitoa kahvia. Viljaa oli enintään 78 prosenttia ja loppu oli sekalaista kasvituotetta.²⁸⁸ Korvikkeen merkitys korostuu varsinkin Helenan kirjeissä. Hän luo kirjeissään Olaville ja itselleen kuvitteellista tilannetta kahvipöytäkeskusteluista ja korvike kuuluu olennaisena osana kirjeiden sisältöön. Lisäksi Helena käyttää korviketta synonyyminä hänen ja Olavin kirjeenvaihdon avulla rakentuneelle suhteelle, kirjepaperille ja lähes kaikille kulutushyödykkeille, jotka ovat sodan seurauksena huonontuneet laadultaan.

²⁸⁴ Tiilikainen 1995, 116–118.

²⁸⁵ Helena Olaville 3.1.1943.

²⁸⁶ Jaatinen 2018, 135–138.

²⁸⁷ Marjatta Ruotsiin 29.10.1942.

²⁸⁸ Jaatinen 2018, 126.

”Kaikki vähitellen muuttuu korvikkeeksi tää mustekaan ei ole enää tavallista. Kirjekuoretkin alkavat jo vähetä, eivät enää myy kuin säännöstellen vain. Kohta taitaa muuttua säännöstelyn alaiseksi sekin, että kenelle kirjoittaa.”²⁸⁹

Helenan kuvaus siitä, miten säännöstelypolitiikka kosketi sota-aikana elämässä kaikkea, on osuva kuvaus paitsi kotirintaman naisen arjesta myös siitä, miten kansanhuolto ja esimerkiksi sensuuri kytkeytyvät sota-aikana toisiinsa. Sensuuri karsi sekä lehdistöstä että kirjeistä valtion säännöstelypolitiikan parhausta yleisen mielialan ja huhujen kurissa pitämiseksi. Toisaalta voi ajatella, että kun sensuuri ja kansanhuolto yhdistettiin tällä tavalla toisiinsa, nainen saattoi säännöstelyä kirjeessä arvostellessaan ajatella, että hänen arvostelunsa tavoitti lopulta myös valtion elimet. Näin saattoikin tapahtua, sillä monet kirjeitä sensuroineet henkilöt olivat velvollisia tiedottamaan VTL:ta kirjeistä välittyvistä mielialoista. Vaikka esimerkiksi lotat eivät arvostele tai mainitse säännöstelyn kurjuutta kirjeissään, ei tule ajatella, etteivätkö he olisi ajatelleet sitä kurjana. Valtion toimien arvostelu ei kuulunut kunnollisen lotan luonteeseen. Valtion säädöksistä juuri säännöstelypolitiikka vaikutti merkittäväällä tavalla kaikkien kotirintaman naisten elämään. Kirjeissä näkyvä turhautuminen säännöstelypolitiikkaan oli ilmiö, jossa ehkä muutoin kaukaisena vaikuttanut valtio ja sen politiikka tuli aidosti osaksi kotirintaman naisen arkea ja koko elämää.

5.5 ”On onnellinen, joka pääsee nuorena pois tästä pahasta maailmasta” – Sankari- ja siviilikuolemien ristiriitaisuus

Jatkosodan aikana kotirintamaa ja rintamaa yhdisti kuoleman uusi normaali. Siinä missä rintamamiehet joutuivat kohtaamaan kuoleman tappamisen ja tartuntatautien näkökulmasta, näkyi kuolema kotirintamalla monimuotoisuudessaan: kaatuneiden sotilaiden hauta-arkkuina, sankarihautajaisina, siviilipommitusten uhreina ja lisäksi tartuntatauteihin, sairauksiin ja ”luonnollisiin” kuolemiin menehtyneinä ihmisinä. Nimenomaan kuoleman läsnäolo synnytti sota-ajan hetkessä elämisen kulttuurin, jonka perustava ajatus oli, että on elettävä tänään, sillä huomenna voi kuolla. Hetkessä eläminen aiheutti toisaalta myös sen, että ihmisillä ei ollut aikaa jäädä suremaan viikoiksi, koska töitä riitti ja lapsetkin piti hoitaa. Kuolema oli asia, jota vastaan valtio ei pystynyt kilpailemaan. Niinpä sen täytyi kehittää tapa, jolla kansa pystyi kohtaamaan ja käsittelemään kuoleman.

²⁸⁹ Helena Olaville 29.10.1942.

Yksi nationalismin keskeisimmistä ajatuksista on isänmaan puolesta uhrautuminen. Isänmaan puolesta uhrautunut on sankari, ja suurin sankari on se, joka on koko kansakunnan taistelussa rintamalla. Sotien aikana uhrin merkitys korostuu, mutta se myös erottaa ja yhdistää kansalaisia.²⁹⁰ Koska yksittäiselle kansalaiselle sota ja siinä edellytetty väkivalta voi merkitä äärimmäisiä menetyksiä, ei riitä, että uhreista ollaan vain suunnilleen samaa mieltä. Ville Kivimäki korostaa, että väkivallalle annettujen merkitysten on oltava sellaisia, että ne resonoivat myös tunteen tasolla voimakkaasti. Jotta kansalaiset olisivat kokeneet kuoleman hyvänä ja tarvittavana uhrauksena, annettiin jo 16.12.1939 määräys kaatuneiden kuljettamisesta kotiseudulle. Määräyksen perusteella kaatuneet evakuoitiin haudattavaksi sankarihautoihin tilaisuudessa, jonka mahdollisimman moni kansalainen kokisi koskettavana ja merkityksellisenä tapahtumana. Näin koettu väkivalta ei vain rikkonut merkityksiä ja suhteita, vaan saattoi myös rakentaa ja vahvistaa niitä.²⁹¹

*”Oli niin äärettömän kaunis se kuvauksesi niistä sankarihautajaisista, että kyynelsilmin piti lukea kuvaamanasi Jumalan suuria ihmetekoja. Kaikelle on tarkoituksensa.”*²⁹²

Vaikka sankarihautajaiset olivat valtion tapa hallinnoida suuria menetyksiä kestävästi, ne myös aidosti auttoivat monia kansalaisia käsittelemään menetyksiä. Ritvan otteessa korostuu sankarihautajaisten uskonnollinen näkökulma. Hän pitää hautajaisia Jumalan ihmetekoina. Näin uhrille annettiin jokin parantava merkitys, sillä kuten Ritva sanoo ”kaikelle on tarkoituksensa”. Jouni Tilli huomauttaakin, että kuolema rintamalla oli velanmaksua isänmaalle ja Jumalalle. Lopulta oli vaikea erottaa, mikä oli isänmaallista ja mikä puhtaan kristillistä julistusta, sillä molempien sisällöt kietoutuivat niin tiiviisti toisiinsa.²⁹³ Sankarihautaaminen muutti kuoleman merkityksen myös siten, että sotilaita ei enää ”otettu” rintamalle, vaan heidän nähtiin taistelevan omasta halustaan yhteisen isänmaan puolesta. Oletettua kansallista yhtenäisyyttä korosti se, että kotiseudun ihmiset pääsivät osallistumaan sotilaiden hautajaisiin. Vaikka kansallisen surujuhlan keskipisteenä olivatkin kaatuneet sotilaat ja suru, sankarihautajaisten merkitys kiteytyi myös yhteisön kokoontumiseen vaikeina aikoina.²⁹⁴ Sankarihautajaisten korostetun

²⁹⁰ Kemppainen 2006, 229.

²⁹¹ Kivimäki 2019, 285–288.

²⁹² Ritva Irja Eerolalle 25.10.1942. SAK 490, Kper.

²⁹³ Tilli 2014, 166.

²⁹⁴ Kemppainen 2006, 231–232.

yhdistävällä ja kauniilla merkityksellä oli kuitenkin sodassa myös toinen puolensa, kuoleman arkinen normaali, mikä korostui varsinkin jatkosodan aikana.

*”Sitten parille entiselle tuttavalleni on käynyt niin, että toinen kuoli ja toinen on kihlautunut. Molemmat eivät lainkaan enää liikuttaneet minua. Kihlautunutta onnittelin toista en mene edes hautaan saattamaan.”*²⁹⁵

*”Joko olet kuullut että Mattilan Aimo meni miinaan. Tänäpäivänä haudataan, meitäkin oli käsketty mutta ei tullut mentyä. Niinhän se on hänen matkansa loppui taas siihen.”*²⁹⁶

Asemasodan aikana tasaisen hiljaisena virtana kotiseutukuntiin saapuneiden sankarivainajien merkitys isänmaan nykyhetkelle ja tulevaisuudelle alkoi hämärtyä. Uhrikuoleman muuttuessa arkisemmaksi uusi ajattelutapa soti uhrikuoleman kollektiivista ja pyhää luonnetta vastaan.²⁹⁷ Tämä Ville Kivimäen huomautus kuoleman arkipäiväistymisestä näkyy sekä Annelin että Helenan kirjeissä jopa uhmakkaana suhtautumisena sankarihautajaisiin ja kuoleman merkityksellisyyden arkipäiväisyytenä. Otteista välittyy myös sotaväsymys. Samalla niistä on nähtävissä kuoleman arkisuuden toinen puoli: kaikki kuolemat eivät olleet yksittäisille ihmisille merkityksellisiä. Huomion arvoista on myös se, että yksikään kirjeiden nainen ei puhu kaatuneista sotilaista uhreina tai marttyyreina. Sankarikuolemien merkityksellisyyttä sota-ajan aikalaiskokemuksena ei tule siis korostaa liiallisesti, sillä kuolemien parantava merkitys on helppo ymmärtää jälkeenpäin tarkasteltaessa ja muisteltaessa. Sota-ajan hetkessä kuolemat saattoivat kuitenkin tuntua arkisilta ja jopa merkityksettömiltä tilanteessa, jossa sankarihautajaiset muistuttivat sodan ikävyydestä ja masentavuudesta.

Siviilikuolemien merkityksellisyys

Sankarihautajaisten korostaminen muodosti sota-aikana yhteiskuntaan eräänlaisen tyhjiön, johon kuuluivat kotirintamalla siviilipommitusten menetykset ja tartuntatautien, sairauksien tai vanhuuden seurauksena tapahtuneet kuolemat. Myös lottien kohdalla sankarikuoleman merkitys oli ongelmallinen, sillä vaikka heidätkin nähtiin rintamien sankareina, naissukupuolen kohdalla ei ollut tapana puhua sankaruudesta²⁹⁸. Muunlaiset sodan aikana tapahtuneet kuolemat ovat jääneet usein aikalaismuistelmissa näkymättömiin. Tähän voi olla syynä esimerkiksi se, että vaikka siviilikuolemienkin

²⁹⁵ Helena Olaville 17.6.1942.

²⁹⁶ Anneli Olaville 4.7.1942.

²⁹⁷ Kivimäki 2019, 293.

²⁹⁸ Sulamaa 2009, 164.

lukumäärä oli esimerkiksi tartuntatautien seurauksena vähintään korostunut, valtaosan sota-ajan kuolemista aiheuttivat konekivääri ja kenttätykki²⁹⁹. Naiset mainitsivat kuitenkin kirjeissään myös muista kuolemista. Silti esimerkiksi Helena korostaa kotirintaman kuoleman eroa suhteessa kuolemaan rintamalla:

*”Yksissä juhlittiin Laurin kihlajaisia ja Einopojan hautajaisia. Ei hän sodassa ollut yli ikäinen ja johonkin tautiin kuoli.”*³⁰⁰

Helenan kuvauksessa korostuu näkemys hautajaisistakin eräänlaisena juhlanä, vaikka kyseessä olisi ollut ”tavallinen” siviilikuolema. Helenan tarve korostaa, että Eino ei kuollut sodassa, ei välttämättä johdu kuoleman merkityksettömyydestä. Tällä tavoin Helena on voinut viedä huolen pois siitä, että esimerkiksi joku Olavin tuttava olisi kaatunut rintamalla tämän tietämättä. Samalla vakuutettiin, että kyseessä ei ollut taas yksi uhri rintamalta. Myös lotat puhuivat kirjeissään tavallisista kuolemista. Vaikka heidän isänmaallisuuttaan onkin usein tapana korostaa, kirjeiden perusteella vaikuttaisi siltä, että juuri lottien merkitys korostui tavallisten kuolemien muistamisessa ja ihmisten surun käsittelyssä:

*”Muistathan sen pienen vaalean palleroisen, joka tepsutteli pienillä jaloillaan pitkin pihamaalla. Surua on Lempi-emännällä. Mutta luoja on tahtonut korjata pikku Väinön pois täältä melskeen seasta. Kunpa meillekin koittaisi pian valoisammat ajat. Nämä vaikeat ajat kestäneinä osaamme ehkä käsitellä elämää vakavammin. Luojamme auttakoon meitä ymmärtämään elämän tarkoituksia oikein ja niin myöskin elämään.”*³⁰¹

*”Minä kiitän vielä, ku muistan miten lohdullista se oli lukea, että minun pieni väinöni on niin nyt pieni enkeli. -- Väinö ei sairastanut kuin kolme päivää, kun siirtyi pois sitte. Hänellä oli kuin enkelillä kihara tukka, ennenkä peiteltiin multaan. Miksi oli hänen vuoro, tulee usein mieleen. Monella on niin monta ja meillä niin vähä. Kyllä minusta oli niin lohdullista lukea sitä Teidän kirjettä Luin monta, monta kertaa ja itkin. Se oli niin suuri lohdutus kun se paras puuttuu minulta itseltä kaikki.”*³⁰²

Siinä missä rintamalla olleiden poikien äidit antoivat uhrin isänmaalle, oli kotirintamalla kuolleen pienen lapsen menettämistä vaikea ymmärtää, kuten Annikki-lotan ja lapsensa menettäneen Lempin kirjeistä näkyy. Jumalan puoleen kääntyminen oli sota-aikana tavallista surun ja kärsimyksen keskellä. Koska naisten asema suomalaisessa

²⁹⁹ Kivimäki 2019, 282.

³⁰⁰ Helena Olaville 28.6.1943.

³⁰¹ Annikki Irja Eerolalle, tammikuu 1942. SAK 490, Kper.

³⁰² Lempi Irja Eerolalle 30.1.1942. SAK 490, Kper.

yhteiskunnassa oli totuttu oikeuttamaan juuri äitiydellä, hän antoi sota-aikana uhrin erityisesti miesten kautta.³⁰³ Kyseinen naisroolin ristiriita kiteytyy lapsen ”turhaan” menetykseen kotirintamalla: mikä oli naisen rooli äitinä, kun hän menetti lapsensa, joka ei kaatunut sodassa? Irja Eerola on perustellut Lempille Väinön kuolemaa niin, että Jumala on halunnut Väinöstä enkelin taivaaseen. Näin kuolemalle on haettu jonkinlaista parantavaa merkitystä. Lapsikuolemat ovat kautta aikojen olleet yhteiskunnalle ja perheille vaikea aihe, sillä varsinkin vielä 1940-luvulla ajateltiin, että juuri lapset toimivat vanhempiensa vanhuuden turvana. Lasten kuului saattaa vanhempansa hautaan, eikä toisinpäin. Lotat hakivat myös muiden kotirintaman ihmisten kuolemiin parantavaa merkitystä Jumalan avulla. Ajatus siitä, että pääsi pois pahasta maailmasta, saattoi luoda etenkin kotirintamalla kaivattua merkitystä siviilikuolemille. Etenkin lotille opetettuun ajattelutapaan kuului, että oli ihmisten oma apu kuinka riittävää tai riittämätöntä tahansa, viime kädessä oli uskottava Jumalan apuun ja hänen määrittelemäänsä kohtaloon³⁰⁴.

*”Hän vilustui ja sitä menoa meni. Nyt on samasta perheestä kaikkiaan kolme mennyt näitten sotien aikana. Kyllä on surua yhden perheen kohdalle, vaan kaikki täytyy ottaa vastaan Luojan kädestä miten hän on määrännyt. Hän oli kyllä onnellinen lähtiä, kun sai nukkua turvassa Jumalan. Ei hänen sielulle vahinkoa tullut. On onnellinen joka pääsee nuorena pois tästä pahasta maailmasta.”*³⁰⁵

Itsemurhan muistamisen ongelmallisuus

Toisin kuin voisi kuvitella, sotilaiden sankarihautaan hautaaminen ei vaatinut erityistä ”sankaruutta”. Riitti, että mies oli kuollut puolustusvoimien palveluksessa sota-aikana esimerkiksi sairauteen tai vammaan. Rikollinen ja kunniaton käytös ja itsemurhat eivät kuitenkaan kuuluneet kunnialliseen sankarikuolemaan. Etenkin sotilaiden itsemurhat olivat armeijan ja yhteiskunnan näkökulmasta ongelmallisia ja niihin liittyi vahva uskonnollis-moraalinen stigma. Tästä huolimatta vuosina 1942–1944 vähintään 2,6 prosenttia menehtyneistä suomalaissotilaista kuoli omakätisesti, toukokuussa 1944 jopa 5,5 prosenttia.³⁰⁶ Ajan yhteiskunnassa itsemurha käsitettiin mieleltään sairastuneen ihmisen teoksi. Itsemurha oli käsittämätön ratkaisu, jota täysin järjissään olevat, niin sanotut kunnon kristityt välttivät. Käsitys kriisien ja vaikeuksien yhteydestä elämänhalun menettämiseen ja itsemurhahaluihin on Riikka Miettisen mukaan ilmeisen pitkäikäinen

³⁰³ Kemppainen 2006, 239–239.

³⁰⁴ Sulamaa 2009, 164.

³⁰⁵ Pirjo Irja Eerolalle 22.3.1942. SAK 490, Kper.

³⁰⁶ Kivimäki 2019, 300–302.

ja selkeä vaikutin itsemurhien taustalla. Perinteisesti itsemurhan suorittanutta ei haudattu kirkkomaalle, sillä itsemurha oli ollut Suomenkin alueella rangaistava teko myöhäiskeskiajalta vuoteen 1894 asti, jolloin astui voimaan vuoden 1889 rikoslaki.³⁰⁷ Naiset eivät mainitse kirjeissään sotilaiden itsemurhia tai näitä vielä vaikeampia aiheita, kuten sotilaiden itse suorittamia teloituksia, mutta naisista yksi, Liisa, kertoo omasta itsemurha-ajatuksestaan.

*”--Luulen, että eilinen ilta oli elämäni traagisin, sillä ajoin tehdä itsemurhan, mutta Sven : hän sai otetuksi pistoolin pois kädestäni. Nyt tuntuu kaikki niin tyhjälle, niin kuolleelle – Tunnen itseni niin yksinäiseksi, niin vieraaksi täällä, missä ennen oli vain naurua ja iloa.”*³⁰⁸

Liisa kuvaa harvinaisen avoimella tavalla synkkiä ajatuksiaan ja itsemurhayrityksen jälkeisiä tunteita. Naisten itsemurhat ovat usein jääneet sotilaiden itsemurhien varjoon. Vastakkain Liisan kuvauksessa asettuvat etenkin onnellisena koettu menneisyys ja ahdistavana pidetty nykyhetki. Valtio pyrki propagandallaan ja mielialatarkkailullaan estämään juuri sellaisten ajatusten julkituloa, joita Liisa kertoo kirjeessään käyneensä läpi. Vaikka ei pidä olettaa, että Liisan ajatuksiin olisi vaikuttanut pelkästään sota, ei voi olla ottamatta huomioon sodan masentavia vaikutuksia. Sota muutti ihmistä ja tämän käsitystä maailmasta, moraalista, arvoista ja uskonnoista. Liisa kertoo kirjeessään myös olevansa niin yksinäinen, että Sven on hänen ainut ystävänsä. Historiassa on usein ollut tapana korostaa kotirintaman naisten kestävyyttä. Naisilla on myös itse ollut tapana muistella sotaa niin, että kotirintamalla kestittiin, koska oli pakko. Kestämisen pakko oli itseisarvo ja luonnollinen tapa elää sodan uudessa normaalissa. Näistä kuvauksista ovat jääneet pois Liisan ajatuksien kaltaiset narratiivit, koska vaikeita ajatuksia on usein jälkeinpäin ollut hävettävää ja liian kivuliasta muistella julkisesti. Lisäksi vastaavat ajatukset on karsittu varsinkin 1940- ja 1950-lukujen aikalaiskuvauksista.

Talvi- ja jatkosodan uhrin olivat myös isänmaan rakennusajan viimeisiä marttyyreja. Rauhan koittaessa marttyyrikuolema oli siirtynyt kansakuntaa ylläpitävästä ajatuksesta historiaan, sillä kansakunta ei halunnut tai edes tarvinnut lisää uusia uhreja tukemaan olemassaoloaan. Historialliset marttyyrit jäivät osaksi isänmaan syntytarinaa.³⁰⁹ Sankarihautojen lisäksi myöhemmin on pystytetty muistomerkkejä myös lotille ja sota-ajan siviiliuhreille. Kirjeiden naisten äänet tuleekin ymmärtää kertomuksina sellaisista

³⁰⁷ Miettinen 2019, 189–196.

³⁰⁸ Liisa Eino Rinteelle 21.11.1943. SAK 466, Kper.

³⁰⁹ Tepora & Jalonen 2019, 274.

sota-ajan kuolemista, jotka ovat usein jääneet sankarihautajaisten varjoon. Kotirintamalla kuolemia käsiteltiin muutoinkin kuin sankarikuolemien näkökulmasta ja toisaalta kotirintaman naisten vaikeudet saattoivat kasvaa myös niin kestäättömiksi, että jotkut kokivat ainoaksi ratkaisuksi oman henkensä riistämisen. Sankarihautajaisten ja uhrikuolemat eivät ole ainoa sota-ajan kuolemia määrittävä näkökulma, vaikka usein ne korostuvatkin muisteluissa ja historiankirjoituksissa. Kansalaiset joutuivat sota-aikana käsittelemään myös muunlaisia kuolemia, jotka saattoivat tuntua sodan kontekstissa jopa entistäkin hankalammilta. Se, että siviilikuolemia muistettiin myös sota-aikana, vaikuttaa olleen mahdollista nimenomaan naisten takia. Tätä näkökulmaa tulisi ottaa enemmän huomioon.

5.6 ”Meidän kotimme on täällä Karjalassa” – Marjatan kokemus evakkoon lähtemisestä ja sotalapsen poissaolosta

Marjatta on kirjeaineiston ainoa evakko. Kirjeiden muut naiset eivät ainakaan kerro olevansa evakossa, eivätkä he Irjaa, Ritvaa, Lempiä ja Marjattaa lukuun ottamatta mainitse olevansa äitejä. Vaikka pelkästään Marjatan kokemusten perusteella ei voida luoda yleistävää kuvausta koko kotirintaman naisten evakko- ja sotalapsikokemuksista, katson tärkeäksi perehtyä Marjatan kuvaukseen osana kotirintaman vaikeita ja epämiellyttäviä sotakokemuksia, sillä niitä ei nimenomaan kotirintaman naiseudesta puhuttaessa voi jättää huomiotta. Marjatan kirjeissään luomat narratiivit sisältävät paljon negatiivissävytteisiä kuvauksia sodan kurjuudesta, mutta toisaalta myös siitä, miten kaikesta selvitettiin.

Talvisodan aikana siviiliväestöä evakuoitiin rajaseuduilta hyökkäyksen alta. Moskovan rauhan 13.3.1940 jälkeen osa väestä joutui jättämään luovutettujen alueiden myötä kotinsa. Tämä merkitsi sitä, että luovutetun Karjalan väestö, eli noin 406 800 henkeä oli menettänyt kotinsa. Lisäksi Hangon vuokra-alueelta joutui lähtemään noin 8000 henkeä ja Sallan ja Kuusamon itäisistä kylistä noin 5430 henkeä. Jatkosodan aluksi rajaseudun asukkaat evakuoitiin varmuuden vuoksi, mutta suotuisan tilanteen takia noin kaksi kolmannesta karjalaisista palasi takaisin kotiseudulleen kesällä 1941. Uusi evakkoretki koitti kesäkuusta 1944 alkaen.³¹⁰ Sotalapsi-termiä on käytetty laajassa merkityksessä, mutta tässä tutkimuksessa käytän sotalapsi-termiä kuvaamaan nimenomaan Ruotsiin sotalapsiksi talvi- ja jatkosodan aikana lähetettyjä lapsia.

³¹⁰ Oksanen 2018, 269.

Sotalapsien siirto Suomesta ulkomaille aloitettiin heti loppuvuodesta 1939. Ensimmäinen kuljetus järjestettiin 15.12.1939 ja talvisodan lopussa Ruotsiin oli siirretty noin 9000 3-12-vuotiaasta suomalaislasta. Myös Norja ja Tanska vastaanottivat suomalaislapsia. Suomen poliittinen johto piti lastensiirtoja ulkopoliittisesti kiusallisina, sillä niiden pelättiin viestittävän viholliselle maan heikkoudesta. Tilanne johti siihen, että vuonna 1942 sensuuri esti myös lastensiirtoihin kohdistuvan arvostelun. Suomen sosiaalitoimi kannusti erityisesti toimeentulovaikeuksissa olevia perheitä lastensiirtoihin, mutta esimerkiksi monet vanhemmat lapset olivat myös itse halukkaita lähtemään sotalapseksi. Yleinen käsitys oli, että lastensiirrot olisivat vain lyhytaikaisia ja sotalapseksi Ruotsiin pääseminen oli etuoikeus.³¹¹

Marjatan kokemus sota-ajasta oli muista kirjeiden naisista poikkeava jo siksi, että hän kirjoitti kirjeitä vaihtelevasti sekä evakosta että oikeasta, alueluovutuksissa Venäjän puolelle jääneestä kodistaan. Lisäksi Marjatan kirjeet on suunnattu hänen Ruotsissa sotalapsena olleelle pienelle tyttärelleen Seijalle ja tämän ruotsalaiselle sijaisperheelle. Marjatan aviomies oli kaatunut rintamalla jo talvella 1940, mikä jätti Marjatan leskeksi ja kaikki heidän viisi yhteistä lastaan ilman isää. Marjatan kirjeissä valtion evakuointitoimet ja lastensiirtoa koskevat päätökset näyttäytyvät ennen kaikkea jatkuvana lähtemisenä ja siirtolaiselämänä, sekä päättymättömänä ikävänä Ruotsissa olevaa lasta kohtaan.

*”Meidän kotimme on täällä Karjalassa ja me oltiin ja täällä pois siirrettyinä koska tämäkin paikka oli venäläisten hallussa. Ja me kuljettiin sitten nuo 2 vuotta aina paikasta toiseen aivan kuin mustalaiset ilman kotia. Mutta taaskin olemme saaneet muuttaa kotiimme aina rajojenkin siirtyessä ja paljon on niitä tässäkin kylässä joilta on kotikin palanut. Arvaat kai sen että sota lyö leimansa jossa se on riehunut.”*³¹²

Näin Marjatta esittelee elämäänsä ensimmäisessä kirjeessään Ruotsiin elokuussa 1942. Jatkuva kiertolaisuus saattoi hävettää ja ilman pysyvää kotia oli hankalaa suorittaa arjen askareita. Toisaalta otteesta välittyy tyytyväisyys siitä, että kotiin on aina saatu muuttaa takaisin ja se on säilynyt ehjänä, sillä toisilta koti on poltettu. Marjatta tarkoittaa Karjalalla Virolahden kuntaan kuulunutta Kiiskilahtea, josta suurin osa jäi toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliiton puolelle osana luovutettua Karjalaa. Marjatan

³¹¹ Norrena 2017, 3–6.

³¹² Marjatta Ruotsiin 30.8.1942.

perhe siirtyi Kiiskilahdesta evakkoon muualle Virolahden kuntaan. Evakkoretket ovat painava osa Marjatan kirjeiden sisältöä ja hän näkee evakkoon lähtemisen usein ennen kaikkea venäläisten syynä. Vuosien mittaan turhautuminen kasvaa myös valtiota kohtaan.

Toinen Marjatan kirjeiden narratiivia määrittävä ilmiö on sota-ajan niukkuus ja säännöstelypolitiikka. Vaatteiden ja ruoan vähäisyys ja sähköjen puuttuminen kertovat osaltaan sota-ajan lesken vaikeasta roolista viisilapsisen perheen päänä. Vaikka lapsista yksi on poissa, Marjatta toivoo lapsensa palaavan pian kotiin ja korostaakin eräässä kirjeessään, että vaikka hänellä on muitakin lapsia, ei kaipaus nuorimmaista kohtaan ole hävinnyt.

*”Minä olen teille hyvin paljosta kiitollinen, että olette ottanut hoivata tämän minun pikku tyttöni ja lähetätte minulle hänestä tietoja aina edelleenkin päin. Vaikka minulla on vielä 3 lasta täällä luonani, on minulla sentään häntä hyvin ikävä joka on jo pienenä lentänyt kauaksi maailmalle.”*³¹³

Kirjeen otteesta on tulkittavissa kiitollisuus, jota Marjatta esittää ruotsalaisille sijaisperheelle kaikissa muissakin kirjeissään. Vaikka sodan pitkittyessä hän kirjoittaa pelkäävänsä Seijan unohtaneen hänet, näkee Marjatta Seijan Ruotsissa olossa paljon positiivisia puolia. Yksi näistä on esimerkiksi se, että Seija on saanut itselleen Ruotsista uuden isän.

*”--Kuoli hänen isänsä Hän kaatui sotarintamalla 1940 talvella. Ja nyt minä huomaan että Seija onkin saanut uuden isän josta hän niin paljon puhui, hän sanoi minulle useasti (äiti otetaan me uusi isä) koska tietysti muisti hyvin isänsä ja piti hänestä paljon.”*³¹⁴

Sodassa kaatuneista miehistä naimisissa oli noin 30 000 miestä, mikä tarkoittaa sitä, että myös leskiä jäi saman verran. Suurin osa leskistä oli alle 40-vuotiaita. Sotaleskeksi jäänyt sai tammikuusta 1941 lähtien huoltoeläkettä, jonka suuruuden määräisivät hänen kaatuneen miehensä sotilasarvo sekä tämän ennen sotapalvelukseen astumistaan saamansa vuosiansio. Pienimmän eläkkeen saivat lapsettomat lesket. Vuonna 1954 melkein puolet sotaleskistä eli noin 13 625 henkeä oli mennyt uudelleen naimisiin, vaikka monet pitivät lesken naimisiinmenoa pyhäinhäväistykseenä. Monesti on ajateltu, että suuri murhe ja henkilökohtainen menetys eivät katkeroittaneet sotaleskiä, sillä sankarivainajan

³¹³ Marjatta Ruotsiin 21.10.1942.

³¹⁴ Marjatta Ruotsiin 30.8.1942.

muisto eli Suomen vapaudessa.³¹⁵ Leskien vaikenemisesta huolimatta ei pidä ajatella, että lesket eivät olisi surreet tai olleet katkeria. Lesket ovat muistelleet esimerkiksi Riikka Raittiin kyselytutkimuksessa miehen kuoleman aiheuttamia tuntemuksia. He ovat kuvailleet suruviestin olleen niin raskas, että tuntui, että ei jaksakaan enää elää³¹⁶. Vaikka Marjatta vaikenee kirjeissään miehensä kuolemasta, se ei tarkoita, että hän ei olisi surrut. Marjatta ei välttämättä ole kokenut merkitykselliseksi puhua miehestään enempää kirjeessään tuntemattomille ystävilleen Ruotsissa ja toisaalta yksinhuoltajaäidillä on ollut niin paljon töitä kodin ja lasten kanssa, että miehen poissaoloa ei ole aina edes ehtinyt ajattelemaan ja suremaan. Tärkeämpiä ovat Seijan kuulumiset, jonka vuoksi kirjeenvaihtoa on lähtökohtaisesti alettu käymäänkin.

Kirjeenvaihdon pitkittyessä Marjatan kirjeissä alkaa näkyä enemmän tyytymättömyyttä ja turhautumista sotaan kohtaan. Kirjeiden merkitykseksi eivät muodostu enää pelkästään Seijan kuulumiset, vaan myös Marjatan omien tunteiden ja vaikeiden ajatusten purkaminen ystävilleen Ruotsissa. Tämäkin puoltaa aiempaa huomiota siitä, että tuntemattomille ihmisille on voinut olla jopa helpompaa kertoa ikävistä ajatuksistaan. Samankaltainen tapa näkyy myös muissa tuntemattomien naisten ja Olavin välisessä kirjeenvaihdossa, sillä he vaikuttavat kertovan ikävistä ajatuksistaan vastavuoroisesti herkemmin kuin muut, toisensa tuntevat kirjoittajat. Marjatan viimeiset evakkoretket vuosille 1944 päivätyissä näyttäytyvät kirjeissä suruna ja jopa pettymyksenä:

*”Niin hyvä kuin rauha onkin, vaan emme ainakaan me karjalaiset ole siihen tyytyväisiä. Jos meidän vieläkin on lähdettävä kodistamme kulkemaan. Silloin on tuo miestemme ja poikiemme suuri valkea ristiriiva kirkkomaassamme turhaan hukkaantunut. Ei sitä voi vielääkään sanoa kuinka kauvan sota maattamme raatelee vaan vihollisemme katsoo ainoastaan omaa etuansa.”*³¹⁷

Vaikka jatkosota päättyi vasta 19.9.1944, Marjatta kertoo keväälle päivätyssä kirjeessään, että ei ole rauhaan tyytyväinen, jos hänen perheensä joutuu jättämään kotinsa Karjalassa. Tuolloin uhreiksi isänmaalle annetut miehet, kuten hänen aviomiehensä, ja nuoret pojat ovat olleet turhia menetyksiä. Kirje on kirjoitettu vähän ennen Karjalan viimeisten, pakollisten evakuointien alkamista. Vaikka kirjeestä on nähtävissä jo ennakoivaa arvostelua sodan uhriajatuksista kohtaan, Marjatta näkee vihollisen edelleen suurimpana pahana. Onhan hänen miehensä kaatunut rintamalla ja lisäksi perhe on sodan takia

³¹⁵ Sinerma 1995 b, 442–443.

³¹⁶ Raitis 1993, 265.

³¹⁷ Marjatta Ruotsiin 24.3.1944.

vaarassa menettää kotinsa. Näin ajateltuna Marjatan kiivas suhtautuminen venäläisiä kohtaan on inhimillisesti ymmärrettävää. Evakkoon lähtemisen, oman lapsen sotalapseuden ja leskeyden herättämistä tunteista on kuitenkin tulkittavissa vain pintaraapaisuja. Kotirintaman nainen piilotti paljon tunteitaan, sillä kiittämättömyys ei kuulunut ajan kuvaan, eikä suremiselle ollut aina aikaa. Hiljaisuus ja kirjeissä purkautuneet tunteet on nähtävä sotaväsymyksen ja masentavien kokemusten kestämyksenä. Tunteista kertominen kirjeiden terapeuttisessa oli selviytymisen ja elämän jatkuvuuden kannalta välttämätöntä.

”Me olimme taas pois kotona evakossa yhden viikon ja tavarat ovat vielä 10 km päässä, me vaan asutaan täällä aivan tyhjissä suojissa eikä voi sanoa yhtään jos kun äkkiä tulee lähtö täytyy pois siirtyä aina sodan jaloista jos aikoo henkensä säilyttää sillä tämä nykyinen sota ei anna kelleen armoa vaan se tappaa säälimättä kaikki siviilitkin.”³¹⁸

6. Aineistoanalyysin yhteenveto: Naisten näkemykset tutkimuksessa tehtyjen havaintojen näkökulmasta

Kirjeiden kirjoittajien ajatuksia tulkitessa on oltava varovainen. Heidän tietoinen vaikenemisensa on huomioitava ja ajatuksia on analysoitava erilaisista näkökulmista. Myös valtion asettamat, ihmisten elämää rajoittavat säädökset, sensuuri, sotatapahtumat ja mielipidetarkkailu ovat osaltaan määrittäneet kirjoittajien elämää. Jokaisen naisen kirje on lopulta valikoitu ja karsittu narratiivi, johon yksilö on ammentanut merkityksiä omasta sisäisestä tarinastaan. Näin ajateltuna talvi- ja jatkosotaan nivoutuu lukematon määrä erilaisia kokemuksia ja narratiiveja, joista yksikään ei ole täysin samanlainen. Kirjeissä rakennettujen merkitysten syntymiseen ovat kuitenkin vaikuttaneet myös sota-ajan kulttuuriset kytkennät. Koska kirjoittajat ovat tällä tavoin ammentaneet sisältöä samoista historiallisista, narratiivisista resursseista, on kirjeaineistosta löydettävissä myös yhtäläisyyksiä.

Aukot ja ristiriidat kuuluvat elämään, eikä tutkijan velvollisuus ole luoda täydellistä kuvausta menneisyydestä. Tutkijan on siis tiedostettava myös oma rajoittuneisuutensa. Kun kirjeaineiston naisilta kysyy, miten he suhtautuvat sota-ajan valtion asettamiin säädöksiin, tiedotukseen ja sodankäynnin motiiveihin, naiset vaikenevat. Merkitykset ja yhtymäkohdat alkavat syntyä vasta, kun kirjeitä on lukenut läpi moneen kertaan ja kirjeissä rakennetun kuvauksen kykenee yhdistämään osaksi historian pieniä

³¹⁸ Marjatta Ruotsiin 29.6.1944.

yksityiskohtia ja tapahtumia. Kuinka pitkälle meneviä johtopäätöksiä naisten kirjeiden perusteella on edes perusteltua tehdä?

Tutkijan ensisijainen tehtävä on kunnioittaa ja tehdä oikeutta tutkimuskohteelleen. Aineistoon on suhtauduttava kriittisesti, eikä tutkijan omia tunteita voi sivuuttaa. Nämä asiat tiedostamalla voi parhaiten pyrkiä varmistamaan, että tutkimuskohteen ja tutkijan välinen dialogi tulee asianmukaisesti kuulluksi. Lisäksi on muistettava, että kirjeiden maailma ei ollut ainut todellisuus, jossa tutkimuskohteena olevat naiset elivät. Heidän elämäänsä määrittivät vahvasti myös fyysisesti eletty sota-ajan todellisuus, johon liittyneet kokemukset ovat nivoutuneet hetkeen ja kirjoittajan omiin, sanoittamattomiin muistoihin.

Valitsin kirjeiden tulkintaan henkilökohtaisen lähestymistavan siten, että luin kirjeitä yhden ihmisen viesteinä toiselle. Narratiivinen analyysi ja kirjeaineiston luonne määrittivät sen, että kirjeitä ei ollut mielekästä tarkastella yläpuolelta. Tarkoitukseni oli etsiä kirjeistä otteita ja teemoja, jotka yhdistivät useimpien kirjeiden naisia. Näin pyrin varmistamaan sen, että jokin valittu teema todella kosketti myös muita naisia. On kuitenkin mainittava, että joskus yksittäisenkin naisen kirjeessään esittämä huomio oli relevantti muuttamaan tutkimuskysymykseen liittyvät ennakko-oletukseni. Kaikki naiset eivät myöskään reagoineet kaikkiin tutkimuksessa käsiteltäviin teemoihin. Vaikka tähän on vaikuttanut kirjoittajan tietoinen itsesensuuri, erilaisista teemoista vaikeneminen on lisäksi ymmärrettävä yksilöiden erilaisuutena. Monien elämäntilanne, siviilisäätty, ammatti ja asuinpaikka vaikuttivat siihen, millaisia tutkimukseen liittyviä teemoja he kirjeissään käsitelivät. Siksi myös itsesensuuri on tässä suhteessa merkityksellinen tapa suhtautua valtion säädöksiin, tiedotukseen ja sodankäynnin motiiveihin.

Sodan uusi normaali ja sotaväsymys näkyivät oletusarvoni mukaisesti kirjeissä turhautumisena. Moni nainen ei myöskään piitannut sensuurin olemassaolosta. Varsinkin tuntemattomien kirjoittajien kirjoittamat ja etäisemmille läheisille osoitetut kirjeet toivat esiin sellaisia ajatuksia, joita on saatu tutkia vain vähän, jos lainkaan aiemmin. Esimerkiksi Hannele Lamminpää on huomioinut, että hänen tutkittavasta kirjekokoelmastaan ei ollut luettavissa entuudestaan tuntemattomien välistä kirjeenvaihtoa. Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta saadut kirjeet oli valittu satunnaisotannalla. Kirjeet sisälsivät sukulaisten ja ystävien välistä kirjoittelua.³¹⁹

³¹⁹ Lamminpää 2014, 4.

Tuntemattomien kirjoittajien kirjeitä on säilynyt vähän, mutta isoäitini löytämästä kirjeaineistosta tuntemattomia kirjoittajia kuitenkin löytyy. Olin aiemman tutkimuksen perusteella ajatellut, jopa väheksynyt tuntemattomia kirjoittajia niin, että tuntemattomat kirjoittajat keräsivät uusia kirjeystäviä lähinnä huvittelumielessä ja kirjoittivat kirjeissään asioista vain pintapuolisesti. Tämä kapea näkemys täytyy uudistaa.

Juuri tuntemattomille kirjoittajille kirjoitetuissa kirjeissä käsiteltiin sota-ajan kontekstissa arkoja ja salaisia asioita, joita ei harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta ole löytynyt esimerkiksi perheiden ja avioparien välisestä kirjeenvaihdosta. Tätä tärkeää havaintoa voi selittää esimerkiksi sillä, että tuntemattomalle ihmiselle oli helpompi kirjoittaa masentavista ajatuksista, sillä tämän huolestuttaminen oli epätodennäköisempää kuin läheisen ihmisen. Lopulta sain huomata, että vaikka valtio oli ohjeistanut kotirintaman ihmisiä olemaan kertomatta huolistaan ja varsinkin virallinen naiskuva oli ajan tiukan moraalikäsityksen takia asetettu kapeisiin kehyksiin, naiset kertoivat kirjeissään epätoivosta ja yksityisestä naiseudestaan huomattavan avoimesti. Tämä antaa aihetta suhtautua myös sota-ajan kirjetutkimuksen naisnäkökulmaan uudella, mutta varovaisella intensiteetillä.

Suhtauduin aluksi Tampereen kansanperinteen arkistosta löytämäni lotta Irja Eerolalle kuuluneeseen kirjeaineistoon varauksella, sillä kirjeissä kirjoitetut asiat vaikuttivat myötäilevän valtion antaman ohjeistuksen määrittelemiä linjoja. Lisäksi lottien narratiiveja määritti vahva, uskonnollinen ote. Uudessa lottatutkimuksessa on viimeisen vuosikymmenen aikana pyritty löytämään poikkeavuuksia ja ristiriitoja suhteessa Lotta Svärd -järjestön yleisiin sääntöihin. Irjalle kirjoittaneiden lottaystävien kuvaukset vaikuttivat kuitenkin mukailevan järjestön aatetta vahvasti. Mitään merkittävää purnausta ei esiintynyt edes lottien kahdenvälisessä kirjeenvaihdossa. Lopulta tästä seikasta tuli tärkeä vertauskohta kirjeiden muihin naisiin, jotka suhtautuivat lottiin verrattuna sotaan ja valtion toimiin jopa kriittisesti. Useissa haastattelututkimuksissa lottien on huomattu muistelevan sota-aikaa ja järjestötoimintaansa ylevin ja varsin yhtenevin kuvauksin. Tutkittavan kirjeaineiston lotat kuitenkin toimivat saman kaavan mukaisesti jo sota-aikana. Yhtenevän ja ylevän ajattelu- ja kirjoitustavan voi tulkita olleen eräänlainen puolustuskeino, jonka avulla lotan moraali ja hyvä käytös haluttiin pyrkiä pitämään niissä rajoissa, jotka järjestö ja yhteiskunta olivat sille asettaneet. Toisaalta yhtenevä ja ylevä suhtautuminen kertoo myös aidosti siitä, millaisena lotat kokivat erityisen roolinsa isänmaan puolustamisessa.

Kaija Heikkinen on lottien rintamaelämää tutkiessaan esittänyt väitteen siitä, että naisten teksteissä ei ole mitään sellaista, mitä voisi verrata sotamiesten jermuiluun ja purnaamiseen ainakaan sellaisessa muodossa, kuin se tulee esille Korsuperinne-aineistosta tai Tuntemattomassa sotilaassa³²⁰. Kyseinen väite toimi määrittävänä tekijänä naisten kirjeitä analysoidessani. Saatoin ilokseni huomata, että väite ei pitänyt paikkaansa muiden kuin lottien kirjeissä. Vaikka naisten puhetapa erosi ajan mieskirjoittajien roisimmasta kielenkäytöstä, purnaamista ja jermuilua esiintyi. Se oli puettu naisten romanttisen diskurssin määrittämiin kirjoitusasuihin. Tapa kritisoida ja harmitella asioita liittyi usein johonkin naisten arkeen kuuluneeseen asiaan, johon valtio oli uusilla sota-ajan säädöksillä vaikuttanut rajoittavasti. Kritiikkiä osoitettiin myös sota-ajan sensuuria ja miessukupuolen toimintatapoja kohtaan. Lisäksi esiintyi huomioita ja jopa arvostelua siitä, miten joillakin miehillä oli tapana arvioida naista tämän ulkonäön ja luonteen perusteella. Myös sodan merkityksellisyys kyseenalaistettiin. Aiemmin on ajateltu, että purnaus, alkoholinkäyttö ja valtion toimien kyseenalaistaminen koski vain sotilaita. Tämä käsitys on nyt tarpeellista muuttaa.

Vaikka hypoteesini oli, että maaseudun ja kaupungin erot näyttäytyisivät kirjeissä ennen kaikkea säännöstelypolitiikan muodossa, esiin nousi uusia huomioita. Sota-aikana kaupunki oli tärkeä virkistätymispaikka, johon lähdettiin lomailemaan, viettämään vapaapäiviä ja jopa tapaamaan kirjeystäviä ja uusia ihmisiä. Aiemmin ei ole otettu tarpeeksi huomioon sitä, että kaupungit olivat myös maaseudun naisille tärkeitä virkistätymispaikkoja, joissa käytiin säännöllisesti sota-aikana. Tätä näkökulmaa on alleviivattava, sillä se rikastaa arjen ja tavallisen elämän näkökulmaa suhteessa aiempaan tutkimukseen. Lisäksi se osoittaa miten merkittäviä sota-ajan ihmisen arjesta kertovia tekstejä sota-ajan kirjeet ovat.

Kirjeisiin rakennetussa ulkoisessa kertomuksessa nainen sai turvallisesti olla ajan virallisesta naiskuvasta poikkeava nainen. Tuntemattoman vastaanottajan kanssa naisen ei aina tarvinnut olla äiti, hoivaaja ja kotirintaman moraalinen selkäranka. Hänen ei myöskään tarvinnut olla tyytyväinen, hiljainen ja ahkera. Vastaava stereotyyppinen käsitys sota-ajan naiseudesta on osa nykypäivänkin historiankirjoitusta. Käsitys tulee muuttaa ja sen ovat monet tutkijat, kuten Kaija Heikkinen³²¹ ja Riikka Raittiin ja Elina

³²⁰ Heikkinen 2012, 172.

³²¹ Heikkinen 2012.

Haavio-Mannilan toimittaman tutkimuksen tekijät³²², ennen minua jo ansiokkaasti tehneet. Vaikka kotirintaman nainen todella oli isänmaan taipumaton selkäranka, työntekijä, hoivaava äiti ja kohtaloonsa tyytynyt leski, hän oli myös ajan yhteiskunnallisia malleja kritisoiva juhlija, irtosuhteita ja kiellettyjä tansseja harrastava nainen, joka iloitsi, suri, masentui ja tunsu merkityksettömyyttä. Vielä paljon on kuitenkin jäänyt ja tulee jäämään tutkijan ulottumattomiin. Toivon, että tulevaisuudessa nämä teemat ja ajatukset avautuvat muille tutkijoille entistä selkeämpinä ja kiinnostavampina. Koska sota-ajan kokeneita naisia on jäljellä enää hyvin vähän, sota-ajan kirjeet ja päiväkirjat muodostuvat entistä merkityksellisemmiksi tavoiksi nähdä rajoitettuja pilkahduksia sota-ajan naisen piilotettuun maailmaan.

7. Johtopäätökset

Monien kirjeiden naisten osin yksityisiksi tarkoitetuista mielipiteistä huolimatta he eivät olleet yksin haastavien kokemustensa kanssa. Naisten kokemukset myötäilivät monesti ajan yleisten mielialaraporttien ja muiden aiemmin tutkittujen perheiden ja avioparien ajatuksia sodasta ja arjen vaikeuksista. Näin naisten kokemukset voidaan myös asettaa osaksi sota-ajan ihmisten yleistä kokemusmaailmaa, vaikka kaikissa narratiiveissa ja ajatuksissa ilmenee myös aineistollisia poikkeavuuksia.

Vaikka kirjeet ovat lähtökohtaisesti kahdenvälisiksi tarkoitettuja ja salaisia tekstejä, tutkimuksessa kävi ilmi, että esimerkiksi lottana palvellut Ritva halusi säilyttää saamiaan kirjeitä nimenomaan tulevaisuuden sukupolville, sillä hän luonnehti saamansa kirjeen olevan historiallisesti arvokas. Ritva kertoi yhdeksi motiivikseen sen, että jos lottien roolista ei koskaan tulisi kertomaan historiankirjoissa, siitä voitaisiin lukea hänen säilyttämistään kirjeistä. Kyseinen huomio tuo uutta näkökulmaa kirjetutkimukseen. Tällä perusteella kirjeiden säilyttämistä ja kirjoittamista ei tule ainoastaan arvioida kahdenvälisenä ja salaisena. On kuitenkin otettava huomioon myös se, että kuten aiemmissa tutkimuksissa on esitetty, lotat ovat olleet aktiivisimpia muistelevaan. Lotat ovat myös suhteessa muihin kotirintaman naisiin kokeneet, että heidän tapansa muistella on ollut oikeanlainen. Tähän suhteutettuna Ritvan kokemus vahvistaa aiemman tutkimuksen näkökulmaa lotista ”oikeanlaisina muistelijoina”. Lisäksi se, että kirjeitä on haluttu tietoisesti säilyttää tulevaisuuden sukupolville, on varmasti vaikuttanut osaltaan

³²² Raitis & Haavio-Mannila, 1993.

siihen, miksi kirjeissä esitetyt näkemykset myötäilevät niin vahvasti ajan yhteiskunnan ja Lotta Svärd -järjestön yleisesti hyväksymiä linjoja.

Sota-ajan kokemusmaailmaa tarkasteltaessa erityinen, kirjeistä esiin nouseva piirre oli se, miten jotkut naiset korostivat sota-ajasta jäävien muistojen merkitystä kauniina ja arvokkaana. Esimerkiksi Jenni Kirves on korostanut, että mitä kauemmaksi jatkosodasta on päästy, sitä pyhemmäksi sota näyttää suomalaisten mielissä muuttuneen. Sen sijaan harva sodan käynyt on halunnut ääneen muistella ikäviä sotakokemuksiaan. Sota ei ollut kauheutensa vuoksi ”muistamisen arvoista aikaa”.³²³ Tämä huomio asettaa sodan jälkeisen muistikulttuurin ja sota-ajan muistelua koskeneet ajatukset ristiriitaan. Siten yksi tärkeimmistä sodankäynnin motiiveja koskevista huomioista tutkimuksessa on se, että kansa ei eheytnyt vain tärkeänä pidetyn yksimielisyyden, vaan muistojen ja kokemusten pohjalta jokaisen itse rakentaman sisäisen tarinan avulla. Moni liittää talvi- ja jatkosodan tänäkin päivänä ikäväksi, mutta tärkeäksi osaksi suomalaisuuttaan. Kansallinen identiteetti ei olisi samanlainen, jos sodan jättämiä ikäviä ja onnellisiakaan muistoja ei olisi. Sodan avulla rakennettiin siis myös kauniita ja tärkeitä muistoja, jotka olivat ja ovat edelleen muistelemisen arvoisia.

Vihollinen on yleensä liitetty osaksi sota-ajan ikäviä muistoja, mutta toisaalta kyseiset muistot ovat myös tärkeä osa Suomen kansallisen identiteetin rakentamista. Viholliskuvaa käsiteltäessä on korostettava, että viholliskuva ei ollut samanlainen, yhtä voimakkaasti väritty ja rotuoppiin pohjaava, kuin esimerkiksi 1940-luvun Saksassa tai Neuvostoliitossa. Suomessa vihollista kritisoitiin ja propaganda hyödynsi vihaa kohottaessaan suomalaisten taistelutahtoa, mutta naisten kirjeissä vihollinen näyttäytyi ristiriitaisena olentona. Esimerkiksi Lotta-aatteessa korostui lähimmäisen rakkaus, mutta myös vihollisen pahuus. Kun kotiutetut lotat tapasivat sotavankeja, he hämmentyivät säälistä, jota vihollisen tapaaminen heissä herätti. Vihollinen oli monille kotirintaman naiselle myös ihminen. Näin ajateltuna ainoastaan sotilaat eivät joutuneet elämään ihmisen tappamiseen liittyvän trauman kanssa, vaan sen tiedostamisesta kärsivät myös kotirintaman ihmiset. Tämä on tärkeä näkökulma, joka on otettava huomioon tarkasteltaessa sota-ajan viholliskuvaa myös nykypäivänä.

³²³ Kirves 2008 b, 381–382.

Sodankäyntiä ei mainittu kirjeissä päättäjien syynä, vaan sodankäynnin motiivit rinnastettiin esimerkiksi korkeampaan ja yliluonnolliseen voimaan, sekä sodan pyhän tehtävän omaiseen luonteeseen. Myös vihollinen näyttäytyi monelle kirjoittajalle ainakin osittaisena sotasyyllisenä. Näin ajateltuna hallitukselle myönteinen propaganda on ainakin osittain onnistunut. Toisaalta on otettava huomioon myös naisten vaikeneminen. Vaikka he eivät ole maininneet kirjeissään päättäjiä, päättäjiä on silti voitu ajatella ja toisaalta heidän päätöksensä ovat näyttäytyneet naisten elämässä esimerkiksi säännöstelypolitiikan ja sensuurin muodossa. Naisiin verrattuna sotilaat ja miehet ovat kritisoineet ”herroja” kirjeissään enemmän. Ylipäätään valtio ja ”herrojen murheet” eivät kansalaisia juuri edes kiinnostaneet, sillä ne olivat tavallisen kotirintaman ihmisen päätösvallan ulottumattomissa.

Kirjeiden naisten kokemukset nurkkatansseista, evakkoon lähtemisestä, sotalapsien siirrosta, irtosuhteista ja alkoholinkäytöstä olivat vahvasti sidoksissa sota-ajan hetkessä elämisen kulttuuriin ja muistojen rakentamiseen. Niistä saadut muistot nivottiin osaksi samaa sisäistä, parantavaa tarinaa, jonka avulla kansa alkoi tulevaisuudessa eheytyä sota-ajan traumasta. Valtion rajoittavia säädöksiä, kuten tanssimisen kieltämistä, alkoholinkäytön ja irtosuhteiden moralisointia vastoin toimiminen nähtiin näin ollen ”pienellä pahana”. Saadut kokemukset rakensivat osaltaan myös Suomen kansallista identiteettiä. Kyseiseen ajattelutapaan vaikutti merkittävästi kuoleman uusi normaali, josta sota-ajan hetkessä elämisen kulttuuri juontui. Vaikka sankarihautajaisia on usein korostettu kansaa yhdistävänä ja koskettava tapahtumana, on todettava, että aivan kaikilta osin näin ei kuitenkaan ollut. Moni kirjeiden naisista oli väsynyt kuoleman läsnäoloon, sillä kuolemasta oli tullut jatkosodan aikana jo varsin arkinen osa elämää. Myös sota-ajan historiassa usein varjoon jääneiden siviilikuolemien ja itsemurhien rooli huomioitiin naisten kirjeissä. Siviilikuolemista puhuttiin paljon ja niitä käsiteltiin erityisesti kirjeissä, koska julkisessa keskustelussa sotilaiden kuolemat veivät suremiselta kaiken huomion. Naisten rooli siviilikuolemien merkityssuhteiden luomisessa osoittautui kirjeiden perusteella merkittäväksi.

Uusi sotahistoria ja muistikulttuuri

Tutkimuksen edetessä pohdin, olisiko minun pitänyt muuttaa tutkielman otsikossa naiset edustamaan poikkeavia naiskohtaloita. En kuitenkaan halunnut tehdä niin, sillä tutkittavien naisten kohtaloita ei tule nähdä poikkeavina, vaan hiljennettyinä ääninä, jotka ovat jääneet historiankirjoituksessa unohduksiin. Yksityisen naisen myönteiset ajatukset

irtosuhteista ja alkoholin käytöstä, sekä kriittinen suhtautuminen uhrikuolemiin, valtion poliittisiin päätöksiin tai miessukupuolen rooliin kyseenalaistivat ajan virallisen naiskuvan. Siksi ne eivät ole vielä monia vuosikymmeniä sodan jälkeenkään olleet muistoja, joilla sota-aikaa olisi ollut hyväksyttävää muistella. Haluan painottaa ajatusta siitä, että vaikka yhteiskunta oli asettanut hyväksyttävälle naiseudelle tietynlaiset raamit, se ei tarkoittanut, että tuosta muotista poikkeavat ihmiset olisivat edustaneet naisten vähemmistöä. Todennäköisesti heitä oli paljon enemmän. Siksi mikrohistoriaa ei tulisi kirjoittaa poikkeavuuksien, vaan ennen kaikkea erilaisten ihmiskohtaloiden näkökulmasta.

Tätä tutkimusta tehdessä jokaisen kirjeen naisen ääni oli tärkeä, eikä heitä voi arvottaa suhteessa toisiinsa kirjeaineiston pituuden, laajuuden tai sisällön perusteella. Kirjeiden naisista on kuitenkin nostettava esiin tuntematon Helena, jonka paperille kirjoittamat ajatukset ovat hämmästyttäneet, naurattaneet ja saaneet kyyneleet silmiini, vaikka en pysty enää edes laskemaan, kuinka moneen kertaan olen hänen kirjeensä lukenut. Se itsevarma ja avoin tapa, jolla hän puhui elämästään, suhteestaan Olaviin ja moniin muihin miehiin, sekä ajatuksistaan sodasta, rakkaudesta ja miessukupuolesta yllättivät minut kerta toisensa jälkeen. Vaikka tiedän Helenasta vain hänen oikean etunimensä ja jatkosodan aikaisen asuinkuntansa, hänen äänensä kirjeissä nosti ennen kaikkea esiin sen, miten nainen saattoi mieltää naimattomuutensa myös tietoiseksi valinnaksi. Tuo valinta merkitsi vapautta ja valtaa määrätä itsestään ja omasta elämästään. Tämä on merkittävä näkökulma, jonka huomioimalla esimerkiksi sota-ajan irtosuhteita tulisi tutkia tulevaisuudessa uudessa valossa. Vaikka Helenan avoimet ajatukset olivat harvinaista luettavaa ja nimenomaan hänen omia kokemuksiaan, ei niitä tule nähdä täysin poikkeuksellisinä. Helenan kokemukset luovat suuntaa-antavan äänen niille naisille, jotka ovat sodan jälkeen jääneet hiljaisiksi irtosuhteistaan ja naimattomuudestaan.

Arvioitaessa naisten suhtautumista jatkosodan aikaiseen valtion tiedotukseen, poliittisiin säädöksiin ja sodankäynnin motiiveihin, on huomioitava ennen kaikkea kotirintaman arjen ja yksilöiden taustojen osuus kirjeissä esiintyneisiin ajatuksiin niin pitkälti kuin se on mahdollista. Tutkimuksesta esiin nousseiden havaintojen perusteella voi todeta, että mitä vapaammaksi nainen koki itsensä suhteessa mieheen ja mitä väljemmät hänen siteensä esimerkiksi isänmaallisiin järjestöihin olivat, sitä todennäköisemmin nainen kritisoi ja esitti vastaanottajalle ajatuksiaan näihin liittyvistä teemoista. Pääasiassa valtion käsite nähtiin etäisenä ja se vaikutti olevan naisille jopa jokseenkin tuntematon.

Nykyajalle ominaista abstraktia puhetta valtioista ei esiintynyt, vaan valtioista puhuttiin isänmaana ja kansana.

Veteraanit uskalsivat astua julkisuuteen omana suurena ja selväpiirteisenä eturyhmänään vasta 20 vuoden kuluttua jatkosodasta. Sotia välittömästi seuranneina vuosina ja vuosikymmeninä sodasta saatiin keskustella korkeintaan negatiiviseen tai puolinegatiiviseen sävyyn. Syy järjestäytymättömyyteen ja matalan profiilin ylläpitoon oli ennen kaikkea poliittinen, sillä esimerkiksi aiemmat veteraanijärjestöt oli lakkautettu Neuvostoliiton vaatimuksesta ”fasistisina”. Veteraanien näkyvä esiinmarssi tapahtui vasta vuonna 1964, kun Tampereella pidettiin YH-64-tapahtuma. Sodista vaikeneminen johtui sekä itsesensuurin tapaisesta poliittisesta vaikenemisesta, että halusta pitää veteraanien rivit edelleen yhtä yhtenäisinä kuin ne olivat olleet sotienkin aikana.³²⁴ Jatkosodan päättyminen Suomelle tappiolliseksi päätti myös Lotta Svärd -järjestön toiminnan 23.11.1944. Lotista vaiettiin valtiollisella tasolla vuoden 1944 lopulta vuoteen 1991 asti, jolloin valtiovalta viimein tunnusti Finlandia-talossa järjestetyssä järjestön perustamisen 70-vuotismuistojuhlissa lottien sotavuosina tekemän työn. Lisäksi Lappeenrantaan kaavailtuun Lotta-patsaaseen kiteytynyt patsaskiista konkretisoi muistomerkkeihin sisältyvän poliittisen merkityksenannon. Joitakin sai kunnioittaa muistomerkillä, kun taas toisten muisto oli tuhottava.³²⁵ Kun veteraanien ja lottien merkitystä alettiin tunnustamaan Suomessa viimeistään 1980-luvulta lähtien, syntyi myös monia muistelmia. Vaikeneminen on silti edelleen merkittävä osa Suomen kansallista muistikulttuuria, kuten isoisoäitini muistelmat päättävästä otteesta näkyy:

”Minulla on huoleton vanhuus. Lapset muistavat minua ja minä heitä. – Herran haltuun, sanoo Reino aina. Ja niinhän se on, siihen täytyy turvata.

–Miksi syttyvät syysyön kalpeat tähdet? Miksikä armaani luotani lähdit?

Ei tunne tuskaani kukaan muu, mä vaiti yksin kuljen.

Mä tuskani kannan yksin vaan ja vierailta oveni suljen.–”³²⁶

Veteraanien, lottien ja isoisoäitini muistamisen kokemukset ovat viesti siitä, että yhteiskunta ei saa unohtaa. Ne ovat myös osoituksia siitä, että tutkija ei voi koskaan täysin ymmärtää tutkittavansa tunteita tai kokemuksia, sillä kuten Tyyne kirjoittaa, ”ei tunne tuskaani kukaan muu”. Painotan, että yhteiskunta ei saa unohtaa varsinkaan niitä, jotka ovat jääneet näiden esiin nousseiden ryhmien varjoon ulkopuolisina erilaisten

³²⁴ Sulamaa 2006, 297–303.

³²⁵ Kinnunen 2006, 318–320.

³²⁶ Tyyne Hallikaisen muistelmat 1980-luvun alku, 18.

kokemustensa ja ajatustensa takia. Kansallisen muistityön monimuotoisuuden jatkaminen on ennen kaikkea historian tutkimuksen tehtävä. Vaikka kirjeiden naiset ovat kirjoittaneet ajatuksensa ja muistonsa yksityisiksi ja kahdenvälisiksi, se ei tarkoita, että he olisivat halunneet vaieta ja unohtaa. Yhteiskunta ja kunakin aikana vallinnut muistikulttuuri, häpeä ja trauma vaikuttivat siihen, että nuo kokemukset jäivät yleisimpinä pidettyjen, hyväksytyjen kokemusten varjoon. Siten niitä alettiin myös tulkitsemaan marginaalisina ja poikkeavina. Tämä tulkintatapa on väistämättä asettanut monen aikalaisenkin siihen asemaan, että he ovat saattaneet tuntea itsensä ja kokemuksensa vääränlaisiksi. Näin ei saa enää tapahtua. Muistikulttuuri ei ole koskaan valmis. Siksi toivonkin, että uudet tutkijat innostuvat kirjeaineistojen etsimisestä ja hyödyntämisestä. Vielä on paljon selvitettävää.

Naisten kirjeet saivat pohtimaan myös nykypäivän keskustelukulttuuria, joka on siirtynyt kirjeistä WhatsAppin ja sosiaalisen median maailmaan. Kirjoittamisen mahdollisuudet ja oman äänen kuuluviin tuominen on helppoa ja nopeaa, sekä dialogin käyminen ja läheisten tavoittaminen on yhden klikkauksen päässä. Tutkijoilla on rajattomat mahdollisuudet tutkia yhteiskunnan erilaisia kokemuksia ja ääniä. Kuitenkin myös sosiaalisessa mediassa itsesensuuri korostuu ja toisaalta algoritmien myötä näkyviin jäävät ne äänet, jotka ovat suosituimpia. Samalla salaisiksi ja kahdenvälisiksi tarkoitettuja viestejä ja kokemuksia ei suljeta ullakolle seuraavaksi 60 vuodeksi, vaan ne saattavat kadota ja unohtua kyberavaruuteen teknologian uudistuessa. Tässä piilee tulevaisuuden historian tutkimuksen haaste. Kuinka pääsemme tulevaisuudessa käsiksi niihin ääniin, jotka koettiin liian ulkopuolisina tai häpeällisinä?

Epilogi

Kun kirjoitan tätä, kevät on vähitellen kääntymässä kesäksi. Fyysisesti ja henkisesti raskas, mutta äärimmäisen rikastuttava ja voimaannuttava tutkimustyö on takana. Huomasin suhtautuneeni suorastaan lapsenomaisella innokkuudella kirjeisiin, joita löysin Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta ja kirjeisiin, joita sain yksityisen kirjekokoelman omistajalta. Yllätyin kerta toisensa jälkeen asioista, joita kirjeissä ilmeni. Ne muuttivat paitsi ennakkokäsityksiäni myös suhtautumistani sota-ajan arkeen, yhteiskuntaan ja ennen kaikkea ajassa eläneisiin yksilöihin. Toisaalta kirjeiden kokemukset myös uudistivat ja tarkensivat olemassa olevaa tutkimustietoa.

Vietin monet hetket päivisin, joskus öisin lukien kirjeitä kertaalleen. Välillä itkien ja välillä nauraen. Joskus istuin pelkän kynttilän valossa, toisinaan kuuntelin sota-ajan iskelmiä. Vaikka en koskaan kykene täysin ymmärtämään naisten kokemuksia, ajatuksia ja elämää, minusta tuntuu, kuin heistä olisi muodostunut minulle ystäviä toisessa ajassa ja paikassa. Välillä löysin itseni googlettamasta naisten etunimiä ja asuinpaikkakuntia siinä toivossa, että olisin saanut tietää heistä ja heidän kohtaloistaan enemmän. En tiedä myöskään isoäitini enon Olavin elämästä juuri mitään, sillä hän kuoli jo 1960-luvulla. Tutkimusprosessin kannalta oli onni, että nuo kohtalot jäivät pimentoon. Ehkä niiden kuuluukin jäädä. Niin elämä kuin historiakin sisältävät paljon aukkoja ja kysymyksiä, joihin ei koskaan löydy vastauksia.

Olen iloinen huomattessani, miten paljon mielenkiintoa tutkimusaiheeni herätti sekä lähipiirissäni että tiedeyhteisössäni. Tämä kertoo siitä, että me ihmiset haluamme tietää enemmän. Tiede on merkityksellistä. Toivon näin olevan jatkossakin. Tutkimuksestani muodostui minulle lopulta paljon enemmän kuin opinnäytetyö. Siitäkin tuli eräänlainen narratiivi ja maailma, johon oli aina yhtä kiinnostavaa ja innostavaa palata. Kirjeiden mystisyys ja kirjoitustapojen kekseliäisyys ovat satumaisia ulottuvuuksia, joita tulkitessa ei koskaan voi olla liian varovainen. Omat tunteet on pidettävä itsellään, eikä tutkimuskohteen tunteita voi koskaan ottaa omakseen.

Sain valmiiksi työn, jonka toteutuksesta ja lopputuloksesta olen ylpeä. Ennen kaikkea kuitenkin toivon, että työ ei jää tähän, vaan sen osoittamaa tutkimussuuntaa jatketaan myös tulevaisuudessa. Olen paljosta kiitollinen isoäidilleni, joka jakoi lapsuus- ja teinivuosinani innostukseni sota-ajan kirjeistä. Luimme Olaville osoitettuja kirjeitä noina

aikoina suurella mielenkiinnolla, vaikka emme ymmärtäneet juuri mitään niiden sisällöstä. Isoäidilleni kuuluu kiitos myös siitä, että tämä kirjeaineisto on edes säilynyt näihin päiviin asti.

Erityisen kiitoksen haluan esittää Taina Koskiselle, joka ystävällisesti luotti kirjeaineistonsa minun tutkittavakseni. Kiitän myös Tainan tytärtä, joka otti minuun yhteyttä, kopioi äitinsä hallussa olevat kirjeet ja toimitti ne minulle. Tämänkin aineisto yllätti, havahdutti ja kosketti näkökulmallaan. Tutkittavan kirjeaineiston kartuttaminen ei myöskään olisi onnistunut ilman Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkiston osaavaa ja avuliasta henkilökuntaa, joiden kanssa tuskailin näkökulmaani sopivan aineiston löytämisestä. Lopulta sekin onnistui. Lisäksi Pirkko ja Veijo Mäkelän säätiö myönsi käyttööni apurahan, joka oli arvokas apu tutkimuksen tekemisessä.

Entä mitä sota-ajan kirjemaailman naisnäkökulma sitten lopulta opetti?

Paljon. Ja ainakin sen, että sota ei ole ainoastaan voittajien, päättäjien ja miesten historiaa. Sota-ajan historia on useiden kohtaloiden, tragedioiden ja tunteiden sävyttämä kokonaisuus, jota avaava tutkimustyö ei koskaan tule valmiiksi. Sukupuolet ovat lopulta yksilöitä, joita ei koskaan tulisi nähdä yhtenäisenä ja samanlaisena ryhmänä. Koskaan ei ole olemassa vain yhtä ääntä, joka ansaitsee tulla kuulluksi. Historiantutkijan tehtävä on pyrkiä löytämään vaiennetutkin äänet.

Haminassa 13.5.2020

”Mitä kauneimmat kiitokset sinulle kauniista, arvokkaasta kirjeestäsi. Se on jo historiallisenakin niin arvokas, sillä säilytänkin sen erikoisesti kautta aikojen. Kerrothan siinä kokemuksistasi siellä sotapolulla. Varmasti vuosien kuluttua, kun jälkipolvi lukee sellaista kirjettä, tuntuu se heistä satumaiselta, että naisetkin ovat seisonet vankkumattomina vaaranpaikoilla, kun rakas isänmaa on ollut vaarassa, kokien raskaita aikoja.”

Ritva Irja Eerolalle 27.8.1942.

Lähteet

I. Painamattomat lähteet

I. Kirjeet

Leenan kirjeet Olaville 14.7.1942 & 23.9.1942, 2 kpl.

Annelin kirjeet Olaville 7.9.1942-10.11.1942, 4 kpl.

Tuulan kirjeet Olaville 19.1.1943-10.7.1943, 8 kpl.

Helenan kirjeet Olaville, 1.10.1942-16.7.1943, 24 kpl.

Olaville osoitetut kirjeet ovat tutkielman tekijän hallussa.

II. Kirjeet

Marjatan kirjeet tyttärensä Seijan ruotsalaiselle perheelle 30.8.1942–21.4.1946, 22 kpl.
(30.8.1942–16.11.1943, 10 kpl)

Marjatan kirjeet ovat Taina Koskisen os. Kiiskin hallussa.

III. Arkistolähteet

Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkisto (Kper), Tampere.

Kaarina Eino Rinteelle 5.4.1942. SAK 466, Kper. 1 kpl.

Liisa Eino Rinteelle 7.12.1942, 11.10.1943 & 21.11.1943. SAK 466, Kper. 3 kpl.

Isä Eino Rinteelle 13.7.1943. SAK 466, Kper. 1 kpl.

Annikki lotta Irja Eerolalle päiväämätön & 7.1.1942. SAK 490, Kper, 1 kpl.

Lempi lotta Irja Eerolalle 30.1.1942. SAK 490, Kper. 1 kpl.

Ritva lotta Irja Eerolalle 25.2.1942, 13.3.1942, 21.4.1942, 24.5.1942, 27.8.1942,
25.10.1942, 13.12.1942 & 2.2.1943. SAK 490, Kper. 8 kpl.

Pirjo lotta Irja Eerolalle 22.3.1942 SAK 490, Kper. 1 kpl.

Eila lotta Irja Eerolalle 10.8.1942. SAK 490, Kper. 1 kpl.

Maria lotta Irja Eerolalle 29.12.1942, 29.2.1943 & 27.4.1943. SAK 490, Kper. 3 kpl.

IV. Muistelmat

Hallikainen Tyyne, *Muistelmia*. Miehikkälä, 1980-luvun alku.

Aineisto on tutkielman tekijän hallussa.

II. Sanoma- ja aikakauslehdet

Helsingin Sanomat (HS) 1942-1943.

HS 17.3.1942.

III. Kirjallisuus

Ala Juha, Suomi-ihanne tunteiden koossapitäjänä. – *Tunteiden sosiologiaa. II Historiaa ja säätelyä*. Toim. Sari Näre. SKS, Helsinki 1999.

Apo Satu, Alkoholi ja kulttuuriset tunteet. – *Tunteiden sosiologiaa. II Historiaa ja säätelyä*. Toim. Sari Näre. SKS, Helsinki 1999.

Hagelstam Sonja, Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen jatkosodan poikkeusoloissa. – *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011.

Hagelstam Sonja & Taskinen Ilari, Hiljaisuuden myytit. Postisensuuri, vaikeneminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä. – *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Toim. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi. Postimuseo, Tampere 2015.

Heikkinen Kaija, *Yksin vai yhdessä. Rintamanaisen monta sota*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2012.

Heinonen Visa, Niukkuuden ja kulutuksen mentaliteetit modernisoituvassa Suomessa. – *Tunteiden sosiologiaa. II Historiaa ja säätelyä*. Toim. Sari Näre. SKS, Helsinki 1999.

Hentilä Seppo, Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944. – *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. Toim. Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi. WSOY, Helsinki 2009.

Hentilä Seppo, *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala, Helsinki 2018.

Hytönen Kirsi-Maria, Suomalaisen sotilaan vaimo. Naisroolin rakentuminen avioparin jatkosodan aikaisessa kirjeenvaihdossa. – *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*. Toim. Jarkko Koskinen, Suvianna Seppälä & Kari Teräs. Turun yliopisto, Turku 2012.

Hintikka Onerva & Häppölä Kirsti, *Tuntematon emäntä*. Maahenki, Helsinki 2006.

Hänninen Vilma, *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampereen yliopisto, Tampere 1999.

Jaatinen Satu, Ruoka ja kulutustarpeet sotivassa Suomessa. – *Kotirintama*. Toim. Martti Turtola. WSOY, Helsinki 2018.

Jallinoja Riitta, Miten naisnäkökulma muotoutui 1800-luvulla. – *Naiskuvista todellisuuteen*. Gaudeamus, Helsinki 1984.

Jutikkala Eino, *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. WSOY, Helsinki 1997.

Jokela Eila, Koettelemusten kirkastama äiti. – *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Martti Sinerma, Laine-Maire Kyöstilä, Raili Malmberg, Heikki Tiilikainen & Rainer Palmunen. 1. painos. Valitut Palat – Reader's Digest, Helsinki 1995.

Kemppainen Ilona, Kuolema, isänmaa ja kansalainen toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. – *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki 2006.

Kinnunen Tiina, ”Muista menneitten sukupolvien työ” – Lupaus-elokuva lottahistorian kuvauksena. – *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki 2006.

Kirves Jenni a, ”Päivittäinen myrkkyyannoksemme” – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa. – *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga, Helsinki 2008.

Kirves Jenni b, ”Sota ei ollut muistamisen arvoista aikaa” – kirjailijat ja traumaattinen sota. – *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga, Helsinki 2008.

Kivimäki Ville, Sankariuhri ja kansakunta – suomalaiset sotakuolemat 1939–1945. – *Suomalaisen kuoleman historia*. Toim. Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva. Gaudeamus, Helsinki 2019.

Kivimäki Ville, Sotilaan työ, siviilin taakka. ”Vihollisen tuhoamisen” dynamiikasta, kokemuksesta ja muistoista. – *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki 2006.

Kortelainen Anne, ”Kaavakkeet ja naiset välttämättömiä” – mielialatiedustelua Helsingissä 1940–1939. – *Mieliala. Helsinki 1939–1945*. Toim. Anna Kortelainen, Marika Honkaniemi, Maija Koskinen, Hanne Selkokari & Tuomas Tepora. Tammi, Helsinki 2019.

Kurki Hannele & Pylkkänen Anu, Miesvaltaisuuden oikeudelliset ilmenemismuodot. – *Naiskuvista todellisuuteen*. Gaudeamus, Helsinki 1984.

Lahtinen Anu, Leskelä-Kärki Maarit, Vainio-Korhonen Kirsi & Vehkalahti Kaisa, Kirjeiden uusi tuleminen. – *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011.

Laitinen Merja & Uusitalo Tuula, Narratiivinen lähestymistapa traumaattisten Elämäkokemusten tutkimisessa. – *Narratiivikirja: Menetelmiä ja esimerkkejä*. Toim. Raimo Kaasila, Raimo Rajala & Kari E. Nurmi. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi 2008.

Lehtinen Lasse, *Sodankäyntiä sanoin ja kuvin*. WSOY, Helsinki 2006.

Malmberg Raili, Sota-ajan naistenlehdet, aikansa peili. – *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Martti Sinerma, Laine-Maire Kyöstilä, Raili Malmberg, Heikki Tiilikainen & Rainer Palmunen. 1. painos. Valitut Palat – Reader's Digest, Helsinki 1995.

Metsberg Kimmo, Kirjeenvaihdon valvojat. – *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Toim. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi. Postimuseo, Tampere 2015.

Miettinen Riikka, Itsemurha varhaismodernilta ajalta nykypäivään. – *Suomalaisen kuoleman historia*. Toim. Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva. Gaudeamus, Helsinki 2019.

Niiniluoto Maarit, Naisen kuva sota-ajan viihteessä. – *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Martti Sinerma, Laine-Maire Kyöstilä, Raili Malmberg, Heikki Tiilikainen & Rainer Palmunen. 1. painos. Valitut Palat – Reader's Digest, Helsinki 1995.

Näre Sari, ”Kuin viimeistä päivää” – sota-ajan sukupuolikulttuuri ja seksuaalinen väkivalta. – *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga, Helsinki 2008.

Näre Sari, Miehet ja naiset sodan pyörteissä. – *Kotirintama*. Toim. Martti Turtola. WSOY, Helsinki 2018.

Oksanen Atte, Evakkolasten kadotettu koti. – *Kotirintama*. Toim. Martti Turtola. WSOY, Helsinki 2018.

Palokangas Markku, Suomalaisen naisen sota-kunniamerkit. – *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Martti Sinerma, Laine-Maire Kyöstilä, Raili Malmberg, Heikki Tiilikainen & Rainer Palmunen. 1. painos. Valitut Palat – Reader's Digest, Helsinki 1995.

Pehkonen Erkka, Kirjetutkimuksen etiikkaa. – *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Toim. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi. Postimuseo, Tampere 2015.

Peltonen Eeva, Miten kotirintama kesti – Miten siitä kerrotaan. – *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. WSOY, Helsinki 1993.

Pulkkinen Jonna & Wist Mika, *Viinalla terästetty sota. Alkoholi sotavuosina 1939–1944*. Atena, Jyväskylä 2017.

Raitis Riikka, Läheisen omaisen kaatuminen. – *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Toim. Elina Haavio-Mannila & Riikka Raitis. WSOY, Helsinki 1993.

Raitis Riikka & Haavio-Mannila Elina, *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. WSOY, Helsinki 1993.

Rantanen Paavo, *Itärintamalta ei mitään uutta. Asemasodasta välirauhaan*. 1. painos. Atena, Jyväskylä 2015.

Suikkanen Merita, Kiellettyjen tanssien hurmaa. Jatkosodan tanssikielto ja nurkkatanssikulttuuri. – *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*. Toim. Jarkko Koskinen, Suvianne Seppälä & Kari Teräs. Turun yliopisto, Turku 2012.

Sulamaa Kaarle, ”Himmetä ei muistot koskaan saa” – Veteraanien järjestäytyminen ja muutokset muistamisen mahdollisuuksissa. – *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki 2006.

Sulamaa Kaarlo, *Lotat, uskonto ja isänmaa. Lotat protestanttis-nationalistisina nunnina*. SKS, Helsinki 2009.

Siltala Juha, Sodan psykohistoriaa. – *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki 2006.

Sinerma Martti a, Kun kansanhuolto kiukutti. – *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Martti Sinerma, Laine-Maire Kyöstilä, Raili Malmberg, Heikki Tiilikainen & Rainer Palmunen. 1. painos. Valitut Palat – Reader’s Digest, Helsinki 1995.

Sinerma Martti b, Sotalesken raskas taakka. – *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Martti Sinerma, Laine-Maire Kyöstilä, Raili Malmberg, Heikki Tiilikainen & Rainer Palmunen. 1. painos. Valitut Palat – Reader’s Digest, Helsinki 1995.

Sinerma Martti c, Sotavangit emäntien apuna. – *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Martti Sinerma, Laine-Maire Kyöstilä, Raili Malmberg, Heikki Tiilikainen & Rainer Palmunen. 1. painos. Valitut Palat – Reader’s Digest, Helsinki 1995.

Sinerma Martti d, Ystävän palsta. – *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939-1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Martti Sinerma, Laine-Maire Kyöstilä, Raili Malmberg, Heikki Tiilikainen & Rainer Palmunen. 1. painos. Valitut Palat – Reader’s Digest, Helsinki 1995.

Taskinen Ilari, Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta. – *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Toim. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi. Postimuseo, Tampere 2015.

Tepora Tuomas, Pelkoa, surua ja sotaintoa. Helsingin henki 1939–1940. – *Mieliala. Helsinki 1939–1945*. Toim. Anna Kortelainen, Marika Honkaniemi, Maija Koskinen, Hanne Selkokari & Tuomas Tepora. Tammi, Helsinki 2019.

Tepora Tuomas & Jalonen Jussi, Suomalainen marttyyrikuolema. – *Suomalaisen kuoleman historia*. Toim. Ilona Pajari, Jussi Jalonen, Riikka Miettinen & Kirsi Kanerva. Gaudeamus, Helsinki 2019.

Tiilikainen Heikki, Pula-ajan kauppias. – *Nainen sodassa. Kotona ja rintamalla 1939–1945 Suomen vapauden puolesta*. Toim. Martti Sinerma, Laine-Maire Kyöstilä, Raili Malmberg, Heikki Tiilikainen & Rainer Palmunen. 1. painos. Valitut Palat – Reader's Digest, Helsinki 1995.

Tikka Marko, Taskinen Ilari & Nevala-Nurmi Seija-Leena, Kirjeiden tutkimaton maailma. – *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Toim. Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi. Postimuseo, Tampere 2015.

Tilli Jouni, *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Atena, Jyväskylä 2014.

Vartiainen Eija, Tunteiden ja vallan ryhmadynamiikasta. – *Tunteiden sosiologiaa. II Historiaa ja säätelyä*. Toim. Sari Näre. SKS, Helsinki 1999.

Vihavainen Timo, *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*. Minerva, Helsinki 2013.

Vihonen Lasse, *Radio sodissamme 1939–1945*. SKS, Helsinki 2010.

IV. WWW-Dokumentit

Doria.fi. Väestönmuutokset vuosina 1941–1945: Tauluja.
<<https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/69345/vamu1941-1945.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [sivu luettu 15.4.2020]

Frevert Ute, *Emotions in History: Lost and Found*. Central European University Press, Unkari 2011.
< <https://login.ezproxy.utu.fi/login?url=http://www.jstor.org/stable/10.7829/j.ctt1281z9>
> [sivu luettu 10.3.2020]

Hagelstam Sonja, *Röster från kriget. Et etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Åbo Akademi, Turku 2014.
<https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/94379/hagelstam_sonja.pdf?sequence=2&isAllowed=y> [sivu luettu 20.3.2020]

Lamminpää Hannele, *”Kirjeet täällä korvessa ovat ainoat, jotka tuovat jonkinlaista merkitystä. Jatkosodan kirjeet sotilaan ja kotiväen selviytymisen välineenä*. Tampereen yliopisto, Tampere 2014.

<<https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/96576/gradu07221.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [sivu luettu 20.3.2020]

Luterilainen.net. Kiirastuli.

<<http://www.luterilainen.net/kiirastuli/>> [sivu luettu 25.4.2020]

Metsberg Kimmo, ”Kirjoitan sinulle vähän vaikka ei täältä mitään erikoista kuulu” *Jatkosodan arkea kahden perheen kirjeissä*. Tampereen yliopisto, Tampere 2012.

<<https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/83958/gradu06208.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [sivu luettu 20.3.2020]

Norrena Terhi, *Sotalapsena vietetty lapsuus. Elämäkerrallinen tutkimus kolmen sotalapsen elämästä*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2017.

<<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/56250/URN%3aNB%3afi%3ajyu-201712114615.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [sivu luettu 6.4.2020]

Taskinen Ilari, *Sopeutumiskyvyn dokumentit – sodan kokemusten hallinta jatkosodan kirjeissä*. Tampereen yliopisto, Tampere 2012. Saatavilla:

<<https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/83577/gradu05917.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [luettu 1.4.2020]

Peltokorpi Kaisa-Maria, *On elettävä kun koska tahansa voi kuolla. Lottien selviytyminen sodassa 1939–1945*. Lapin yliopisto, Rovaniemi 2011.

<https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/61664/Peltokorpi_Kaisa-Maria_DORIA%20%282%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [sivu luettu 20.3.2020]

Pehkonen Erkka, ”Poikasi täältä jostakin” *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2013.

<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/42572/978-951-39-5506-9_vaitos14122013.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [sivu luettu 20.3.2020]

Verkkopalvelu.vrk.fi. Nimipalvelu. Suosituimmat etunimet vuosikymmenittäin.

<https://verkkopalvelu.vrk.fi/nimipalvelu/nimipalvelu_etunimitop.asp?vuosi=6&L=1> [sivu luettu 1.4.2020]